

RAST – L. I, ŠT. 4
DECEMBER 1990

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

82

RAS

D2007/1925

LITERATURA

KULTURA

Ob 70-letnici
novomeške pomladi

DRUŽBENA VPRAŠANJA

»RASTOČA KNJIGA«

VSEBINA

Od tod v drugi letnik	287	Jože ŠKUFGA
Odločno na plebiscitu, odgovorno po njem	289	Gregor GOLOBIČ
Peščeni akvareli	292	Ivan ZORAN
Večerno pismo	293	Franci ŠALI
Prelaz		
Srh		
Poletna	294	Janez KOLENC
Kosim		
Brstenje v tišini		
Iz cikla Zemlja in vesolje	295	
Kako priti na Dolenjsko?	295	Ivan GREGORČIČ
Ko mislim pesem	296	
Priteče sama		
Pred koncem	297	Ivan PERHAJ
Zimska pravljica	298	Katja REŽUN
Pred menoj se je odprla stezica...	299	Anica ZIDAR
Dolenjske razglednice:	301	Vinko BLATNIK
Hiša mojega očeta		
Pota in razmišljanja – Kitajska	306	France REŽUN
Nevarni spomin (odl.)	317	Jože JAVORŠEK
Podbevškova Žolta pisma	320	Mihael GLAVAN
Novomeška pomlad kot slovenski literarnoumetniški puč	325	Janez VREČKO
O novomeški pomladi in Marjanu Mušiču	329	Peter SIMIČ
Pogled na usodo in aktualnost Vladimirja Lamuta	333	Milček KOMELJ
Štirideset let dela Dolenjskega muzeja	342	Bojan BOŽIČ
Jakob F. Zupan (1734–1810)	345	Felicijan PEVEC
Božjepotništvo na Dolenjskem	347	Tatjana ROŽENBERGAR
Vzgojna in kulturna vloga šole v okolju	353	Veljko TROHA
Na rob razmišljanj o smotni organiziranosti zdravstva na Dolenjskem	360	Peter KAPŠ
Pluralizem in demokracija	366	Franci ŠALI
Premiki v ekološki zavesti Slovencev in analiza odnosa do propadanja gozdov	372	Tomaž ŠTEFE
Rastoča knjiga kot spodbuda razvoja	381	Janez GABRIJELČIČ
Evropska skupnost doslej in od leta 1992 dalje	383	Stojan PRETNAR

RAST ŠT. 4/1990

ODMEVI IN ODZIVI

Dolenjsko arheološko leto 1990 388

Borut KRIŽ

Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu 390

Bojan BOŽIČ

Dolenjski zbornik 1990 392

Nataša PETROV

Bogastvo jugoslovanskih arhivov 394

Zorka SKRABL

In memoriam – Vane Murn 395

Ivica KRIŽ

KULTURNA KRONIKA

September – november 1990 397

Ivan ZORAN

Sodelavci te številke 403

SLIKOVNO GRADIVO

Vladimir LAMUT
(19. 8. 1915 – 11. 3. 1962)*288, 291, 319,
332, 333, 334,
337, 338, 339,
340, 341, 352,
380, 382, 387,
389, 396, 402

Novomeška pomlad 1920

324

Faksimile Podbevškovih

Žoltih pisem

Marjan MUŠIČ

329, 330, 331

Dolenjski muzej v Novem mestu

342, 343, 344

Sto let arheoloških raziskovanj v
Novem mestu

390, 391

Likovne miniature k
pesmim: Lucijan REŠČIČ293, 294, 295
296

Naslovnica: Vladimir LAMUT: Pčblo, monotipija, 1961

* Vse fotografije likovnih del Vladimira Lamuta so iz monografije Pot k vrtincem molčanja avtorja Milčka Komelja, izdal Dolenjski muzej leta 1987 v Novem mestu, natisnila Tiskarna Novo mesto

OD TOD V DRUGI LETNIK

S četrto številko zaključujemo prvi letnik Rasti. Bera ni ravno skromna, še posebej ne, če jo merimo po začetnih in začetniških težavah uredniškega odbora, ki se mu je, ko se je ob koncu leta 1989 le ustoličil, zatikalo že pri oblikovanju prve številke. Hotenja mu ni manjkalo, manj pa je bilo v njegovih vrstah optimizma ob ugotovitvi in spoznanju, da nima zaledja, podprtega s sodelavci in naročniki, in tudi ne trdnega jamstva za gmotno podporo reviji. Zato se je moral ob vsakem delovnem srečanju ukvarjati ne samo z vsebinskimi vprašanji, ampak tudi z njenimi eksistenčnimi problemi. Postopno je raslo število sodelavcev in naročnikov in zdaj se že bližamo petstotemu rednemu naslovniku. To pa je uspeh, presenetljiv celo za uredniško ekipo. Če k temu dodamo še nemajhen odziv sponzorjev, brez katerih revija tudi v prihodnje ne vidi svoje perspektive, smemo trditi, da ji postaja zaledje, čeprav še z belimi lisami, vse bližje in vse bolj naklonjeno. Hotenje pa je neustayljivo: krepiti je treba krog sodelavcev in širiti naročniško mrežo. Vsak novi naročnik je zaželen in dobrodošel tvorec naših skupnih prizadevanj, saj je revija vredna samo toliko, kolikor ima in bo imela podpore in odmeva pri bralcih. Na voljo so tudi možnosti, da alternativni uredniški odbori prevzamejo odgovornost za ureditev posamezne številke ali vsaj njenih posameznih rubrik. Uresničljiva pa bo verjetno tudi pobuda, da ob Rasti poženejo tudi posebni poganki s prispevki mladih ustvarjalcev, zlasti z osnovnih in srednjih šol. Slaba prihodnost bi se pisala Rasti, če bi se kdorkoli brez pridržkov zadovoljil z njeno dosedanjjo zasnovi in odzivnostjo.

Menda bo kar držala večkrat izrečena kritična misel, da Rast še ni napravila nobenega originalnega revialnega preboja. Preveč je obtičala v mejah tovrstnega povprečja in umirjene tradicionalnosti. Pozivi po novih sodelavcih, ki bi vdahnili na njene strani več vsestranske aktualne širine, so ostali, z redkimi izjemami, kar je potrjeno tudi v pričujoči številki, le upajoča pričakovanja za prihodnje čase. Obetaven premik bo v zvezi s tem zanesljivo opravila nova rubrika z izzivnim imenom Rastoča knjiga. Pričakovati je, da bo v naslednjih številkah naredila bogata in tudi polemična razmišljanja o naših raznoterih možnostih za enoten preboj v zahtevne razvojne projekte razvitega sveta. Sprehodi po naši preteklosti, z dediščino, polno blišča in tudi bede, pomenijo za revijo kulturni dolg. Brez te konceptualne dimenzije bi prav gotovo osiromašila svojo identiteto in svoje poslanstvo. Še bolj pa mora postati ogledalo časa in času, sečišče različnih idej in pogledov, zazrtih tudi v prihodnja leta, ki že danes terjajo odgovore na mnogo vprašanj in dilem. Revija naj se kot medij našega časa pogumno odziva v prostoru, ki ga pokriva, in to v prvi vrsti s sodelavci, ki so tod pognali korenine in ki so zmožni v tem predelu slovenske domovine brez nevšečnega zamudništva potrjevati svoje ustvarjalne in strokovne sposobnosti.

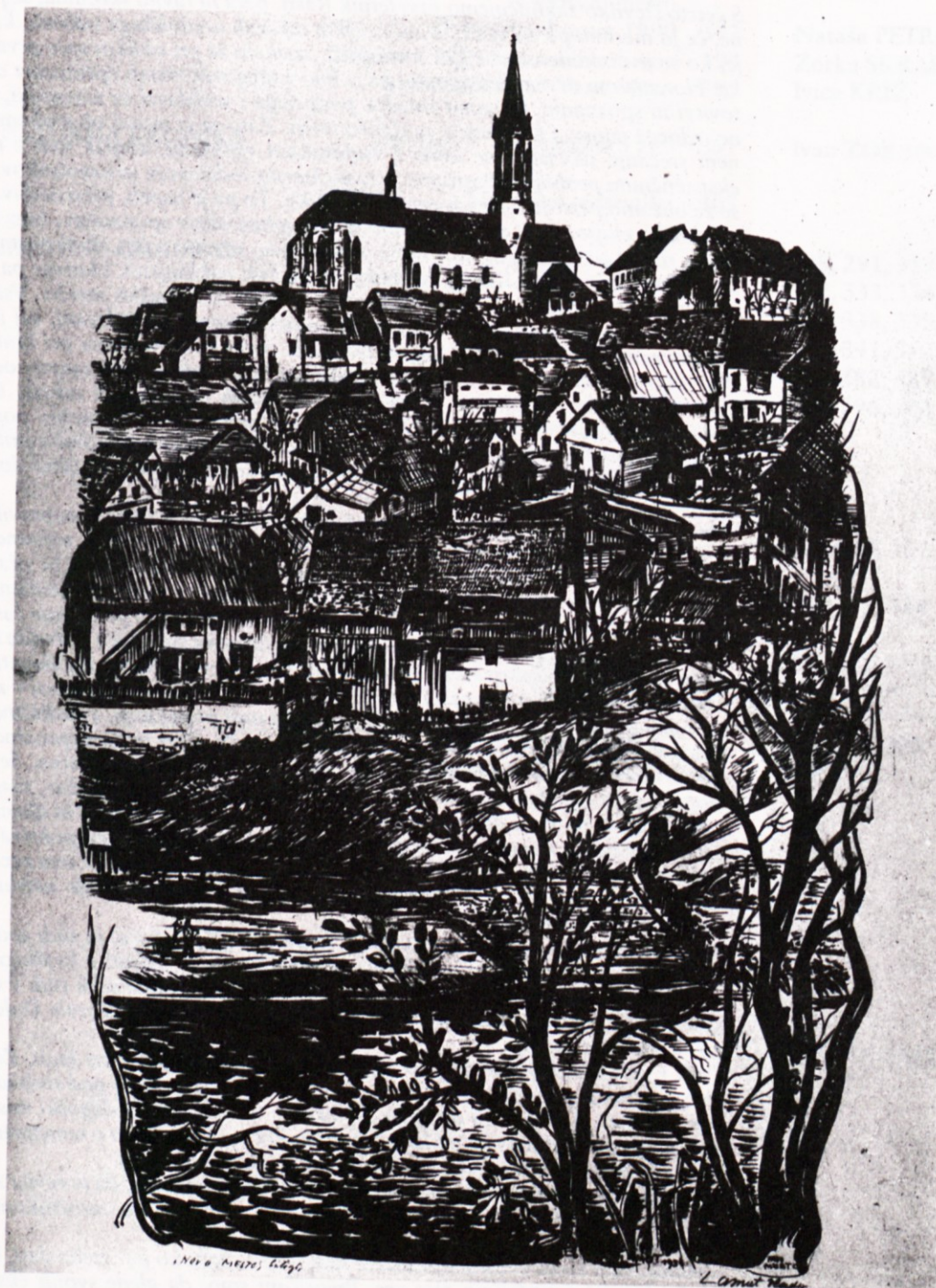
Nikakor pa reviji ne kaže zakoličevati življenjskega prostora, in tudi sodelavec ji lahko postane vsakdo, ki ima težnje in potrebe, da jo bogati s kvalitetnimi prispevki. Samo revija, ki bo vsestransko odzivna, bo potrdila sebe tudi v občestvu slovenskega revialnega tiska. Za matično poslanstvo pa si je izbrala Dolenjsko in njena naravna zaledja.

Tudi v prihodnjih številkah bodo spregovorili ljudje o ljudeh za ljudi. Za slovenstvo, z vsemi naravnimi pravicami, da živi in si kuje svojo usodo pod svobodnim soncem. Človek je naloga za drugega človeka, je zapisal neki pedagoški mislec. Globokoumje povedanega pa lahko pospešimo kot veliko resnico o temeljnem potrjevanju človekove ustvarjalne naravnosti. Tudi v naši reviji.

Vsem avtorjem prispevkov in vsem, ki ste karkoli pomagali, da je revija zaključila prvi letnik, se iskreno zahvaljujemo. Prav tako vsem njenim naročnikom, z željo, da ostanete reviji naklonjeni tudi v prihodnje.

Želimo, da ji svojo zvestobo izkažete tudi v trenutkih, ko ji je treba dati, kar ji pripada, kar ji za nadaljnjo rast gre. Prepričani smo, da glede svojih eksistenčnih potreb do vas, naročnikov, ni pretirano zahtevna.

Ne nazadnje pa želimo, da bi lahko čez leto obsorej napisali o reviji še več spodbudnih ugotovitev, tedaj na rob zaključenega drugega letnika Rasti.

Vladimir LAMUT: Novo mesto, litografija, 1954

V dneh po dokončni odločitvi slovenske skupščine glede razpisa plebiscita o slovenski samostojnosti je gotovo marsikateri začetni pomislek, dvom in vprašanje dobil ustrezen odgovor. Manj je bilo govora o tem, zakaj je do takšne relativno velike zmede med ljudmi sploh prišlo. Prve ocene oz. prej obtožbe najbolj vnetih zagovornikov nujnosti takšne poteze so nekako obvisle v zraku in ozadju priprav plebiscita. Tako je tudi prav in če jih omenjam tu na začetku, potem mi nikakor ne gre za kraju in času neprimerno obujanje nepomembnih sporov. Mislim namreč, da bo šele tisti, ki se je prebil do spoznanja potrebnosti plebiscita preko nekega izhodiščnega dvoma, resnično vedel in razumel pomen svoje pritrditve, svojega plebiscitnega dejanja. Kajti, kakor se danes že zdi domala samoumevno in docela nevprašljivo, da bo plebiscit prav takšen, v prav tem trenutku, pa na začetku te jasnosti – kljub vsakršni dobronamernosti – ni bilo in je za razmišljujočega človeka tudi ni moglo biti.

Najbolj izrazito se to pokaže ob samem plebiscitnem vprašanju: dejansko ne gre za vprašanje z dvema izhodoma, za vprašanje ali–ali, ki bi odpiralo alternativo (kot npr. vprašanje koroškega plebiscita: ali Avstrija ali Jugoslavija?). Da vprašanje našega plebiscita ni tovrstno, se lahko prepričamo tako, da mu drugi – protivni – del dodamo: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država ali naj ostane nesamostojna in odvisna? Rad bi ga videl, ki verjame, da ima po tako zastavljenem vprašanju še kakšno možnost izbire! In zares je tako: ko je plebiscit tukaj, ni več nobene izbire; v tem primeru je (bila) edina in prava izbira, ali imeti plebiscit ali ne, in morda še, kdaj ga imeti. Zato je bila za marsikoga nemara mučna in neresna razprava o tej načelni opredelitvi pred mesecem dni še kako nujna in neizbežna. Zato tudi ne moremo prostodušno reči, da plebiscit uspe, če se ga udeleži le zadostno število ljudi. Kajti odločitev plebiscita – po drugi strani – zadeva veliko več, gre za odločitev o samem odločanju, za aktivno vlogo ali pasivno statiranje Slovenije; morebiten negativen izid plebiscita ne bi pomenil samo preprosto, da je večina za drugo »opcijo«, temveč, da se odpovedujemo lastnemu odločanju o svoji usodi, da se prepuščamo na milost in nemilost drugim. Obkrožiti »da« zato ne pomeni toliko odločiti se za popoln preobrat, nasprotno, popoln preobrat v Sloveniji bi prinesel negativen izid, kajti razlika med »da« in »ne« ni razlika med (pozitivnimi) spremembami in (negativnim) statusom quo; po plebiscitu status quo ni več mogoč, če zmaga »ne«, potem se ne vrnemo oz. ostanemo v starem, temveč izgubimo vse tisto, kar danes že imamo. Od tod gre razumeti burno polemiko o potrebni večini za takšno ali drugačno odločitev plebiscita, pa tudi odgovornost tistih, ki se plebiscita ne bi udeležili in s tem avtomatično glasovali proti.

Iz vsega tega izhaja tudi, da je plebiscit potreben iz najmanj dveh nujnih razlogov. Prvič zato, da z njim slovenski vladi in drugim oblastnim organom omogočimo in naložimo, da nemudoma in brez vsakih zadržkov v roku šestih mesecev pripravijo vse potrebno za samostojen obstoj Republike Slovenije, da odpravijo vse tiste ovire, ki njenim prebivalcem danes v Prokrustovi postelji prisilnega jugoslovanstva onemogočajo polno in kvalitetnejše življenje; in drugič zato, da mi – njeni prebivalci – zavestno prevzamemo nase odgovornost in breme tega nelahkega prehoda. Prehod v samostojnost ne pomeni le odprave zveznih blokad, veliko težja naloga je odprava blokad znotraj same Slovenije; čaka nas neusmiljeno soočenje z našo podobo in z resnico o nas samih, ki bo potem, ko ne bo več večnega beograjskega kontrasta, bržkone

manj sijajna. Navadili smo se živeti z »jugoslovanskim izgovorom«, svojo nesposobnost opravičevati z zunanjiimi, od naše volje neodvisnimi dejavniki: odslej bosta škarje in platno v naših rokah, uspešnost našega krojenja pa se bo merila z vatli naših zahodnih sosedov. Plebiscit o samostojni Sloveniji zato ni le skok do neba, temveč tudi pristanek na trda tla.

Za konec tega razmišljanja bi želel opozoriti še na pomen plebiscitnega oblikovanja nove slovenske ustave.

Samostojnost Slovenije namreč ne more biti zadosten in samozadosten cilj, pač pa mora biti sredstvo, neogibni pogoj, ker ustavno razpravo o konkretni ureditvi vsakdanjega življenja osvobaja velikega pritiska načelne opredelitve za suvereno Slovenijo. Če je še pred časom kazalo, da bomo zaradi prisilnega povezovanja teh neprimerljivih kategorij priče izsiljevanja določenih spornih rešitev, pa se nam zdaj odpira prostor za trezno, odgovorno in civilizirano, razpravo o notranji ureditvi Slovenije. Kar je tudi najboljše znamenje in spodbuda za odločanje na plebiscitu.

*Shivé' naj vsi naródi,
Tii dan dozha'kat' hrepené',
De kóder s'ónze hódí,
Ne bó pod njím' fúshne glavé'!*

Vladimir LAMUT: Zima ob Krki, laviran tuš

RUMENI PLAZ

Zaris peščenega
previsa.
Previs peščenega
zarisa.

Dotik peščenega
z rumenim –
kakšen plaz!

RUMENA KRAJINA

Rumeno razpršeno.
V sipko naplavino.
Nasipkano v gladino.
Rumeno na rumeno.

Pršeno v kolobarje.
V spirale razpršeno.
Nagubano v naborke.
V polmesce na previsih.

ODTEKANJE V RUMENO

Čez rob peščenega zarisa
odtekajoč rumeni plaz.
Čez plaz peščenega previsa
odtekajoč rumeni rob.

Vse drugo je tloris gladine
in so gladine sinklinal
do dna nasipkanega molka.

Tloris zabrisanega
s spiralnim hodom
v davnost izgubljenih
karavan.

RUMENA SILHUETA

Tloris rumenega –
odtis geometrije,
prešivan s kolobarji
v rumeno udratih hodov
v spiralno brezizhodnost,

LITERATURA prekrizhan z begom
Rast 4/1990 rumeno romboidne silhuete,
spreminjajoče se
v rumeno sfingo
292 nasipkane fatamorgane.

RUMENA DAVNOST

Onkraj peščenega previsa
tloris rumenega:
nasipkane gladine
rumenih sinklinal,
na dnu okroglastih –
kakor velike očesne jame
vsega izsipkanega
v davno davnost.

Povsod odtisi
v to rumeno davnost odloženih
romboidnih silhuet
z razpadajočimi glavami
brontozavrov.

NA ROBU RUMENEGA

Konec pretoka v rumeno,
zadnji rumeni plaz
čez previs
in tloris
rumenega –
vse do rumenega roba,
zadnji zaustavljeni hod.

RUMENO V ZELENO

Tostran vsega
se vse konča
v zeleno razpršeno,
rumeno v zeleno.

Tostran vsega
je Ararat,
Arafat sfižen
v grbo kamele.

Tostran vsega
zlomljena puščica,
lobanja zluknjana,
tla udrta v tla.

Tostran vsega
je le še zadnji hod,
kdo ve čigav vnebohod
v fatamorgano.

Tostran vsega
se vse konča:
rumeno v zeleno,
zeleno v razpršeno.

Prijateljci pod Peco

Sem kdaj pravil o njej,
da je bitje z zeleno krvjo,
ne le gmota tekočine,
s formulo H_2O .
Ko bi utihnilo njeno šumenje,
zdrznil bi se in vprašal tišine,
kje je, kaj da je z njo?
Kadar je mirno in plaho njeno telo,
ga vetrc ne mreni,
so v njej hrib, hiše, drevesa in breg,
kakor uročeni, začarani v mokri mrtveni negib;
da prek teh spečih podob vsa svilen drsi,
kakor vlečka smaragda.
A kadar vzkipi, ko besni veter nad njo,
o, takrat jih gnete in lomi počez
in buta v breg in vtira v dno.
Divji ples je to, derviš ples hudeurne magike,
da ptice v preletih zbegano krikajo.
Še huje je, kadar se napije vode,
kadar motna, pomazana tod mimo divja,
kakor mehanizirani, robotizirani roj, ki grabi vse;
trga, odnaša in vlačí s seboj...
Dokler ne odteče, ji ni pomoči iz volčje nravi!
Vendar ta večer v njej je mir;
nocoj,
ko krotko zeleno jagnje v staji, mudi se z menoj.

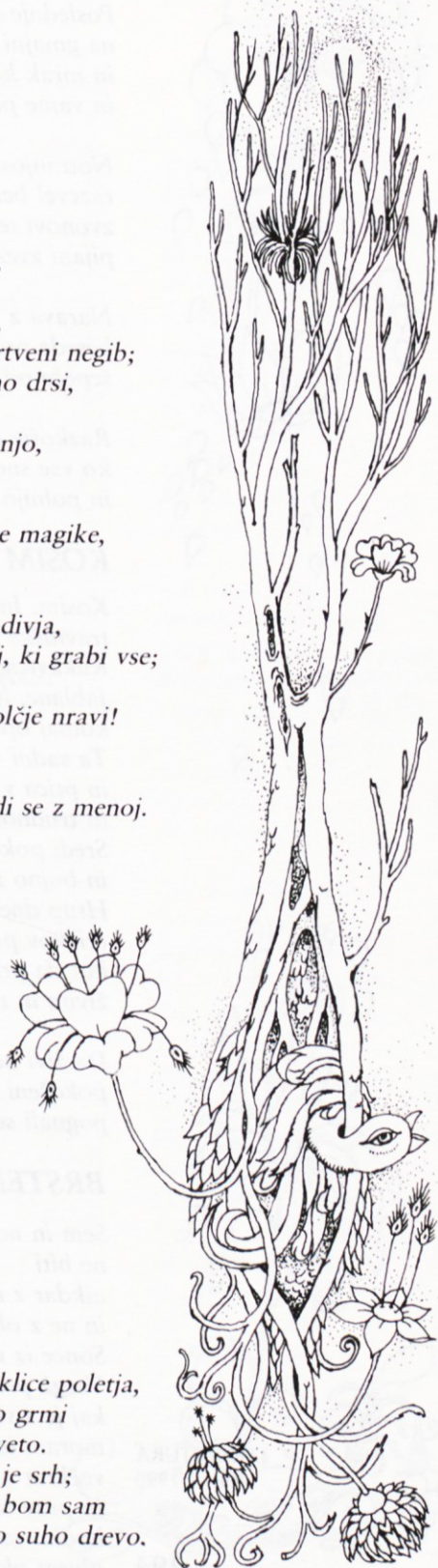
PRELAZ

Kadar se v jutru
rumena zarja rodi,
ko svit, tam,
pred Matjažem krvavo netí,
kakor pekoči rez v neskončni čas;
slutim tiste poti,
ki v breg gredo in smolasti laz,
tja med skale previsnih čeri,
v vrh, na kameni obraz.
Pa skušam sled slediti v stezi,
selim se onstran, čez makav prelaz.

SRH

V zenicah
se je znašlo drevo;
lišajasto,
hrapavo, zbrogano,
brez cvetja.
Mrtvó štrli v nebo,
čeprav je pomlad,

in so že klice poletja,
da pojejo grmi
in jase cveto.
Polil me je srh;
o, skoro bom sam
že takšno suho drevo.

Poslednje dozorevajo besede,
na gmajni brinov grm trpkost zorim
in mrak kot norček razigran se vede
in vame puha svoj megleni dim.

Notranjost se k izpovedi mi sili,
razcvel bezeg mi od nekod diši,
zvonovi tega vonja se opili,
pijani zvezdam lepijo oči.

Narava z vlažnim mrakom se naslaja,
besede pred zapornico drhte,
šepeče od nekod jim vonj sena.

Razkošje dne v skrivnost noči prehaja,
ko vse snovi v nevidnosti žive,
in polnijo omamni vonj Vsegà.

KOSIM

Kosim. In padajo trave,
travniške rože in jagode vmes.
Kukavica nekje vrh neba.
Jablane, hruške v rahlem vetriču
komaj opazno drhte.
Ta sadni vrt in jaz na njem
in ptica v nebu nekje;
in trudnost objema mi ude.
Sredi pokošenih
in bujno rastočih.
Hrup dneva v žgolenje
črčkov prehaja,
kot da prišli so goslat
živim in mrtvim.

Da živi bodo zaspali,
pokošeni pa vzdraženi
pognali se v rast.

BRSTENJE V TIŠINI

Sem in ne morem biti nikdar
ne biti
nikdar z minljivim si obraza umiti
in ne z obupom stemniti sveta.
Sonce iz mene ogenj sesa.
Vsegà prebogat,
kaj je življenje,
moram iskati
večkrat v lobanjah.
In prav takrat
hodim sam vase
obirat plodno jesen.

* * *

V sebi nosim
slast mesa,
vesolje prosim
za mir duha.

V sebi nosim
vzdraţljivo kri,
vesolje prosim,
naj me teši.

V sebi nosim
brezdomni dom,
neskončnost prosim
za varen dom.

Ivan Gregorčič

KAKO PRITI NA DOLENJSKO?

Grem z romanja
v Škofji Loki,
s katrcu.
Spotoma štopam Kučanu,
ki gre peš,
a odkloni;
in mu rečem,
da se peljem s kolesom.
Svétuje mi,
da grem čez Bled,
da bo bliţje.
V Kranju začne deţevati,
in iščem deţnik.
Ampak ni deţnika
ni kolesa
ni katrce.
Potem iščem Prešerna
po kranjskih ulicah;
Miha Mohor pravi,
da nima časa.

Kako priti zdaj na Dolenjsko,
ven iz teh sanj?

LITERATURA
Rast 4/1990

Ko pa so katrca,
kolo
in deţnik
že tam!

Ivan Gregorčič

KO MISLIM PESEM*

mariji magdaleni

*Ko mislim pesem,
ne mislim
na slovenstvo.
Mislim
na vijuge tvoje riti,
mislim
na tvoji valujoči sinički,
mislim,
kako ti priti,
mislim,
kako vzvaloviti,
kako izliti,
kako potešiti
strast
v tvoji piki veselički.*

*Če mislim
na slovenstvo,
ne bo
nobene pesmi.
Bo
sama žalost.*

* Anketi Sodobnosti: Pisatelj in slovenstvo ter kulturnemu ministri-ranju na rob.

PRITEČE SAMA

*Nobene pesmi
ni treba
spraskati z neba.
Priteče sama.
Kot sita miška
iz kupa
zrelega
žitnega zrnja.
Ti samo planeš.
Planeš
kot požrešen
maček...*

Kako priti na Dolenjsko?
ko mislim pesem,
priteče sama.

LITERATURA
Rast 4/1990

Ležim vznak
med venci,
prekrit z ZK zastavo,
bled kakor zid.

Skozi priprte oči...
(Niso jih dobro zaprli!)
vidim obrise sosedov
in nekaj ženic.

Topo strmijo...
Morda v ZK zastavo?
Morda v zvezdo...
(Moje edino odličje!)
zasluge za narod?

V znožju skodelica vode
in vejica oljke...
(Za verne!)
Na mizi vrč vina,
navaden kozarec,
pepelnik
in nekaj ogorkov...

Skozi priprte oči...
(Niso jih dobro zaprli!)
vidim, kako mrak
stopa ob oknu
in zvezde prižiga...

Nekje slišim psa
in drdranje voza...
Zvonjenja ne slišim.
(Zvon samo vernim zvoni!)

Lajanje psa
me spominja na vojno,
ko so noč za nočjo
prihajali rdeči in beli...
Oboji hoteli so
kruha in mleka,
vina in žganja.
Oboji enake so
kletve in kletvice
kleli.

Drdranje voza
me spominja na dni,
ko sva z bratom...
(On je pred mano umrl!)
še v šolo hodila
in sva na lojtrskem vozu
z nogami zvonila
in isti napev
z vinjenim kmetom
proti domu tulila.

Bili so to časi,
da nikoli takih
ne more več biti!

Bili so to časi,
ko sem nehal moliti,
ko sem boga
za Marxa zamenjal,
ko sem živeti začel,
ko hodil sem krampat
z brigado
na progo
in avtostrado.

Bili so to časi,
ko sem prve stihe
iz grla izdaval,
ko sem prvi »ljubim«
dekletu izjavil,
ko dal za poljub
sem poljub
in še tisto reč
predčasno opravil.

Skozi priprte oči...
(Niso jih dobro zaprli!)
vidim, da dan
že ptice v vejevju prebujajo
in sapice drami
in zvezde ugaša...

Soseda,
ki čul je ob meni,
malce zanaša.
Pa reče njegova mu stara:
»Spravi domov se,
tropina našgana!«

Ivan Perhaj

*To vidim
in slišim
in spet se spominjam,
kako smo pred leti
ga pili,
kako smo na Kavcih
pred hramom kurili
in kostanj
in ražnjiče pekli
in včasih...
(Priznam naj!)
zoper ZK
in zoper oblast
kakšno pikro izrekli.*

*Zunaj je dan
in ura pokopa
je bliže in bliže...*

*Ko bo še godba prišla
in ureže
že stokrat igrane
žalostne viže,
me bodo kreпки moške
v Resnice nesli
med kamne in križe.*

Katja Režun

ZIMSKA PRAVLJICA

Bližala se je noč. V mraku se je ostro risala silhueta zasneženega zvonika. Na vrhu je stal angel. Videti je bil ves bel, breztežen, kot iz drobnih kristalov. Gledal je zvezde, ki so se prižigale. Prve so bile intuitivne, tople, rumene kot jesensko listje, tako zelo podobne ljudem. Druge so bile čiste, kristalne, jasne, srebrne, modrikaste, ostre kot misel, tako zelo podobne njemu. Oboje je imel rad. Ni mogel drugače, kot da se je potihoma smehljal. Njegov smeh je bil podoben zvenu srebrnih zvončkov.

Spodaj na cerkvenem pragu, na mrzlem kamnu, je čepel pijanček. Kadil je ceneno cigareto in eno je imel še v zavojčku, ki ga je stiskal v raztrganem žepu. Doma je bil s hribov. Žena mu je umrla, drugega svojih pa ni imel. Pil je poceni žganje v krčmi zraven cerkve in nazadnje obtičal na cerkvenem pragu. Čutil je mraz, ki je prodiral vanj in gledal v nebo. Kako mrzle so bile zvezde, čiste, kristalne, ostre, brezčutne... In vendar lepe... In zdelo se mu je, da zvenijo jasno in srebrno. Čudno. Srebrna pesem. Tako lepa je bila in tako mrzla. Pijanček se je stresel.

Angel na vrhu zasneženega zvonika pa je gledal tiste druge zvezde, tople kot dlaka živali in včasih človeško srce...

Nenadoma se mu je zazdelo, da je ena od zvezd rumeno zažarela na zemlji. Bil je vžigalnik pijančka. Z njim si je prižigal zadnjo cigareto.

Angel je zagledal človeka na mrzlem kamnu. Postal je tople in žalosten. Človek je bil rumena zvezda, katere toplota je ugašala.

»Ne sme ugasniti«, je zašepetal.

In začel je tkati. Tkal je plašč iz drobnih snežink s cerkvenega zvonika. Delal je pridno in zavzeto.

Hitel je in opolnoči je bil beli plašč narejen. Z njim je zletel z vrha zvonika.

Pijanček je spal z glavo naslonjen na cerkveni zid. V obraz je bil bel, angel ga je dolgo gledal. Bel kot sneg ali cerkveni zid in vendar je bilo še nekaj drugega. Angel je potihoma zašepetal: »Življenje«! Potem ga je ogrnil z belim plaščem in se vrnil na svoje staro mesto.

Zgodaj zjutraj se je pijanček zbudil. Bil je ves bel, svež in čist. Čutil je, da je njegova misel ostra in jasna, skoraj kristalna. Ljudje so se začudeno ozirali za njim, ne da bi vedeli zakaj. Nekaterim se je vtisnil v spomin njegov obraz, ki so ga potem včasih zagledali v sanjah. Drugim pa se je zdelo, da ga že davno, davno poznajo. Podoben je bil nečemu, kar je blizu in vendar daleč... Kmalu

LITERATURA
Rast 4/1990

so ga videvali v debelem kožuhu, ko je delil otrokom mandarine in čokoladne bombone. In nihče se ni čudil. Jezikači in hudobneži so čutili ostrino njegovega angelskega meča in so se mu umikali s poti. Živel je še dolgo in imel veliko prijateljev.

Angel pa je še naprej stal tam (na vrhu cerkvenega zvonika), ves mrzel, jeklen in samozavesten. Gledal je za odhajajočimi planeti. Pozimi je lovil snežinke, poleti strele in dežne kaplje. Ni se spremenil vsa ta leta. Le če se je kdo od smrtnikov ozrl nanj, se je prav narahlo nasmejal, kot bi zvončkljali srebrni zvončki.

Anica Zidar PRED MENOJ SE JE ODPRLA STEZICA...

...HRIBOVSKI ZASELEK, izpraznjen, s slabotnim življenjskim utripom, potlačen v trdovraten, boleč molk, v preteklost, v čas, ko se je tu vse napenjalo v življenju, v zadnjem času pa je pahnjen v umiranje, počasno, a trdovratno... V njem hiša, močno načeta, življenje pa se oklepa z divjo močjo. In v hiši Urban, stara grča. Z vetrom večkrat završita: »Satanov čas! Vse je zavozlal, življenje odteka, to je norost, prava norost. Moralo bi se nadaljevati, ne pa odtekati. Življenje, to je večna reka, ki teče in teče...«

Pa vendar je ta svet po svoje lep, divji, sanjav, nekje na robu raja. Okoli Urbana je čudna zgodba; zgodba, spletena iz življenja in smrti, iz ljubezni in povezanosti, zgodba brez konca. Zgodba o Nežinem vračanju.

Ko ga pozdravim, trdo iztisne: »Imel sem Nežo in pet mladik. Odšli so. Pa sem rekel Neži: 'Sama sva. Svet je vse bolj črn. Satan mu gode. Zmešnjava, ti pravim...' Pa je le nekaj zagodrnjala, tako kot vedno. S tem je prekrila vse, kar je imela v sebi. Zagodrnjala je o tem hribovskem svetu; o otrocih, ki so mu obrnili hrbete, zato je še bolj potreben ljubezni. Pa so mi jo na lepem odnesli v težki hrastovi trugi. Kar zaspala je, s peharjem v naročju. Drobcena je bila ta živalca. Drobcena. Strmina jo je izpila. Satan je vse zavozlal. Še zbogom mi ni rekla. Ostal sem sam, tako prekleto sam. Skoraj bi pozabil na besede. Hm! Besede! Bili so časi, ko je beseda imela silno moč, da te je potegnila za seboj... Danes pa, izgovarjajo jo, kot bi izpljunili nekaj grdega.«

Kimam mu, besede ne spravim iz sebe. Njegov glas je tak, kot bi drsal po podu. Udarja iz njega: beseda za besedo, plaz za plazom. Vmes še kdaj bruhe: satanov čas. Pogovor se ne zatakne; teče, kot bi odvijal nitko s klobčiča; vse se prepleta: podrobnosti prejšnjega časa, pa tudi sedanjí čas, dogajanja doma in v svetu.

»Saj ti rečem, satanov ples. Veliko napak se je vrnilo v preteklosti... Tudi to, da sem sam. Kakšna oblast je to, da je dovolila umiranje teh strmin. Sam sem z dnevom in nočjo. Še sova se je preselila. Najhujše je to drobno vsakdanje gorje, stiske in odločitve. Sam sem, sam. Vem, kaj te je prignalo. Nežino vračanje... Povem ti, vse je resnica. Čista resnica. Čista kot otroška solza. Prihajala je, da sem se pobral. Še prihaja, kadar me premočno stiska.«

Globoko vzdihne, zgovornost je v očeh, prepletena z žalostjo, z jezo, z bolečino; sredi teme pa so razmetane iskrice upanja.

Njegov skrhan glas z zatajevanim jokom: »Ko so jo odnesli v hrastovi trugi, tisto mojo živalco, več dni nisem slekel črnega gvanta. Vse mi je govorilo: sam si, sam si, sam si... Vse. Prazen dom, živali v hlevu, prazna postelja, noči s tisto peklensko tišino. Postopal sem okoli hiše, se potepal med spomine. Brezdelno sem se potikal okoli, segal po pijači, molil in klel, molčal in pel... Presekal sem veliko vozlov, tega zadnjega pa... Menda ga bom... Če ne bo satan kaj zavozlal...«

Opazujem ga; vse pri njem je zlito v celoto: pripoved in on sam, odrezavost in boleča robotost.

»Posegel sem po štriku, pa se ni zavozljal. Zdaj visi tam. Za opomin. Pasje je bilo. Pasje. Ponoči najhuje. Nalezal sem se ga. Satan pa ti zleze v dušo in ti šepeta: zavozlaj se, gnida pretrgana, zavozlaj! Še med ljudmi se je našel kakšen tak. Nič lepega ni videl v življenju. Zavozlaj se, je prigovarjal. Vidiš, tak je današnji čas, v človeku je vse več volčje narave. Pa takole ti rečem: ko se dokoplješ do moje starosti, spoznaš globoke vezi med človekom in zemljo... Če pa še petdeset let preživiš s človekom... Besede so premalo... Tistih petdeset let se ne more izgubiti. Vem, ljudje pravijo, da se mi je zavrtelo in zasukalo. Da je vse tisto o Neži in o njenem vračanju prišlo vame zaradi samote, zaradi smrti. Pa ni, prmej da ni...«

Utihne. V očeh je nekakšno gibanje, kot bi izgubil občutek za prostor, za čas, za samega sebe. Stiska ustne. Obraz teman in napet, z iztopajočimi ličnicami. Čez hip... Nekaj mu doseže obraz, nekaj iz duše. Trde poteze se zmehčajo, zlijejo se v nasmeh, v vsaki gubici je gibanje. Kaj je zlezlo vanj? Kakšen odsev? Odmev česa?

»Bil sem res čisto na dnu. Življenje se mi je upočasnilo, se odmikalo, bolečina mi je pobelila lase in jih prepulila. Padla je jesenska slana. Zanka pa se mi ni zadržala. Takrat je začela prihajati. Nenadoma sem začutil spremembo: nekaj sem začutil ob sebi... Saj vem, rekla boš, starcu se je zavrtelo. Pa ne... Nekaj je bilo. Toplota. Kot bi me poklicala. Če petdeset let živiš s človekom, nekaj ostane. Posežem po slivovki. Šment, steklenica se mi odmakne. Zastrupljene samote je vse manj. Zaneso me k vodnjaku. Zakaj tja? Vodnjak je najino delo. Tu sva se z Nežo zagrizla v naravo. Kopala sva v živo skalo, naletela sva na izvir. Voda na dnu je mrmrala, v mrmranju sem nejasno slišal njen glas. Prigovarjala mi je, ponujala oporo. Moral sem v vinograd, njena bližina me je prisilila. Čutil sem, da je ves čas ob meni. Skupaj sva ga zasadila, bil je poln sonca, zalezal se mi je v meso, v kri, v srce, v dušo. Ko so se po trgatvi polni sodje pogovarjali med seboj, sem čutil... Hudimana, kako naj povem: živo, polno srečo. Delo je naju z Nežo povežalo, čvrsto povežalo z zemljo; iz nje, pa tudi drug iz drugega sva zajemala moč... In zato je v meni ostal mlačen pepel, ostal je od tega ognja med nama.

Napotila me je v hosto, med macesne, skupaj sva jih zasadila. Pa še na dolgo, strmo njivo, z žulji sva jo iztrgala hosti. Vse za otroke. Obrnili so hrbet. Le Gašper, najmlajši vnuk, je rekel, da bo živel z nama. Ta moja živalica! Nekaj je bilo v njenem življenju. Kako bi rekel? Široki zamah. Vse se ji je posrečilo, le otrok ni zadržala, pa smrti ni odgnala. Vračala se je in vrača se, prmej, da se.«

Gledam ga in gledam. Zaudarja po starosti, pa vendar je v njem čar, preveva ga vonj po preteklosti in toplota, s katero govori o Neži.

»Nekaj je v hiši, kar govori o njeni prisotnosti: tišina, ki pa ne boli; vonj po domačem čaju, ki ga je vseh petdeset let kuhala iz divjih rož. Največkrat jo začutim pred mrakom. Z njim se je v življenju tudi vračala s polja. Z mrakom sem vedno doma in jo čakam. Vsa hiša zadiha z njo. Tega ne znam povedati z besedami, to le čutiš. Vsaka stvar v hiši po svoje drhti. Njena nevidna prisotnost mi je vse bolj v pomoč. Kot bi čutil njeno prigovarjanje. Če sem kdaj omahoval, me je znala spraviti na noge. To njeno prihajanje... Drobi kamen v meni. Trga me iz pobitosti, iz brezbriznosti, iz tistega drsenja zunaj časa in prostora... Iz tiste teme po pogrebu. Kaj bi dal, hudimana, da bi še enkrat zagledal njeno človeško podobo. Večkrat me strese drget, po meni pa šine misel: dotaknila se me je.«

Gledam in gledam njegov obraz, ki se potaplja nekam onkraj. Zamaknjeno nadaljuje: »Le spregovoriti si ne upam niti besedice, da je ne bi odgnal. Sree

tolče hitreje, čeprav je že staro. Loteva se me nekaj novega: sram me je, ker sem se tako zapustil, ker sem se počutil vsem odveč in star kot zemlja. Nič več me tako ne tišči v grlu.«

Spet vpijam vase njegov obraz, tako poln gibanja in zazrtosti nekam vase: »Hudimana! Kaj se to sproži v življenju? Bilo je na veliko nedeljo. Nakuhal in napekel sem po svojih najboljših močeh. Pa otrok ni bilo. Tako sem bil sam. Kar zajokal sem. Zajokal kot otrok. Saj me je bilo takoj sram. Hudoval sem se zaradi tega nad samim seboj. Pa ne boš verjela. V hipu se mi je zazdelo, da slišim njeno dihanje. Vsa hiša ga je bila polna. Nekaj je pognalo med temi stari zidovi. Kako bi rekel? Kot nitke! Ja, kot nitke! Nitke življenja... Iz njih je zadihalo veselje, opijanilo me je, kar zavrelo je po meni. Vem, dala mi je tiste svoje drobcene nitke življenja, da bi dograjeval, kar sva načrtovala, začelnjala. Pred menoj se je v hipu odprl svet, prav tak svet, kot sva ga hotela zgneti s svojima rokama, s svojim delom. Tako živo je bil pred menoj, da se nisem upal premakniti. Strah me je bilo, da se bo vse sesulo, raztreščilo in spet bom v temi.

Nenadoma pa... Hripav, globok glas, iz njega se je izluščilo moje ime, takoj zatem pa še vnukovo: Urban! Gašper! Kolovratil sem po hiši, prebrskal vsak kotiček. Ne vem, kaj sem iskal. Pogovarjal sem se s seboj, s spomini, z Nežo... Z mrakom sem se nekako streznil. Umrlo je vsako upanje, da bo prišel kdo izmed otrok... Odšel sem iz hiše, mesec je počasi lezel izza gričev. Čutil sem, drsela je za menoj, Neža je drsela za menoj. Pred menoj se je v hipu odprla stezica; kar prišla je, sama od sebe... Tako domača, znana, prijetna. Kot bi mi nekaj šepetala, nekaj spodbudnega, zdravega, nekaj za jutrišnji dan... Vedel sem, da moram po tej stezici. Toda kam? Kam je namenjena? Bom prispel do konca? Ali sploh kdaj pridemo do konca? Ne, ta stezica nima konca... Stopil sem nanjo, da bi dograjeval najin svet. Drsela je za menoj, vem, da je. Čutil sem toploto, moč, življenje... Drugo jutro se je vrnil vnuk Gašper. Mlad in čvrst. Mladika.«

...VRAČALA sem se pozno. Veliko sem odnesla iz tega hribovskega sveta. Bila sem bogatejša, notranje bogatejša. Ta svet je tako drugačen od tistega v dolini. Modrikast, odprt, neskončen... Kot življenje.

Pa vendar: za menoj je zaječala nočna ptica, trpko in zbegano.

Vinko Blatnik DOLENJSKE RAZGLEDNICE

HIŠA MOJEGA OČETA

Rod

Hiša mojega očeta stoji pod vinogradi sredi Lubanske gorice. S štirimi okenci gleda čez zeleno vaško gmajno v sušiško dolino, k cerkvi svetega Roka, kjer je zdaj očetov dom, na Verdun in Hrib, na Rigelj in Pogorelec, na daljni Kočevski Rog. Hiša je zdaj bratova, ki se je po jeseniški kovinarski šoli in mornarici vrnil. Jaz se na Dolenjsko le vračam: pred prvim majem, ko so gobe, ob trgatvi, ob vseh svetih, ob novem letu. Pravega lesenega ali zidanega doma domá zato nimam. Imam pa ključ bratovega. »Na, pridi, kadar hočeš; ob vsaki uri je zate odprto,« je rekel po očetovem pogrebu. A bratov odprti dom je pravo dolenjsko bogastvo: klet, polna jesenskega mošta in po martinovem vina, vonja po čebuli in sadju, razgreta kuhinja s kipečimi lonci, po hrapavih stenah podobe Matere božje in nas, domačih, in v kotu križ, v predalih materini molitveniki.

Vsepovsod v hiši in okrog moja mlada leta.

Ko zdaj v spominih obiskujem prednike, vem, kolikšna sreča je imeti dom. Moj stari oče Franc, zidar, ga ni imel. Že pred prvo vojno je moral dvakrat v Ameriko, da si ga je prislužil. Postavil ga je ob vznožju Lubna. Vmes so se rojevali in rastli otroci: Johan, Jože, Albina in Vincenc, moj oče. Nekaj dolarjev mu je ostalo še za zidanico nad novo domačijo.

ln je neke pomladne nedelje leta 1925 po maši poklical svoje tri otroke, ki so ostali doma, k mizi in jim povedal:

»Takole bo! Johana, ki pije, sem vzel v Ameriko, da bi ga imel na očeh. Ni pomagalo: teden ali dva zdrži v rudniku, pa spet stara pesem. Ni pomoči, tam sem ga pustil; ne bom ga tu gledal. Bo, kar bo! Najstarejši je; on bi imel pravico do vsega, kar je mojega — če bi bilo drugače. Tako si na vrsti ti, Jože. Ne bo ti lahko, ko si kripelj. Rana iz vojne se ti ne bo zacelila, to zdaj že vem. Nikoli ne boš za pravo rabo. A prišli bodo otroci, poznam tvojo Nežo, pri njih jih je bilo rodove nazaj vedno čez pet. Garaških, pametnih. Zato boš imel hišo, njive in hosto, dokupil bom še nekaj travnikov, dovolj in preveč za pet, šest glav. Ponje pojdi na Hrvaško. Dal ti bom dolarje tudi za prašičke. In kar je glavno: od danes boš imel tudi mene na skrbi. Tudi trtje bo tvoje, pol vina pa mojega. Jutri se bom selil v zidanico. Ti, Neža, in otroci, ki bodo prišli, naj mi nosijo jed gor v zidanico trikrat na dan. Pa ne samo fižola ali krompirja; trikrat na teden mesa, drugače ne bova dobro orala. Si me slišal!?

Ne vem, kako se je moglo zgoditi, da si ti, Albina, takšna nesreča. Le kako, da vsa ta leta nisi našla dedca. Če ga do zdaj nisi, ga tudi ne boš, zato boš ostala pri hiši. Menda veš, kaj to pomeni. Jaz ti bom dal kot, Jože hrano. Poprijeti boš morala povsod, kjer bo treba: v hlevu, na njivah, v vinogradu, pri otrocih. Jaz nisem kriv. Življenje je tako.«

»In jaz?« je vprašal najmlajši, moj oče.

»Ti boš pa moral od hiše. Tako bo za vse najbolj prav. Roke imaš za vsako rabo in tudi že službo. Hišo imam zate že ugledano. Tisto Šmalčevo iz Lubanca boš vzel. Ni zidanica, je kar prava hiša. Sem bil zadnjič tam, sem ji že nekaj omenil in videl, da je kar dobro zidano. Ni rekla, da ne, a je najbolje, da jo še sam vprašaš. Streho boš moral prekriti, samo to je. Slamo ti lahko jaz dam.«

Tako je odšel moj oče iz rojstne hiše v Lubnu, se priženil na zidanico k Šmalčevi Veroniki v Lubanec, brez beliča dote, brez toplega stiska domačih rok. Bolelo ga je to slovo vse življenje. Kdaj pa kdaj, po tretjem kozarcu, je nam, otrokom, rekel: »Mene pa stari ni hotel jemati s seboj v Ameriko.« Ali pa: »Le mati so imeli solzne oči. Bili so pri očetu velika reva.«

Kako težaška leta so čakala očeta na železnici. Kramp, lopata, pehanje in izpiti za desetarja in čuvaja proge. Budilka ob pol petih, hoja na uršensko postajo. Železnici ni bilo mar brstenja trtja na lubanski vinski rebri, cvetočih mladih jablan na našem vrtu, očetove nove hiše.

Morali smo po svetu, pod tuje strehe. Čuvajnici Ponikve in Loče na Štajerskem, konjiška proga, pa spet nazaj na Dolenjsko, uršenska postaja in, končno, med vojno, kočevske Laze. Prav tu, na vrhu sušiške doline, se je — po odselitvi Kočevarjev z Laz — očetu prvič in zadnjič nasmehnila prava sreča. Obetal se mu je pravi, lasten, prostran dom.

»Kam bi se vselili?« nas je, otroke, spraševal v tistem letu 1942. »Ali v Babarjevo ali v Medičevo hišo? Ali pa bi ostali kar tu, v tej leseni, kjer smo že?« Kosil in grabil je tisti srečni čas pridno, kot nikoli dotlej. Mi, otroci, smo v opuščen pod zvlekli pravo bogastvo kmečkega orodja in posodja. Pa sena, sadja, zelja in vsega drugega, kar je ostalo za Kočevarji.

Pa je neke noči vseokrog zapokalo, po vasi zahrumela vojska, na slamnato streho našega poda priletela bomba, pod nebo se dvignil visok plamen in vse je šlo v nič.

Oče je tisto jutro, ko je hodil po pogorišču, dokončno sprevidel, da nikoli ne bo imel svetlega, trdnega zidanega doma, kakršnega je na svojih poteh po daljni Štajerski in domači Dolenjski obljubljal svoji Veroniki in nam, otrokom. »Čas je, da se vrnemo!« je odločil. Na sosedov voz smo naložili mizo, omaro, postelje, posodo in se odpeljali domov, v mamino zidanico v Lubanec, v naš prvi in dokončno edini dom.

Moj novi dom tista daljna medvojna leta ni bil tesen in majhen, kot je spet postal očetov dom, marveč velik, topel in svetel. Želel sem, da mi nikoli več ne bo treba po svetu. Imeli smo vsega: v eni kleti sode vina in kupe korenja in repe, v drugi kozo, ovco in zajce. Naš pravi otroški dom pa je bil gozd, ki raste vseokrog. Vanj smo hodili po gobe, kostanj, iz njega vlačili k hiši suhljad, nosili na dvor listje za gnoj.

A se je kmalu izkazalo, kar se na Dolenjskem že od nekdaj godi: doma ni bilo kruha za vse. Prvi sem odšel od hiše jaz, v novomeško gimnazijo in šmihelski internat, za mano brat Lojze, v jeseniško kovinarsko šolo in mornarico, za nama še sestra Zinka, v novomeško Krko in na svoje. Brat in sestra sta se vračala, jaz vse bolj redko. Ko enkrat greš v svet, odideš za dolgo, za vedno.

Rast

Spominjam se, kako so gorele Dolenje Sušice, domovi naših sosedov in njihovih prednikov. Z očetom sva na vrhu Kropinca nabirala gobe in znenada skozi krošnje dreves ugledala dim in plamen nad vasjo. Pustila sva košari kar tam, z vso močjo stekla na pomoč, skupaj z drugimi zajemala iz vodnjakov, podajala škafe vaščanom na strehe, pomagala odvijati gasilske cevi, prinašala pohištvo iz gorečih hiš, snemala vrata in okna... Bil je velik požar, gorelo je nekaj hiš hkrati, na pomoč je prišlo kar nekaj gasilskih društev, in na koncu še sam predsednik okraja. Ljudje so se razmaknili, se začeli odmikati, kričanje in govorjenje je zamiralo.

»Tudi oblast vam bo priskočila na pomoč,« je predsednik rekel spravljivo, tolažeče.

Vse hiše so bile že prazne, le v eni je v kotu ostal lesen kip svetega Roka. Podstrešje je bučalo v plamenih.

Stekel sem do kipa, ga dvignil in odnesel na plano, h kupom pohištva zmedenih pogorelcev.

Vaščani so obstali, se zastrmeli vame. »Predsednik je tu, glej, in si je upal!« je rekel eden polglasno drugemu. »Na, pij, fant!« je rekel drugi in mi natočil vina. »Korajžen si!«

Šele veliko kasneje sem zvedel, da nisem bil korajžen zaradi gašenja, marveč zato, ker goreča vas med vojno ni bila naša. Goreče domačije so bile njihove.

V današnjih časih je veliko ljudi pogumnih. Včeraj so molčali, danes govorijo. Tudi takšni, ki so imeli takrat besedo. Le zakaj niso govorili že v tistih letih, ko je Dolenjska gradila »novi svet« in podirala starega: vse, kar je lepega oblikovala roka naših prednikov. Nikjer več veličastnih dolenjskih gradov; le tu in tam še kakšen križ na razpotju, votle kapelice...

Vsi Dolenjci nismo bili tiho. Leta 1955 se je rodil Dolenjski študent, glasilo mladih dolenjskih pesnikov in pisateljev (v kateri dolenjski pomladi že), klica ljubezni do rodne besede in spominjanja na lepote minulih časov, samorastla iskra dolenjskih ognjišč. V načrtu smo imeli ustanovitev klub dolenjskih kulturnih delavcev, katerega stebri naj bi po mojem bili: Karel Bačar, Jože Dular, Janez Kasesnik, Lado Smrekar, Severin Šali in mladi – Marjan Brezovar, Franci Kolar, Ivan Perhaj, Zdravko Slamnik (Pavle Zidar), Tone Srebrnjak, Igor Tratnik, Ivan Zoran in še mnogi drugi sodelavci Študenta. Vendar se naša zamisel ni posrečila. »Ni ne denarja ne prostora!« mi je suho rekel takratni predsednik okrajnega ljudskega odbora. In to je obveljalo za vse čase.

Vendar je bil kasneje na Dolenjskem denar za veliko drugih stvari: za veličastne zgradbe banke, zavarovalnice, esdekaja in še druge direkcije dolenjskega podjetništva... Za nov kulturni dom nikoli!

Kar prav ima dr. Andrej Capuder, ki je ondan vprašal stare in prenovljene Dolenjce: »In zakaj ne?!«

Ko zdaj pripovedujem o hiši mojega očeta, imam ves čas – tako kot že dolga leta prej – v mislih Šalijevo Hišo moje matere, ki sem jo leta 1955 objavil v Dolenjskem študentu, čeprav ni sodila v takratni novi čas. Takole predstavlja hišo svoje matere naš dolenjski pesnik Severin Šali:

Hiša moje matere stoji na gričku.

Zadaj šumijo borovci, spodaj teče Temenica, v jaggedih počiva sonce in mlin brizga srebrne bisere. Mati lomi dračje za podnet. Majhen negodě stojim pred njo s košarico jagod. Sosed vrača živino, postoji in kramlja o letini. Njihov Nejček ima ošpice in krava je povrgla telčka.

Hiša je lesena. Na strehi štrli slama in zadnja stran se vesi nad kotanjo. Za tramom se sušijo tavžentrože. Veža je črna in jamasta, v izbi počiva somrak. Hudič na steklu se reži pogubljeni duši, marijini laski v kotu rahlo zašustijo ob dotiku. Na skrinji leži moj lok s puščico in torba z učili. Na okencih zvonkljajo fuksije. Siromaščina diši toplo kot kruh iz peči in je čista kot studenec za hišo.

Hiša moje matere stoji na griču, okrog so domačije in bajte, kozolci so polni zlatega kruha. Doli na pašniku ponika potok, mimo zbeži vlak in zgine v hosto pod Sveto Ano. Ob poti, ki pelje k nam, stoji bogec s polomljeno roko. Nebo nad gričem je visoko, le v daljavi se naslanja na sleme goric. Pod gričem krog cerkve leži pokopališče, podobno tihemu vrtičku, kjer mati sadi svoje najdražje rože.

Z materjo greva na visoko planoto; pot diši po smoli in mahu, obzorje se odpira. Mati pripoveduje stare bajke, govori o ponesrečencih, o zdravilnosti janeževe rože in arnike. Jaz pa gledam, samo gledam. Tako širok svet je odprt! Kako majhen bo nekoč, ko se bom povrnil iz daljav za obzorji, majhen in prazen, kajti le sedaj ga oživlja toliko čudovitih in nevidnih stvari. Kdo pa sem jaz, ki živim v hiši na griču s svojo materjo, s svojo sivolaso krušno materjo? Jaz sem kraljič vseh pravljic, mogočni vladar tujih otokov, iskalec skritih zakladov, gospodar vseh ptičjih gnezd naokoli, prijatelj vilam in škratom; jaz sem – otrok!

»Mati nosi šest križev,« mi pravi boter, »lica so ji nagubana kakor skala, kjer domuje hostni mož, toda glas ji poje sproščeno in v očeh ji sije zvezda, mila kot tista nad goro proti jugu, o kateri govori, da je moja...«

Hiša moje matere je stala na griču. Zdaj še očrnelih tramov ni več, na groblji raste prst in v mojem kotu diše koprive. Tisto življenje je pokrito s pepelom. Mati ne nosi več gub, roke so zgubile ji trdnost in zvezda njenih oči se je utrnila v tihi vrtiček pod rušo in križ. Jaz nisem kraljič – odšlo je vladarstvo daljnih otokov, pogočor dreves sem pozabil, ne vem več, kaj potok mi poje, ne vem za imena vilam in škratom. Ko stopim po brvi spominov na grič, sem tujec, ki bi rad odkril davno skrivnost, pa je ne najdem. Le nekje iz potopljenih globin se zrcali hiša moje matere na griču in jaz in moje otroštvo. In kadar me zajame velika tišina, slišim biti staro uro s kukavico. In ura tajinstveno šteje v hiši moje matere na griču ure in dneve, o katerih sanjamo...

Tudi Ivan Cankar je – tako kot Severin Šali v daljni Ljubljani – na Dunaju sanjal o daljni hiši svoje matere, tam nekje nad Vrhniko, na Vrzdencu. Literarna zgodovina piše, da nikoli ni obiskal Vrzdence, rojstne vasi svoje matere. Nikoli. V literaturi pa še vedno živi njegovo nepotešeno hrepenenje po koreninah rodu, v katerega vrh se je povzpел. In v sam vrh dosežkov slovenstva.

Dom

Veliko srečo imam, da lahko iz daljne Ljubljane za dolenjsko Rast sproščeno in preprosto – kot nekoč v gimnazijskih letih pri profesorjih Karlu Bačerju in Milanu Dodiču pišem prosti spis: Hiša mojega očeta. Ta spis naj se glasi: Predno je naša hiša postala hiša mojega očeta, je bila zidanica moje matere. Za doto jo je čakal njen brat Jože, pa mu ni bila usojena. Moja mati je skrbela za zadnja leta in ure svoje in za to dobila zidanico, zaradi tega bogastva pa še moža, mojega očeta. Brata Jožeta je čez noč vzela Amerika. Nikoli ni pisal domov, nikomur naročal pozdravov. Tudi očetovega brata Johana ni bilo iz Amerike. Pokopali so ga rudniki in pijača. Po njem je prišlo le pismo, v njem petdeset dolarjev.

Oče se je materine dote oklenil tako, kot se spodobi za vsakega gospodarja. V gmajni je nakopal visoke kupe peska, v zadrugi naročil veliko vreč cementa, si sposodil kalupe in napravil nekaj skladovnic cementne opeke. Za tem je – ob napovedi lepega vremena na nebu topliške strani sušiške doline – razkopal slamnato streho naše domačije in otroci smo mu podajali opeko na streho. Kos za kosom. Streha naše hiše je zdaj lepa, siva, s svetlo spodnjo stranjo hiše se beli v našo dolino. Oče je dosadil trte, obžagal postarano drevje, zasadil veliko divjakov in jih pocepil, pribil veliko novih lat na kozolcu in vsako leto dvakrat do korenin pokosil vrt. Vsako jutro je vstajal ob pol petih in odhajal na uršensko postajo, se vozil v Novo mesto, od tam pa, z nahrbtnikom na rami in z železnim metrom v roki, hodil nazaj po železnici proti Uršnim selom in gledal, če je na progi vse tako, kot mora biti. Na svoji poti proti domu je pobiral vse, kar je bilo še uporabno: žeblje, podkve, lesnike. Oblek in obutve je dobil na železnici več, kot jo je lahko ponosil. Tako smo bili še dolga leta po vojni tudi otroci oblečeni v modrem, obuti v »kupevne« gozdarje. Krojač Puterle, ki je šival za vso vas in še hlače vsem Derganjcem, je tudi meni sešil iz očetovih, ne do kraja znošenih oblačil, kar nekaj lepih modrih plaščev za hojo v gimnaziijo.

Za očetom je pri delu in ob večerih, ko je nad Pogorelcem sonce zahajalo, po vrtu in vinogradu hodil moj brat Lojze. »Tele jablane ne bova obrezala letos, ampak šele drugo leto,« mu je oče kazal vrh tega ali onega drevesa. »Veje se morajo še razkošatiti, predno lahko greš mednje z žago. Lesnike, ki sem jih danes otrešel v gmajni, so tu okrog najboljše za jesih. Takih ni nikjer drugje, tega ne pozabi! Sode moraš dobro zažveplati, drugače se vino skisa. Trta se ne reže tako, ampak tako! Ko me ne bo, bo to tvoje,« je še govoril oče bratu Lojzetu, ko je mrak že prekril domačijo in sta sedla in ga zvrnila kozarec ali dva. »Vinko je šel, Zinka tudi, zate delam!«

Kmalu je šel tudi oče. Poklicali so nas v Novo mesto in sodnik je vprašal: »Je imel vaš oče kaj premoženja?«

»Imel!« je rekel brat. »Hišo, njivo, vinograd, vrt. Veliko je vsega...«

»Vse to ni bilo očetovo,« je rekel sodnik. »Vse to je last vaše matere. Tako je zapisano!«

In tako je hiša mojega očeta po njegovi smrti spet postala zidanica moje matere. Spet je obveljal stari red: hišo in vse drugo naj dobi tisti, ki bo skrbel za mater v njenih starih letih.

Za brata so prišli novi časi. Vstajal je tako kot oče, zgodaj, hodil v službo, kradel družini čas in odhajal z mesta v Lubanec pomagat materi rezat trte, vozit gnoj na njivo, belit sadno drevje in mlet mošt, otrešat lešnike na gmajni. Vsako nedeljo vožnje k maši, med tednom k zdravniku. Dolga leta.

Umrla je tudi mama. Poklicali so nas v Novo mesto in sodnik je vprašal: »No, kako bomo uredili? Se kdo odpoveduje?«

Molčali smo. Sestra Zinka se bratu ni mogla, saj si je zraven, na našem, zgradila nov dom, jaz tudi ne, saj bi potem ne imel več doma; naša dolina bi ne bila več moja dolina.

»Potem pa na tri dele!« je odločil sodnik. »In še davki... Koliko, mislite, je vse to vaše vredno?«

Molčali smo. Če gledaš, kaj imajo drugi, je vsega malo, če gledaš življenje mojega brata Lojzeta, veliko.

»Je dvajset milijonov?«

Pogledal sem brata Lojzeta. Oči so se mu zasolzile, glas vztrepetal: »O, je pa že veliko več! Veliko več!« je rekel užaljeno, s ponosom.

Sodnik nas je molče gledal, najdlje brata Lojzeta – star je že bil, malo takih primerov, uganil je morda, kako je z nami in z njim in rekel: »Kar dvajset bom zapisal. Saj poznam tiste kraje.«

Vsem nam je bilo prav in kasneje davka res nismo veliko plačali.

In tako zdaj hiša mojega očeta, ki je bila v resnici vedno zidanica moje matere, ni hiša mojega brata ali moje sestre; po sodniškem sklepu in uradnih postavah je tudi moja hiša in moj dom. Po mojem srcu pa je naša hiša zdaj bratova hiša. Njegove so trte, saj jih on reže, njegovo sadje, saj on skrbi za drevje. »Kadar boš mogel, pridi,« me vabi. »Kar imam jaz, imaš ti. Vse moje je vse tvoje.« Moje mlado življenje zdaj, zaradi bratovega vabila, ni prekrito s pepelom. Moja hiša živi in se, vsa z vročim rumenim soncem obsijana, beli na lubanski vinski rebri. Tudi zame je na stežaj odprta.

Ko stopim po brvi spominov na grič nad vasjo, nisem kot tujec, ki bi rad odkril davno skrivnost, pa je ne najde. Jaz sem jo našel.

Nikjer na Slovenskem ni tako toplega doma, kot je moj dom.

Nikjer na svetu ni toliko toplih domov, kot so naši na Dolenjskem.

Francé Režun POTA IN RAZMIŠLJANJA – KITAJSKA (III.)

ZADREGE OB KONFUCIJU, O SMOTRIH RAZVOJA IN O DRUGIH NEODGOVORLJIVOSTIH

Nanking, 8. avgusta 1981. Zbudim se okrog šeste ure. Po vseh teh potovanjih v neznano sem utrujen. Pa saj ni čudno, šele zdaj odkrijem, da sem zvečer vključil gretje. Žena me ošteva, tudi ona je spala slabo. Odkrijem, da sem tudi prehlajen in da imam hude prebavne motnje. Tudi to je spopad z neznanim svetom. Nismo navajeni na podnebje. In med Pekingom in Nankingom je velika razlika.

Z ženo odideva k zajtrku, vendar ne zajtrkujem. Ne morem. Ob mojem razpoloženju in zaskrbljenosti me žena tolaži s tem, da imajo sopotniki takšne težave že ves čas, odkar smo tu. Čudovita je. Pripoveduje zgodbo o nekom iz italijanske skupine. Menda zaradi spremembe klime in prebavnih motenj že od prvega dne ne je ničesar drugega kot kekse in so mu zato sopotniki nadelili vzdevek mister Kreker.

Ob ženinih pripovedovanjih tudi zvem, da sem glede takšnih težav med zadnjimi. To me opogumi. Spomnim se tudi na preizkušnje v dosedanem življenju. Če je moj želodec prenesel strupene volčje češnje, s katerimi sem se kot otrok zastrupil, bo zmogel tudi tole preizkušnjo. Razen tega verjamem, da zdravila, v katera trdno verjameš, tudi pomagajo. Po zajtrku brez zajtrka spijem dvojno merico viskija in moje težave resnično minejo.

Po tem zdravljenju piševa z ženo domov. V menjalnici tudi zveva, da je tu v Nankingu menjava marke za deset odstotkov slabša kot v Pekingu, medtem ko je menjava dolarja ugodnejša.

Potem se vozimo po mestu, bolje: skozi valovanje neizmerne množice. Mesto je nabito z življenjem. Zelo je živahno, utripa v nekem pospešenem ritmu. Sonce je tu resnično bližje. Bujnost zelenja in cvetja in nemir v živi človeški reki se dopolnjujejo. Nastaja ujetost in skladnost hkrati. Kako naj grmi cveto tako razkošno brez tega nemira v ljudeh in kako naj ljudje zmorejo toliko sanj in upanj brez vseh teh pripovedi grmov, rož in neba, ki jih preplavlja s tolikšno modrino. In kadar so na tem nebu oblaki, so največkrat beli, taki, ki zbujaajo mnogo sanj in hrepenenj. Vse, kar je manj živo, se zgublja. Menda tudi zato tako malo zvem o hišah, ustanovah in drugih kamnitih znamenitostih. Na našem potepanju po mestu obiščemo enega od živalskih vrtov, pravljico pokrajino, naseljeno z drevesi, grmi, tratami, cvetjem, potočki, slapovi, jezери in živalmi z vseh delov sveta. Čeprav so živali v to pokrajino tudi ujele, je ta ujetost zelo zastrta, kletke so naravne, skoraj neopazne in popolnoma vtkane v živalim ustrezno okolje. Pri oblikovanju tega okolja je človek ustvaril mozaik različnih miniaturnih pokrajin in tako skrčil svet z vso njegovo raznolikostjo na prostor, dosegljiv tudi za ljudi, ki v tiste daljne pokrajine ne morejo.

Hodimo po vijugastih stezah skozi gozd, naseljen z volkovi, lisicami, medvedi in vso raznoliko drobno divjadjo in perjadjo na tleh in v krošnjah, vzpenjamo se v skalnate strmine, oživiljene s prebivalci planin in prečkamo prepade s slapovi in jezери na dnu. V spet drugačni pokrajini onstran prelaza se ustavljamo ob bazenih z razposajenimi delfini, na obalah jezer s plavajočimi labodi in malo naprej ob vrešččih opicah na robu pragozda.

Posebno nas pritegnejo parki zunaj živalskega vrta. Tu ni toliko kontrastov in naglih prehodov iz enega življenjskega okolja v drugo, zato pa je več harmonije, širine in oživljanja kitajske davnine. Te pokrajine so samo kitajske. V njih izstopajo jezera, skoraj povsem prekrita s cvetočim lotosom ali lokvanjem, otoki z bujnimi skupinami dreves in paviljoni med njimi, mostovi, ki tako lahkotno povezujejo obale, pa spet divji skalnjaki s fantastičnimi oblikami kamnov, korenin, vej... Različni grmi z velikimi raznobarnimi cvetovi in omamnimi vonji so še posebno vznemirljivi.

Ura je 11,30 in dan je zbujen v vsej svoji moči. Nebo je jasno, brez oblaka, sonce je skoraj v zenitu. Pravijo, da je v senci 40°C. Vseeno je v zraku tudi morje. Ko hočem prižgati pipo, odkrijem, da vžigalice »ne delujejo«, menda zaradi prepojenosti z vlago.

K avtobusu, ki smo ga zapustili pri vhodu v živalski vrt, se vračamo po drugi poti. Ker spotoma tudi snemam in moram zato skupino dohitevati, se pošteno prepotim.

Avtobus je kot hladilnik, v tem vročem podnebjju pravo razkošje. Hkrati pa tudi nevarnost za prehlad. Ob preoblačenju popolnoma mokre majice in srajce se mi zdi, da se pot na meni spreminja v led. Dobro, da imam rezervno perilo. Mokro majico in srajco obesim na obešalnik pri oknu, da se med vožnjo posušita. Čeprav je v avtobusu spet na voljo ledeno mrzla pijača in čeprav sem zelo žejen, si pitja ne dovolim. Bojim se prehlada in za obrambo pred njim spijem raje krepak požirek riževega žganja.

Potem se sprostim in popolnoma umirjen opazujem vrvež pred vhodom v živalski vrt. Mojo pozornost pritegnejo otroci, množica otrok med odraslimi in še posebej tisti v naročjih mladih mamic. Zdaj ne vzdržim več v avtobusu. Rad bi napravil nekaj posnetkov. Pograbilim fotoaparat in pohitim z avtobusa med množico. Moj strah, da bom morda vsiljiv, je odveč. Mamica z otrokom v naročju takoj razume mojo željo in je celo ponosna, da jo slikam, ne zaradi sebe, ampak zaradi otroka. Tudi gledalci so navdušeni, pomikajo se pred fotoaparat, da bodo tudi oni na sliki, in vsakokrat, ko napravim posnetek, se vzemirijo še bolj, ploskajo in navdušeni komentirajo.

Spet se vozimo po mestu, vendar me zanimivosti tudi to pot ne pritegnejo. Premišljam o otrocih, posebej o otrocih tu na Kitajskem, o odnosih starejših do otrok, o Konfuciju, položaju mladine, moderni vzgoji...

V vseh deželah sveta so otroci čudoviti, povsod nas pritegnejo. Pravzaprav so otroci edina zares trdna in prepričljiva vez med preteklostjo in prihodnostjo. V njih odrasli tudi doživljamo svojo potrditev, svoj temeljni življenjski smisel, svoje nadaljevanje, izpolnitev praukazov.

Otroci v kitajski množici nekako še posebej izstopajo. Ne vem, zakaj. Zaradi prisrčnosti in ljubkosti? Taki so vsi otroci sveta! Morda je v malih Kitajčkih neka posebna milina, zbudena še bolj, kot smo tega navajeni, morda so tako zelo prisotni prav zaradi tega, ker so tako majhni in drobni, hkrati pa tako polni življenja in v primerjavi z izklesanimi asketskimi obrazi odraslih tako okroglolični, ali pa morda zato, ker jim odrasli posvečajo toliko pozornosti in so nanje tako zelo ponosni?

Odnos starejših do otrok napravlja zelo močan vtis. Ta odnos vključuje neko posebno razsežnost, za katero bi še najbolj ustrezal Konfucijev izraz naklonjenost. Naklonjenost močno presega samo naraven odnos, to je krvne in čustvene vezi. Seveda so te vezi temelj naklonjenosti, niso pa v pojavu prevladujoče. V odraslih je poleg ljubezni do otrok in ponosa nanje zlasti močno zbudena tudi potreba, da otroka zaščitijo, da ga varujejo, da se mu predajo in ga vodijo, da mu pomagajo pri vključevanju v svet odraslih, v odnose med ljudmi – skratka: pripravljenost žrtvovanja za to, da prenesejo v otroka poleg svoje biološke narave tudi svojo zavest z vsemi zanje pomembnimi vrednotami. Pojav naklonjenosti, stopnjevanje v predanost prihajajoči novi generaciji in žrtvovanje za to, da se vrednote, ki jih je starejša generacija sprejela, prenesejo tudi na novi rod, je prisoten v vseh družbah; če pa je pri Kitajcih opazen še bolj kot drugje, so prav gotovo za to določeni razlogi. In zdi se, da je pojav pogojen tudi zgodovinsko.

Posamezne oblike družbene ureditve z natanko določenimi odnosi med ljudmi in uveljavljenimi etičnimi in moralnimi normami so v tej deželi trajale mnogo dlje kot kjerkoli na zahodu – sužnjeposestniška ureditev, na primer, nekaj tisočletij, fevdalna ureditev pa nad 2000 let. Življenje, ujeto v izročilo tisočletij in ukročeno v trajanje brez bistvenih sprememb, je razumljivo puščalo svoj odmev tudi v človekovi zavesti. Čim bolj je bila v ljudeh prisotna misel o nerazdružljivosti preteklega s sedanjim, tem bolj se je utrjevala tudi vez med generacijami. To je bilo doživljanje Taa v časovni razsežnosti. Vez med generacijami so ljudje dojemali kot nujnost. Brez teh vezi bi bilo življenje osiromašeno. Kako naj nove generacije nadaljujejo življenje brez izkušenj in spoznanj prejšnjih, s čim naj naselijo svojo zavest, če ne s svetom, ki se je že uresničil in z vsebinami vseh dotakratnih zavesti? Prekiniti te vezi bi pomenilo vračanje na začetek človekovega razvoja, v čas, ko je bila človekova zavest še prazna! Ali naj mlad človek znova prehodi vso to dolgo pot? Zdi se, da so ljudje v vseh časih to vedeli in da je eden od odmevov tega spoznanja tudi naklonjenost. Otrok ni neblogljen samo fizično, potrebuje tudi našo zavest.

Poudarjanje preteklosti kot izhodišča za ravnanje človeka v sedanjosti, je na Kitajskem našlo svoj močan izraz zlasti v naukih Konfucija. Ti nauki so tudi bistveno vplivali na odnose med starejšo in mlajšo generacijo, in zdi se, da so v teh odnosih prisotni še danes.

V Konfucijevem nauku je izhodišče vsega Ti. To je magična moč preteklosti, ki je tudi osnova vseh človekovih vrlin v sedanjosti. Konfucij je jezik primitivne religije prevedel v slovar etike, religijo je preoblikoval v нравstven sistem tako, da je družba od pojmovanja dobre in zle sreče prešla k pojmovanju pravičnega in napačnega. Konfucij med drugim poučuje: »Pot, ki naj ji princ sledi, je pot prejšnjih kraljev, ki so se ravnali po predpisih Neba in so bili Jeni.«

Pojem Jeni pomeni pri Konfuciju skoraj transcendentni ideal in vključuje nesebičnost, obzirnost, vljudnost, vdanost in dobroto v najširšem smislu. Toda, če je dobrota (Jen) atribut svetosti, potem je po Konfuciju krepost (Te) tista sila, s katero je mogoče svetost doseči. Po Konfuciju naj bi knezi vladali s krepostjo, katere moč zelo prekaša fizično silo. Ko govori o dobroti (Jen) in vzgajanju moči (Te) ter izvajanju določenih gibov (Li), ki so njen zunanji izraz, posveča Konfucij največjo pozornost osebni etiki in nrvnosti. Pravi, da je služba bogu nesmiselna, če je zanemarijena služba človeku. Odnos človeka do človeka je težišče Konfucijevega nauka. Te odnose obravnava v peterih razmerjih, kjer govori o odnosih med knezom in podložnikom, očetom in sinom, starejšim in mlajšim bratom, možem in ženo in prijatelja s prijateljem. Najpomembnejši od vseh odnosov je hsiao, to je sinovska vdanost. Za Kitajca pomeni sinovska vdanost oboje: spoštovanje starejših kot tudi naklonjenost starejših do mlajših.

Konfucij je živel od 551 do 479 pred našim štetjem. Izročilo davnine je zbral in prilagodil svojemu času v delih ŠIKING in ŠUKING, svoja religiozna, filozofska in predvsem etična stališča pa v delu ANALECTA, ki obsega kar 20 knjig. Njegovi nauki so imeli izreden odmev in so 2000 let vplivali na prevladujoče miselne tokove in na podobo kitajske družbe.

Konfucijeve nauke je izpopolnjeval, dopolnjeval in spreminjal Hsün Ce. Njegovo pojmovanje sveta je bolj racionalistično in materialistično. Nebo postane brezosebno, spremeni se v naravo in naravni proces. Po Hsün Ceju je človekova narava po svojem izvoru slaba. Ugotavlja, da postane človek dober šele z vzgojo, izobrazbo in vajo v nrvstvenosti. Zelo poudarja pomen študija. Študij povezuje z vladanjem, ki je po njegovem mnenju tudi najprimernejša funkcija za izobraženega moža.

Ker se moralni red in ljudska popolnost porajata in razvijata v človekovem duhu, je ta središče Hsün Cejevega sveta. Izven tega sveta Hsün Ce priznava samo še naravne sile in duhove prednikov.

Hsün Ce je izpopolnil tudi pojem Li. V Li vključuje primerne gibe, primerno obleko, pravilno vedenje in zadržanje. Li je sredstvo za omejevanje želja in izboljšanje slabega vedenja, k čemur se nagiba nepoučen in neizobražen človek.

Za časa dinastije Han se konfucianizem uveljavi kot državna religija, vendar deluje predvsem kot nrvstveno – etični sistem, medtem ko religioznih potreb ne more zadovoljiti in tudi ne odgovoriti na temeljna filozofska vprašanja. Konfucianizmu da fizološki temelj šele Ču Hsi v času dinastije Sung. Z njim neokonfucianizem med drugim razglša, da ima vsak človeški duh sposobnost vedenja in da ima vsaka stvar svoj vzrok. Ču Hsi meni, da je naše znanje nepopolno zaradi nezadostnega proučevanja razlogov za stvari. »Mislec se mora lotiti vseh stvari pod nebom. Začeti mora pri znanih načelih in poizkušati doseči največ. Če bo v svoje iskanje vložil vse svoje sile in zmožnosti, bo prišel dan, ko mu bodo nenadoma postale vse stvari jasne in razumljive.« Ta misel je postala vodilo za večino kitajskih izobražencev od 13. do 20. stoletja, nadomestila je vero in oblikovala temelj državnega izobraževalnega sistema. Tudi ob Konfuciju se poraja vrsta vprašanj, posebno še zato, ker je bil med kulturno revolucijo na Kitajskem tako zelo obsojan. Kitajski revolucionarji Konfuciju najbolj zamerijo zazrtost v preteklost.

Ali res zazrtost v preteklost zaustavlja razvoj in ohranja v preteklosti nastale oblike izkoriščanja, imajo Konfucijevi moralno-etični odnosi res samo značaj nadrejenosti in podrejenosti, ali res njegova etika hromi razredni boj, je bila ta etika nasilje ali nuja nekega časa in če je bila nuja, ali ni ta nuja izhajala tudi iz nerazdružljivosti preteklosti in njegove, Konfucijeve sedanjosti in, ali ni tudi sedanja sedanjost na Kitajskem, v kateri se ljudje v svojih medsebojnih odno-

sih še vedno v marsičem ravnajo po Konfuciju, tudi dokaz o neukročenosti preteklosti?

Konfucij išče vzore v preteklosti in to se mu zameri. Kljub temu da je ob tem pojavu še kako prisotno tudi vprašanje, kje naj bi jih sicer iskal. To vprašanje velja tudi za sedanjost in za vsako družbo. Nedvoumno je, da lahko vzori nastajajo samo ob pojavih, ki so se že udejanili in so že pustili za seboj posledice, kajti pojave vrednotimo prav po tem, kako so odmevali v nadaljnjem razvoju človeštva in jih glede na to tudi razvrščamo: ali v zablude ali pa v vrednote, vzore, ideale in podobno. Dejanja sedanjosti so lahko na videz bleščeča, ne vemo pa zagotovo, ali bodo dala tudi sadove, ki jih pričakujemo. Še manj smiselno kot iz sedanjosti bi bilo iskati vzore v prihodnosti, v idejah, ki se še niso uresničile.

Je res Konfucij za napredno revolucionarno misel škodljiv? Ali ni Konfucij tudi del celotnega razvoja kitajske družbe in, če ga kot člen iztrgamo iz verige razvoja, ali ne razdiramo s tem tudi celote, torej tudi razvoja, na katerega se sklicujemo? Konfucij je otrok svojega časa in prostora. Posledic dejanj tega časa še ni mogel ovrednotiti, lahko je ovrednotil samo pojave preteklosti, tiste, ki so bili že povsem razgaljeni in so dozoreli tudi glede posledic. Zdi se, da je Konfucij spoznanja in vrednote, ki so prestale preizkušnjo časa, ukrotil v sistem, ki naj bi kot temelj služil za nadaljnji razvoj in nova iskanja. V povezavi preteklosti z njegovo sedanjostjo Konfucij vendarle služi tudi celoti, torej razvoju, v zgradbi kitajske družbe vendarle predstavlja zidak, ki služi tudi nadgradnji.

Koliko je Konfucij konkretno prispeval k nadaljnjemu razvoju kitajske družbe in koliko ga je ta razvoj s svojimi nauki in z odmevanjem teh naukov ustavljal, je seveda težko zagledati in presoditi. Pri vrednotenju pojavov v soočenju z razvojem namreč nastopa tudi huda težava zaradi smotrov. Sodbe o tem, kdo je v zgodovini človeške družbe prispeval k razvoju in kdo ga je ustavljal, bi lažje izrekli, če bi vedeli k čemu je človeška družba v svojem razvoju namenjena, če bi vedeli za končni cilj tega razvoja. Tega smotra ne poznamo in zato je tudi težko reči, kdo je v razvoju prišel dlje, kdo je uskladi svoja dejanja s tem razvojem in končnim smotrom in kdo ne. Brez poznavanja končnega smotra ostane razvoj slep, tavanje v neznano. Še več: ker je razvoj samo pot, gibanje med izhodiščem in smotrom in ker razvoj dobi svoj smisel šele s smotrom, nepoznavanje smotra onemogoča tudi vrednotenje razvoja.

Etapni smotri v razvoju človeške družbe napravijo stvar še bolj zapleteno. Vsaka družba si postavlja drugačne in tudi znotraj iste družbe se s časom spreminjajo. Smoter zahodne družbe 20. stoletja je stopnjevanje jemanja. Je to res najvrednejši smoter ali pa je morda vrednejši smoter težnja k askezi in meditaciji? Vprašanje je tudi, kateri od obeh omenjenih smotrov je bolj usklajen z neznanim končnim smotrom. Tudi tega ne vemo. Če pa ima razvoj kakšen končen smoter, je možno oboje: ali vsak pojav, pa naj se nam zdi še tako velika zablada in stranpot, služi tudi končnemu smotru ali pa se v celotnem programu narave, katerega del je tudi razvoj človeške družbe, pojavljajo tudi prvotno nepredvideni pojavi in slučajnosti, ki razvoj zaustavljajo?

Je morda eden od smotrov človekovega razvoja osvoboditev človeka od narave? Ne moremo ji ubežati! Če ugasnemo sonce, ugasnemo tudi sebe, če bi hoteli spremeniti svoj krvni obtok, bi morali spremeniti ves kozmos.

Je smoter večja svoboda v družbi, osvoboditev posameznika iz njegove ujetosti v sistem? Je to možno? Ali ni prav ista zavest, ki teži po svobodi, po tem, da se iztrga sistemom in nekim zakonitostim družbenega razvoja, ta sistem tudi ustvarila — z verigo svobodnih odločitev v vsem dosedanjem razvoju, zaradi težnje po večji svobodi in zaradi nujnosti, ki jo je sproščal boj za obstanek?

Toda če nastaja spricho nepoznavanja končnega smotra pri vrednotenju pojavov težava, pa vendarle samih pojavov iz razvoja ne moremo iztrgati. Ne samo zato, ker so sestavni del razvoja, ampak tudi zato ne, ker kot del ne morejo nasprotovati celoti! Naj se zdi Konfucijev nauk še tako statičen, je v njem tudi razvoj, z njim je kitajska družba prešla od pojmovanja dobre in zle sreče k pojmovanju pravičnega in napačnega, od vpraševanja prednikov in zazrtosti v njihova sporočila na želvinih oklepah do tega, da sta napredek in harmonija v družbi odvisna predvsem od ravnanj živih, od še neizoblikovanih vrednot do postavljanja nedosegljivih idealov in vedno močnejših teženj po preseganju daljnega, od pokopavanja živih sovražnikov do zavračanja fizične sile in poudarjanja kreposti, od poosebljenega Neba do poistovetenja najvišjega boga z naravo in naravnim procesom, od ujetosti v stvari in pojave do odkrivanja odnosov med njimi in utrditve spoznanja o nerazdružljivosti celote in delov, od čaščenja bogov in prednikov do tega, da služba bogu vključuje tudi službo človeku...

Pri Hsün Ceju me vznemirja misel, da je človekova narava po svojem izvoru slaba. To misel težko sprejemam. Dobro in zlo sta vendar etični kategoriji, nastali v človekovi zavesti zaradi potreb družbe in nujnosti določenih ravnanj. Človek, glede na merila v družbi, res lahko postane dober ali slab, toda dokler se v družbi še ni pojavil, ne more biti ne eno ne drugo. Je res slabo v človeku že pred rojstvom in se potem z vzgojo iz njega izganja in nadomešča z dobrim? Je morda imel Hsün Ce pri tem vprašanju v mislih neusklajenost naravnih razsežnostih človeka, npr. njegovih nagonov, s tistimi razsežnostmi, ki naj bi jih človek imel kot družbeno bitje?

Misel, da je človek po svoji naravi slab, se mi ne zdi usklajena z odnosi med delom in celoto. Je narava kot celota slaba? Zdi se, da ne more biti, proti čemu naj bi bila slaba, če pa domnevamo, da je neskončna in da izven nje ni ničesar? In če sprejemamo misel, da narava kot celota ni slaba, zakaj bi bil slab človek kot njen del?

Povezovanje študija s konkretnimi smotri, v Hsün Cejevem primeru z vladanjem, je seveda povezano z mislijo, da mora vsaka stvar nečemu služiti, imeti svoj smisel, svoj namen tudi izven sebe. Do tega, da so lahko stvari in pojavi tudi samo zaradi sebe in da že s tem, da so, služijo vsemu in so torej aktivnost tudi brez dejanj, je zmogel šele taoizem.

Vprašanje, ali naj človek z izobraževanjem in vajo v npravstvenosti teži k čisto določenim praktičnim ciljem, npr. k temu, da nadvlada druge ljudi, da prevzame funkcijo oblasti, ali pa naj izobraževanje služi predvsem njegovemu spoznanju in globljemu dožemanju sveta, se ni pojavljalo samo v soočenju konfucianizma s taoizmom, ampak je bilo prisotno v vseh dobah in v vseh družbah in je aktualno tudi danes.

Aktualnost tega vprašanja seveda ni v tem, za katero od nakazanih poti se bomo odločili, ampak prav v tem, da zagledamo, kako nobena od teh poti sama zase ni možna!

Središče Hsün Cejevega sveta je človeški duh. Ali je ta duh temelj sveta, iz katerega svet tudi nastaja, ali je ta duh samo odmev predhodno danega, je duh posledica celote ali je pogoj, da celota (za človeka) je, je bil Hsün Ce po našem današnjem pojmovanju idealist ali materialist?

Verjetno je vpraševanje napačno. Človekov duh najbrž ni niti samo vzrok niti samo posledica, ampak je oboje hkrati – kot seme, ki nosi v sebi vso preteklost in vso prihodnost! Zdi se, da je duh tudi nasproti materije oboje, zanikanje in utemeljevanje: zanikanje zato, ker materija brez duha ostane neure-

sničena, kajti če je nihče ne dojema, je ni za nikogar, utemeljevanje pa zato, ker duh sam s seboj nima kaj početi, in če hoče, da je, mora biti nujno soočen z nečim, kar ni duh.

To vprašanje ne izhaja iz časa, torej iz vpraševanja, kaj je bilo prej in kaj pozneje, vprašanje se nanaša na to, ali je duha in materijo sploh mogoče ločevati. Zdi se, da ne, zdi se, da sta tudi ta dva temeljna pojava sveta pogojena drug z drugim.

Kakšna je današnja vzgoja kitajske mladine?

Nekateri pojavi kažejo, da je med elementi vzgoje posebno poudarjena delovna vzgoja. Prizadevanja po tem, da bi se sleherni mlad človek soočil tudi s fizičnim delom, je zlasti drastično izstopilo v času kulturne revolucije, ki naj bi nekatere vprašljive kulturne vrednote iz preteklosti zamenjala predvsem s kultom dela.

Toda prizadevanja v tej smeri so bila kratkotrajna in niso prinesla večjih sprememb. Med kulturno revolucijo Kitajci niso uničili niti enega od pomembnih kulturnih spomenikov preteklosti.

Kulturna revolucija je bila v svojem bistvu politično gibanje, ki naj bi mladi rod soočilo z nujnostjo dela in hkrati odpravilo razlike v vrednotenju umskega in fizičnega dela. Da bi to dosegli, so morali dijaki po maturi za dve leti na kmete, kjer so bili vključeni v delovne brigade. To je bila hkrati tudi preizkušnja ideološke osveščenosti mladih in njihove predanosti načelom kitajske revolucije. Samo tisti, ki je to preizkušnjo ob zelo ostrih kriterijih prestal, je lahko nadaljeval študij. Presenetljivo majhno število študentov v 70-tih letih, menda samo okoli 160 tisoč letno, kaže na to, da je bil kriterij za usmeritev na visoke šole res strog in da večina srednješolcev ni nadaljevala študija.

Odločilno vlogo pri selekciji mladih za visoke šole so imele družbenopolitične organizacije v ljudskih komunah. Te so dale mnenje glede politično-ideološke zrelosti, za selekcijo glede znanja pa so bili uvedeni sprejemni izpiti.

Po desetih letih take prakse je bil v šolskem letu 1977 – 1978 prvič vpeljan neposreden vpis enega dela maturantov na fakultete, ne da bi preje morali na deželo.

Po kulturni revoluciji torej prevlada zmernejši pristop, ki daje več poudarka znanosti in pomenu znanja, hkrati pa ne zanika pomena ideologije in politike. Zdi se, da morajo biti po tej usmeritvi intelektualci na Kitajskem oboje: rdeči in strokovnjaki.

Čeprav je ogromna večina mladih Kitajcev vključena v šole, je pismenost relativna, kajti kitajska pisava ima 50 tisoč znamenj, zelo izobražen človek pa jih obvlada okoli 5 tisoč.

Kult dela se je v kulturni revoluciji samo stopnjeval, sicer pa je v kitajski revoluciji prisoten ves čas. Razumljivo je, da ni samo odmev neke ideologije, ampak predvsem odražanje nujnosti. Ta nujnost je boj za obstanek milijarde ljudi.

Kako to nujnost sprejema kitajska mladina, kaj razmišlja in kakšni so njeni ideali, ne vem. Navzven se obnaša tako kot vsi mladi ljudje na svetu: sproščena je, polna nemira in volje do življenja. Vendar sproščenost ostaja v mejah, ki jih postavlja sistem in družba s svojimi moralno-etičnimi normami. Enako kot naklonjenost do mladih sta s strani starejših prisotna tudi nadzor in vodenje. Stranpoti so med mladimi redek pojav.

Na ulicah Pekinga in tu v Nankingu so me v vrvežu življenja poleg neizmernega ponosa mladih mamic presenetili tudi številni otroški vozički, narejeni za dva dojenčka, in pa otroci, ki se igrajo kar na sredi pločnika ali pa celo kar na voznem delu cestišča. Teh otrok, zatopljenih v igro, nihče ne moti in tudi ne odganja s teh, po našem mnenju za igro povsem neprimernih krajev. Ljudje, ki hodijo mimo, za hip upočasnijo korak in skupino obzirno obidejo. Zdi se,

da se tudi za tiste sredi ulice ne boje in da popolnoma zaupajo kolesarjem in voznikom avtobusov.

Zadnji del našega programa v Nankingu je ogled arheološkega muzeja.

Po zelo vročem potepanju skozi živalski vrt, parke in križarjenja po mestu se znajdemo v razmeroma hladnih dvoranh muzeja, kjer nas objame nepregledna in neukročena pripoved kitajske davnine.

Bom zmogel vsaj bežno dojeti to pripoved in premostiti razdalje med življenjem, ki kipi na ulicah in življenji, ki naj bi jih prepoznavali v vseh teh nemih predmetih? Ali zmorejo ti predmeti prenesti v nas utrip zdaj že mrtvega časa in znova oživeti vso tisto nekdanjo resničnost?

Ne vem. Vseeno zbiram voljo, kajti malo tudi verjamem, da je čas med stvarmi oboje: prepad in vez in da vsako življenje pušča sledove, ki jih tudi čas ne more zbrisati. Vsega iz teh sledov ne moremo razbrati, pomagajo pa nam vendarle, da lahko živimo tudi v razsežnostih preteklega, vsaj v nekaj teh razsežnostih. Morda pa bom zaradi bližine vseh teh človeških stvaritev in v molku teh dvoran le zaslišal kakšen glas iz tiste davnine in morda bom z močjo svoje zavesti, katere del je tudi ta preteklost, celo videl do tja?

Takšno razpoloženje in razmišljanje me je preplavilo samo za hip. Bilo je podobno tistemu na Kitajskem zidu, kjer sem tudi pričakoval, da bom zaslišal graditelje.

Tudi v teh dvoranh ne vidim do tja in tudi krikov z ulic goreče južne prestolnice ne slišim. Morda sem preveč utrujen in preveč obremenjen z življenjem, ki ga živim v budnosti. Zanimivo je, da sem nekaj več bližine z davnino zmogel šele v sanjah na vlaku iz Nankinga v Šanghaj.

Vseeno je že zdaj muzej napravil name močan vtis. Med množico arheološkega gradiva so me še posebno pritegnili ostanki lobanje pekinškega človečnjaka, skeleti živo pokopanih, pet tisoč let stari predmeti poljedelske kulture, lončarstva, pridobivanja kovin, ribolova, tkanja, primerki orožja, odnosi v sužnjeposestniški ureditvi, ko se je konj in vatel svile zamenjaval za pet sužnjev, v novejši zgodovini pa zlasti prikaz kmečkega upora in uničenje južne prestolnice, ki je menda imela v obsegu 300 km, boji z Angleži in začetki revolucije.

Grad Čang Kaj Šekove žene na vrhu eksotično poraščenega hriba deluje zelo starinsko. Še vedno je obdan z visokim zidom in bodečo žico. Tudi ogromna zimzelena drevesa znotraj teh pregrad so stara. Toda vhod je široko odprt, kajti zgradba služi sodobnim namenom – kot muzej in hkrati kot turistični objekt.

Snemam detajle te stare kitajske arhitekture, kontraste svetlobe in senc, vznemirjenost in spreminjanje barv, razkošje cvetja, nenavadno sinjino neba, snežno bele oblake...

Po kratkem oddihu v pomirjajočih sencah odidemo h kosilu. Tudi notranji prostori pomirjajo in vzdušje pri omizjih je zelo slovesno. Gostitelji so se to pot še posebno potrudili, menda za slovo od Nankinga.

Z ženo kosiva pri omizju Italijanov. Obema je vseh njihova sproščenost in njihovo otroško navdušenje nad vsako novo jedjo. Odkrivam, da smo se v teh nekaj dneh tudi z njimi zelo zblížali in da smo tu bolj sosedje kot pa doma. Zdi se, da so za nastanek bližine potrebne tudi razdalje.

Po kosilu se odpeljemo na železniško postajo, odkoder bomo z vlakom potovali v Šanghaj.

V avtobusu je nenavadna tišina. Zlezli smo nekam vase ali pa smo utrujeni od naporenega dopoldanskega programa in dve uri trajajočega kosila. Zase vem, da nastaja ta utrujenost tudi zaradi poti, ki je še pred nami. Na vlaku bo dovolj časa za razmišljanja in nova doživetja, zato si zdajle lahko privoščim tudi malo nebivanja.

Bližamo se železniški postaji, menda je do tam samo še deset minut vožnje. Toda nenadoma avtobus zmanjša hitrost in se ustavi. Na naši poti se pojavi ovira, ki v programu ni bila predvidena. Cesta je v popravilu in avtobus ne more naprej. Kaj zdaj? Do odhoda vlaka v Šanghaj je samo še 15 minut. Brez te nepredvidene ovire bi prispeli na postajo natanko pet minut pred odhodom vlaka. Gostitelji so to tudi predvideli, da nam prihranijo neljubo čakanje. Lju Ju se prvič na naši poti vznemiri. Ne v glasu, niti ne v kretnjah, samo barve na obrazu spreminja. Če nas ne pripelje pravočasno na železniško postajo, se vsa zgradba nadaljnje poti podre. V hotelu Šanghaj nas pričakujejo ob natanko določeni uri in naslednji dan smo napovedani v nekaj ustanovah. Razen tega smo v deželi, ki ne priznava slučajnosti in kjer mnogi ljudje verjamejo, da je življenje samo odmev zakonitosti, ki jih človek lahko obvlada. Po kratkem posvetu Lju Juja s šoferjem se avtobus obrne in začne tekmo s časom.

Po zelo ozki, za avtobus skoraj neprimerni stranski cesti, obdani z drevoredi, drvimo okrog 90 km na uro. Skozi predor zelenja. Daljše veje dreves udarjajo po oknih in povzročajo neznanski hrup. Šoferja to ne moti, zdi se, da povsem zaupa vozilu in kljub našemu preplahu nadaljuje z vrtoglavo vožnjo.

Natanko minuto pred odhodom vlaka pridravimo na železniško postajo in pohitimo z avtobusa naravnost na vlak, odkoder nas že vkrcani potniki smeje in navdušeno pozdravljajo. In nekaj sekund zatem, ko se pogreznemo v razkošne sedeže, vlak odpelje, natanko po voznem redu, brez minute zamude. Od peturne vožnje z vlakom od Nankinga do Šanghaja pričakujem mnogo. Veselim se novih spoznanj. Veliko kitajsko ravnino, ki sem jo na poletu iz Pekinga v Nanking videl kot mozaik barv osem tisoč metrov globoko pod seboj, imam zdaj možnost videti od blizu. Razen tega smo na naši poti doslej videli samo mesta, zdaj pa se odpira pred nami podeželje, neizmerna ravnina, morje zemlje z zastrtimi obzorji in nepreglednimi prizadevanji narave in človeka.

Tudi zdaj se kot dopoldne v muzeju sprašujem, ali bom zmogel s tem zunanjim videzom pokrajine in z opredemetenimi pojavi odkriti tudi temeljne razsežnosti v vsem tem življenju. Seveda te razsežnosti slutim in preko zunanjih podob marsikaj tudi domnevam, toda vseeno je še toliko neznank.

Kaj še lahko zavrdo vem o človeku, ki se sklanja k zemlji, grebe vanjo, jo obdeluje, sanja z upanjem in strahom o žetvi, razen tega, da mu ukazuje lakota. Ali ve za svoj pomen, posluša bobne v krvi in semenih, se čuti ustvarjalnega in srečnega, pristaja na spremenjene odnose v revoluciji, ali se temu upira, sliši zvonjenje v rastoči bilki, razlikuje molk kamnov od tišine v rosi kaplji, kaj ljubi in kaj sovraži, je v njem dovolj upanja, zori morda za upor ali pa morda za pristanek na usodo in vodenje? Je svet, ki ga ustvarja iz svoje zavesti, ukročen ali se razrašča v nepredvidene in vedno nove neznanke?

Predmeti, ki jih je izdelal, zidovi, strehe, okna in vrata in vsa ta polja, ki klijejo, in vsa njihova volja v plodovih in semenih pa ukročene črede in ograjenost posesti..., pripovedujejo samo o boju za fizični obstanek. Bi človek vse to počel brez zbujenosti lakote?

Zelo blizu in zelo očitna je še njegova šla po nadaljevanju. Morda ji služijo celo ukazi lakote.

Včasih ga vznemiri lepota, čeprav sam ne ve, ali jo odkriva ali jo ustvarja. Vendar to zanj ni bistveno. Čeprav so ukazi lakote od vsega najbolj glasni, povsem brez lepote ne zmore. Največkrat jo zvabi v predmete. Privlačijo ga glasovi, vtakani v pesem, ritem gibov, barve, ukročene v podobe, praznična oblačila, cvetje, vonji po vodah in zemlji, šumenje v svilo odete žene...

Skoraj dve uri že strmim v pokrajino velike ravnine. Vpijam jo vase, ne morem odtrgati pogleda.

Tudi to morje zemlje me vznemirja. V njej je hkrati toliko stvari: teža in nemir, zgnetenost vase in hkrati razdajanje, utrujenost tisočletij in pretakanje v novo, molk in glasovi, barve in vonji in okusi plodov, predvsem pa neizčrpana moč, ki jo sonce dviga v zelene vrtnice strasti, v bilke in drevesa in cve-tje, v plazenje mravelj in letenje ptic, v hojo človeka, v njegove želje in hotenja. In vsa ugasla življenja se vračajo vanjo. Zunanje podobe se menjajo in spet ponavljajo.

Vozimo se med skrbno obdelanimi polji z vmesnimi kanali za namakanje, mimo vasi z nizkimi hišami in ograjenimi dvorišči pa spet mimo novih građenj komun in dolgih drevoredov, ki spremljajo glavne kanale.

Na ograjenih dvoriščih se okrog kupov riževe slame sprehajajo gosi, kokoši, svinje, polja pa oživljajo k zemlji sklonjeni ljudje z dolgimi motikami in širo-kimi slamniki.

Odkrivam, da delajo v skupinah in da so te skupine številčno zelo enake. So to desetine kot osnovne delovne enote v brigadah?

Največ ljudi dela v vodi in blatu s šopi riževih sadik v rokah, drugi negujejo rast z okopavanjem. Poleg ljudi so na poljih samo še valovanja rasti in lesene, s slamo krite ute. Vprežne živine je v tem času videti malo, traktorjev ali kakšnih drugih strojev pa doslej sploh še nisem opazil.

Ročno delo povsem prevladuje. Kamor voda ne prideka, jo nosijo v posodah, obešenih na obeh koncih dolgih palic. Vsak, za obdelavo primeren kos zemlje je spremenjen v polje, ponekod so obdelani celo nasipi ob železniški progi. Neukročena divja rast se bohoti samo na robovih kanalov in okrog vodnih bazenov. Tod so goščave trstike, na nezaraščenih vodnih površinah pa plava lokvanj in ponekod cvete lotos.

Peči za topljenje železa, zgrajene na robu vasi v času velikega skoka naprej, razpadajo. Kot da so ob mnogo mogočnejšem utripu zemlje morale ugasniti, kot da je ta pokrajina že od vseh začetkov sveta, namenjena samo semenom, lakoti korenin, rasti in ukazom sonca, kot da večna nosečnost zemlje ne pre-nese še takih bremen.

Čeprav v pokrajini nove gradnje komun izstopajo, se hkrati v njej tudi izgublja, kajti utrip davnine v vaseh je še vedno močnejši. Morda se novo-gradnje tudi zato izogibajo vasi in ostajajo izven njih? Toda izven vasi, sredi polj, v sencah zimzelenih dreves, so še grobovi.

Po več kot dveurni ujetosti v pokrajino sem utrujen. Tudi oči so utrujene. Vidim samo še zelene in rumene preproge polj in v temnejše otoke dreves skrite vasi, posamičnosti se razblinjajo.

Zapustim pokrajino in se preselim v železniški vagon, kjer je polno živahnosti in smeha. Skupina Italijanov tudi poje. Nekateri sopotniki igrajo karte, drugi živahno razpravljajo in samo redki posamezniki so zaspali. Tu je skoraj tako kot na Kitajskem zidu, skoraj z vseh koncev sveta smo zbrani. Poleg nas je živahna skupina mladih Japoncev, za njimi slišim nemško, večino prostora so zasedli Amerikanci, nabolj hrupni so Italijani, dve moderni dami pred menoj se pogovarjata francosko.

Kot na vseh dosedanjih vožnjah tudi tu kroži viski in riževo žganje. In znova se sprašujem, od kod ta bližina. Nas res združujejo samo razdalje do domo-vine ali pa nas je morda ta dežela v nekaterih stvareh pregnetla enako? Spom-nim se tudi, da najbrž niti ne bi odšli na isto pot, če ne bi bilo nekaj skupnega med nami že prej.

Dogajanje v železniškem vagonu me pritegne samo za kakšno uro. Pozneje se moje dojemanje vedno bolj razblinja, človeški glasovi se nekam oddaljujejo in vedno bolj izgublja v enakomernem uspavajočem ritmu koles. Ta ritem je zadnja vez s svetom, ki ga ustvarjam s svojimi čuti. Nekaj časa slišim samo še ponavljajoče zvoke, potem pa me popolnoma preplavi utrujenost in spanec. Spet se zbudim v sanjskem svetu.

Še vedno sem na vlaku, toda pokrajina, skozi katero se vozimo, je zdaj drugačna. Sami parki, v njih pa polno cvetja, jezer z labodi, zelenih trat, belih stezic, paviljonov in porcelanastih mostov. Po stezicah se sprehajajo prelepe žene in dekleta, odete v raznobarvne bogate obleke iz najboljše svile. Zlate niti se leskečejo v soncu in ob vsakem koraku in gibu se svila spreminja v šumenje, iz katerega se da zaslišati celo melodije.

Toda ta razkošni svet, poln barv, glasov, harmonije in miru, se nenadoma spet spremeni. Zajame ga silovit vihar, ki najprej zgrabi v krošnje, potem pa z vedno večjo močjo lomi tudi debela ali pa odnaša drevesa kar s koreninami. Sesujejo se tudi paviljoni in mostovi in z rožnatih gredic sneži milijarde raztrganih cvetov. Žene in dekleta, še preje samo na pol odete v tisto šumečo svilo, so zdaj povsem slečene. Oblačila je odnesel vihar in njihova gola telesa se vsa trepetajoča privijajo k prav tako razgaljeni zemlji. Setev: črna, od viharjev zorana zemlja, zasejana z belimi, zvijajočimi se ženskimi telesi.

Ko vihar z oblaki odide nekam stran, se začne nebo spuščati vedno nižje, dokler nazadnje ne prekrije nenavadne setve viharja. Njegova modrina zdaj valovi nad razdajajočimi boki zemlje, nad njo pa zijajo neznanska brezna molka, teme in popolne negibnosti. Na najnižjem dnu žari milijarde sonc.

Združevanje neba in zemlje traja dolgo. V tem objemu zastane utrip vsem stvarim in bitjem in celo sanjam usahnejo korenine.

Po tem padcu v popolno nebivanje se zemlja in nebo znova zdramita in utrip življenja se nadaljuje. Tudi sanje znova ožive in ustvarjajo nove podobe.

Nebo se po združitvi z zemljo spet dvigne, vso nepregledno ravnino pod njegovo sinjo kupulo pa prekrivajo velikanski lotosovi cvetovi. S svojo belo, rahlo zardelo barvo, spominjajo na gola ženska telesa. Temu se ne čudim, kajti v sanjah bolj kot v budnosti vem, da so vse te različne podobe življenja samo zunanji videz sicer nespremenljive notranjosti, v kateri je vse združeno v eno.

Kot da podobnost in zaporedje sprememb opozarja na to eno in na nerazdružljivost volje celote in vseh njenih delov. In zdi se, da vsaka stvar in vsako bitje hoče biti oboje: podobnost in različnost. Čeprav so si barve še tako podobne, je nemir v krhkih nežnih cvetovih lotosa drugačen, kot v tistih, v viharju se zvijajočih ženskih telesih. Pomirjenje je v zvenu tišine. Te tišine ne morejo pregnati niti glasovi, ki se od časa do časa zbude v velikih vodnih kapljah, skritih v senčnatih zavetjih. In še odkrivam: kadar zakrije sonce oblak, glasovi v kapljah utihnejo in tudi nemir, ki zveni v tišini snujočih listov, postane temnejši.

V nadaljevanju sanj lotosovi cvetovi odmro, pokrajino preraste stepa, vanjo se naselijo črede in za čredami pride spet človek.

Naslednji prizor je veliko mesto z vsem razkošjem življenja. V njem odkrivam nekdanjo južno prestolnico.

Zdaj se pred menoj vrstijo nenavadno živi prizori iz velikega upora: obramba mesta, poulični boji in nazadnje požar, ki mesto popolnoma uniči.

Podobe med požarom so grozljive. Ljudje se rešujejo iz gorečih hiš na ulice. Zaradi hude vročine se jim vname obleka. Potem napol blazni in rjoveč tekajo sem in tja in kot žive bakle zažigajo tudi tiste hiše, ki še niso zagorele.

Mesto gori več tednov. Ogenj pogasi šele veliko deževje, za njim pa se na pogorišče spustijo nepregledne jate lačnih črnih ptic. Z dolgimi kljuni odkrivajo trupla in z njih trgajo ožgano meso. Na pogorišče prihajajo tudi zveri. Med njimi in pticami se vname boj za plen. Zmagajo ptice in zveri se umaknejo nekam za obzorje.

Za tem prizorom se sanje razblinijo v neko sivo valovanje. Iz tega valovanja pa se pozneje izoblikuje gola kamnita pokrajina, ki je zelo podobna tistim pokrajinam na luni. Pokrajina je tudi temna. V njej ni ničesar, razen velike, brezoblične, svetleče se krogle.

Strmim v to kroglo in vem, da ne morem odvrniti pogleda. Krogla se še povečuje in kolikor večja je, toliko bolj se iz nje oblikujejo obrisi lobanje. Podoba postane popolna: velikanska bela lobanja sredi temne in gole pokrajine z rdečim nebom.

Prepoznavam pekinškega človečnjaka. V sanjah je prišel bliže. V trenutku, ko to vem, se pojavi močan snop svetlobe. V tej svetlobi postanejo lobanjske stene popolnoma prozorne in tako lahko gledam tudi v notranjost. In v tej notranjosti se kot na filmskem platnu vrstijo prizori iz človekove preteklosti: od kurjenja ognjev v jamah pa vse do atomskih eksplozij. Prizori so povezani s predmeti, ki sem jih videl v arheološkem muzeju. Že v sanjah to vem in že v sanjah se sprašujem, zakaj ne vidim tudi prizorov iz poatomskega sveta? In spet sprememba: v podobe preteklega življenja na prosojnih stenah skrivnostne lobanje se vrivajo vedno močnejši in v enakem ritmu ponavljajoči se zvoki, v njih odkrivam ropot koles. Potem podobe zbledijo. Zaslišim tudi glas žene. Dopoveduje mi, naj se zbudim. Bližamo se Šanghaju.

Jože JAVORŠEK je v francoskem jeziku napisal avtobiografsko delo *La Mémoire dangerense* (Nevarni spomin), ki je izšlo leta 1987 v Parizu pri Les Éditions Avléa. Za to delo je prejel ugledno francosko nagrado Zveze pisateljev francoskega jezika, ki jo ta podeljuje tujim avtorjem.

Jože Javoršek (Vel. Lašče, 20. oktober 1920 – 2. september 1990, Ljubljana):

NEVARNI SPOMIN (odlomek iz knjige)

Ko končujem to dolgo pismo – izpoved, Vam želim, predraga, zaupati nena-
vadno srečo, ki prebiva v meni, da sem končno star človek, vedno iznenaden,
da obstajam, po tolikih dramah očaran, da me še vedno gane človeška dobro-
ta. Pri meni se je potrdila intuicija Rilkeja, ki je že zelo mlad vedel, da je treba
imeti spomine, jih znati pozabiti, ko jih je mnogo, in jih z veliko potrpežljivo-
stjo čakati, da se vrnejo.

Toliko trpljenja in toliko strasti je zadržanih v potrpežljivosti, od katere sem
prejel to milost človeštva, da se izpovemo po letih tišine, brez sovraštva, kot
da so zadnje besede v življenju lahko le iz ljubezni.

Skoraj dvajset let je preteklo od pogreba mojega sina. Moja rana ostaja odpr-
ta in nimam upanja, da se bo zacelila pred smrtjo vašega zaupnika. Vendarle
spet živim, zaznamovan za vedno, da sem bil tolikokrat obsojen. Čas in dol-
gotrajna navada, da živiš sam s seboj – ko nazadnje sprejmeš jasno dejstvo,
da je naše življenje enkratno in da je bilo naše – sta me naučila, da je vsak člo-
vek med drugimi skriven. Jaz sem osumljenec: človek kontradikcije, rojen pre-
kršitelj. Trpel sem, ker sem bil izdan in ker sem bil obsojen izdajstva. Živel
sem iz ljubezni, izkusil sem sovraštvo: oba sta mi odkrila, da je edino smrt
pristna. Ampak treba je ljubiti življenje in biti vnet za resnico, da to odkriješ.

Po težkih letih sem dojel – je bilo torej treba spoznati zapor in dolgost časa,
da postaneš zrel človek – da je tudi moja domovina med narodi osumljenka.
Ljubljena in osovražena. Nemara ni v Evropi bolj kompleksne dežele, kot je
Jugoslavija: šest republik, dve avtonomni pokrajini, šest narodov, okrog
osemindvajset majhnih narodnosti, štirje uradni jeziki, tri glavne religije,
ogromne razlike v genezi kultur in značaju ljudstev. Disidenti smo in celo disi-
denti disidentov.

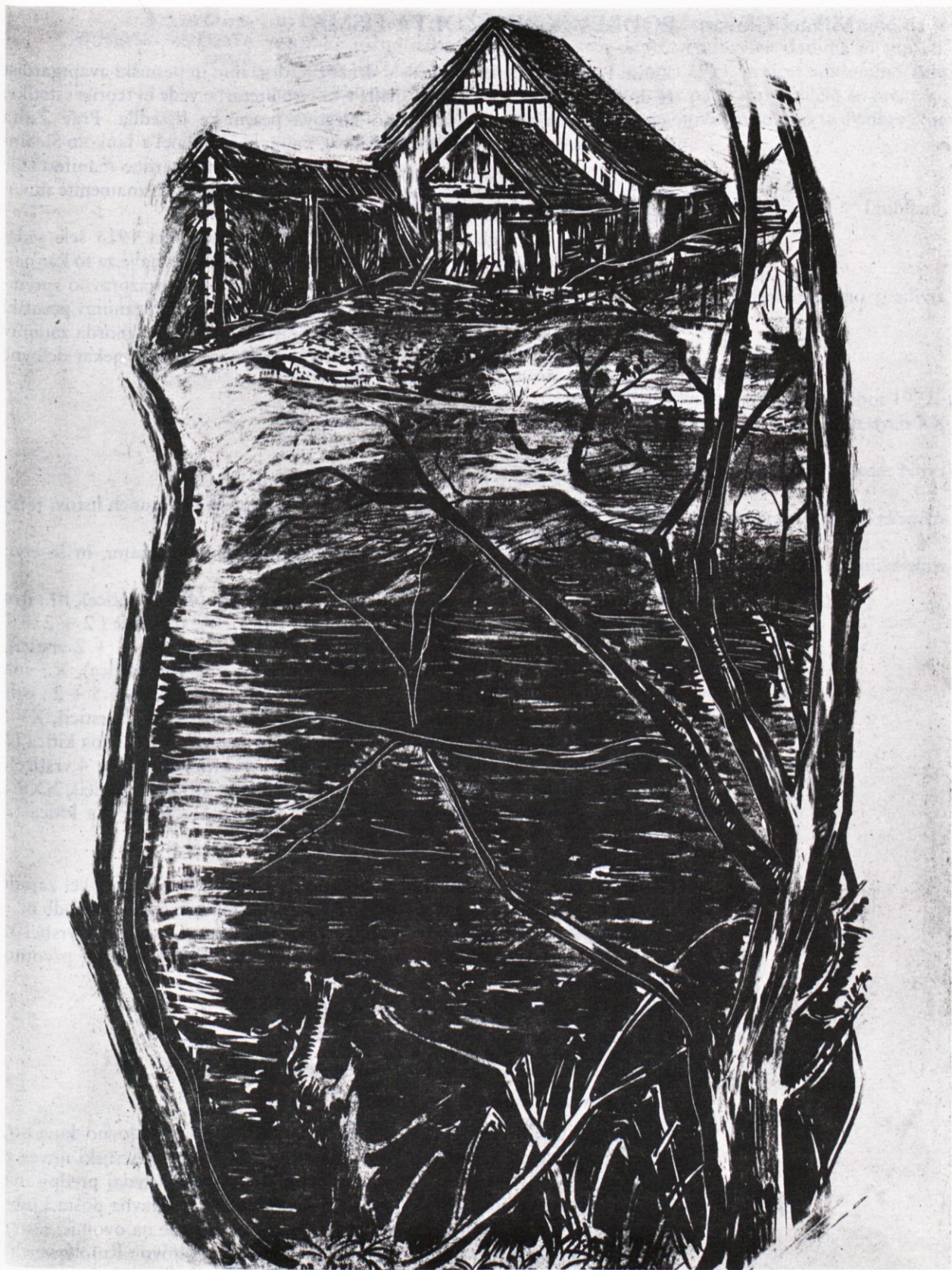
Morda smo postali dežela mazohistov, ki se radi obtožujejo. Obstaja še kakšna socialistična dežela, kjer so sodne zmote javno priznane in, ki rehabilitira žrtve krivičnih procesov, da bi poplačala izgubljena leta v zaporu? Oblast se neprestano posipa s pepelom, ko obelodanja svoje ekonomske, politične in moralne zmote. Včasih občutim, da živim v najbolj »katoliški« deželi, toliko naša družba preživi v spovednici, toda ne v skrivnosti vesti, ampak na javnem mestu medijev.

Lepa je, čudovita je Jugoslavija, ko se spominja, da bi se tako kesala nekdanjega stalinističnega greha. Rad imam njeno vedno se razvijajočo resnico; bo nekoč zgled za vsa ljudstva, ki poskušajo iznajti demokracijo za srečo milijarde ljudi?

Zasledoval sem torej svoje življenje norca. Zardim namesto listja na jesenskih jablanah. Odobravam polžem, ki se lepijo name, in sprehajamo se po svetu, pokriti s slino. Zvečer, ko ležem, postanem Sviatoslav Richter in uvajam moške modifikacije v žensko glasbo. Že nekaj časa je moj ideal Shakespeare: ne pisec tragedij in komedij, temveč mož, ki je umolknil, zapustil London in se naselil v Stratfordu, da bi tam negoval svoj vrt.

Danes imam tudi jaz vrt. Poročil sem mnogo mlajšo žensko kot sem sam in dva fanta sta pognala korenine v tej zadnji ljubezni. Skupaj smo kvartet, na katerega bi lahko bili ljubosumni najbolj uigrani interpreti, ko, na nabrežju pristanišča, kjer živimo poleti, pustimo rasti v nas neskončno glasbo morja.

Iz francoščine prevedla: Nataša Petrov

Vladimir LAMUT: Ob Krki, litografija, 1955

Anton Podbevšek je kot slovenski družbeni, družabni in pesniški avantgardist že doživel kar nekaj temeljitih analiz v okviru literarne vede in teorije estetike, zelo izjemoma pa ponatiskujemo njegova pesemska besedila. Prav Žolta pisma in skromno korespondenco okrog knjig, ki jo je imel z Jankom Šlebin-gerjem, ponavadi dajemo za primer prve izrazite avantgardne manifestacije mlade, neantropocentrične poezije. Drugi višek je nastop že znamenite novo-meške pomladi iz leta 1920.

Kljub vsej svoji razglašenosti Žolta pisma iz davnega leta 1915 šele sedaj doživljajo svojo prvo objavo in naša dolenska kulturna revija je za to kar naj-bolj primerna. Besedilo bi nedvomno zaslužilo znanstvenorazpravno sprem-ljavo; morda pa jo bo povzročilo. Ker pa so Žolta pisma tudi zanimiv pesniški rokopis, ki je dolga desetletja počival v literarnem arhivu, bo morda zanimiv tudi njegov bibliografski popis, iz katerega se da videti tudi nekaj delovne metode.

1. Fizični opis

Naslov: Žolta pisma

Avtor spis v kasnejšem dopisu uredniku imenuje epos.

Obseg: Šest listov, 21 x 34 cm, zapisi samo na sprednjih straneh listov, torej skupaj šest strani.

Razpored besedila: 23 enot, oštevilčenih z rimskimi številkami, in še eno, dodano po presledku.

Popis delov: I.: dve kitici (2 + 2 vrstici), II.: dve kitici (4 + 3 vrstice), III.: dve kitici (6 + 4 vrstice), IV.: dve kitici (3 + 1 vrstica), V.: tri kitice (2 + 2 + 1 vrstica), VI.: tri kitice (3 + 4 + 1 kitica), VII.: tri kitice (2 + 3 + 2 vrstici), VIII.: dve kitici (2 + 1 vrstica), IX.: tri kitice (1 + 2 + 1 vrstica), X.: ena kitica (4 vrstice), XI.: dve kitici (2 + 2 vrstici), XII.: tri kitice (3 + 5 + 2 vrstici), XIII.: tri kitice (2 + 2 + 2 vrstici), XIV.: dve kitici (2 + 2 vrstici), XV.: dve kitici (2 + 2 vrstici), XVI.: dve kitici (3 + 1 vrstica), XVII.: ena kitica (2 vrstici), XVIII.: dve kitici (2 + 2 vrstici), XIX.: tri kitice (2 + 3 + 4 vrstice), XX.: štiri kitice (2 + 2 + 2 + 1 vrstica), XXI.: ena kitica (2 vrstici), XXII.: ena kitica (2 vrstici), XXIII.: ena kitica (2 vrstici). Dodatno: ena kitica (2 vrstici).

Spodaj desno podpis z začetnicama A. P.

Pisna podlaga: lahek pisarniški papir strojne izdelave, rahlo porjavel zaradi naravnega staranja, v pregibu zgoraj natrgan, opaznih kemijskih poškodb ni.

Črnilo in pisalo: običajno črno črnilo, zapis s peresnikom, zadnji dve vrstici 3. kitice XIX. dela zradirani in znova napisani (kot pri palimpsestu), prvotno besedilo delno še čitljivo.

Pisava: izrazita, oblikovana moška poševna pisava.

2. Zapisovalec: avtor.

3. Kraj nastanka: Gotna vas pri Novem mestu.

4. Čas nastanka: pred 1. marcem 1915.

Posebnosti: Gradivo je vloženo v običajno svetlo rjavo poslovno kuverto, opremljeno s tremi znamkami po 5 hellerjev (heller je bil avstrijski novc z vrednostjo pol krajcarja oz. 1 vinarja), kolikor je znašala tedaj predpisana tarifa za pisemske pošiljke. Ker je bilo pismo pretežno, je glavna pošta Ljubljana dodala porto znamko za dodatnih 10 hellerjev. To je na ovojnici jasno vidno, ker so prve tri znamke žigosane z oznako Rudolfovo–Rufolfswerth, dodatna pa z žigom Ljubljana–Laibach. Datum novomeškega poštnega žiga

ni čitljiv, k sreči pa se na ljubljanskem da razbrati: 7. III. 1915, tako da je pošiljka točno datirana. V spremnem dopisu Podbevšek datuma ni zapisal. Urednik mu je na pošiljko odgovoril 28. marca 1915, in sicer odklonilno, celo posmehljivo, češ da rebusov ne objavljajo, kar pa se mu je zdelo še premalo, zato je svoj vzvišeni »ne« podkrepil še z zagotovitvijo, da bo ta Podbevškov proizvod enako taksiran tudi drugod na zemlji.

5. Vsebina: Ni predmet obravnave.

6. Nahajališče izvirnika: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Rokopisna zbirka.

7. Signatura: Inv. št. 23/60

8. Dosedanji bibliografski popisi: Katalog NUK, Inventarizirano gradivo, Ljubljana, 1980

9. Dosedanje objave in temeljna literatura:

Delne objave v nekaterih spodaj navedenih obravnavah.

Katarina Šalamun-Biedrzycka, Anton Podbevšek in njegov čas, Maribor 1972. ,
Ista, Poezija Antona Podbevška i Antona Vodnika w latach dwudziestych XX
W., Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdansk 1980.

Janez Vrečko, Anton Podbevšek in slovenska zgodovinska avantgarda, Nova
revija 1984, št. 22/23 in 24/25.

Tone Pretnar, Podbevškov verz med tradicijo in avantgardističnim eksperi-
mentom, Obdobja, Ekspresionizem, Ljubljana 1984.

Lado Kralj, Znanstveno preučevanje avantgard, Primerjalna književnost
8/1985, št. 2, str. 1–29.

Žolta pisma

I.

Moji koraki so se napotili široki svet kakor visoka pesem otroka.
Kdaj bom videl samega sebe in kako velika je razdalja in čas?
Ne vem in moja slepa nevednost mi je uvaževanja vredna beseda in ukaz.

II.

Včasih so se mi zazdele samozavestne sanje nerazumljive.
Žitno klasje pa je pelo
belo
pesem vstajenja in čule so jo rodovitne in nerodovitne njive.

Moja bohotna misel
plavala je nedogled in pozdravljal jo je kisel
propeler in domovina.

III.

Siv
kakor zemlja sem jo strastno pritisnil svoja bolehnja prsa.
Poljuboval sem jaz njo in ona mene sploh kakor je nanoslo.
Jaz sem tvoja in ti moj! kričala je sladki nezvesti.
Čutil sem sva eno in je moja ljubica krasna frza...
Sam Bog ve kako so pričeli meni in njej mravljinci lesti.

Treslo
se nama je telo šviga švaga in nedolžno sta brnela prosojna kozarca
kakor tudi nekrščanski menih umazanega plina
petrolejeve leščerbe: far... za...

IV.

Kriknil sem rojstvu bodoče sence velikega imena: hu...
Mati?! Oče?!
Prikimala je in ni trenila in zopet sem kriknil žaltovo: a... e... i... o... u...

V.

Oči strmeče dvajseto stoletje mrličev so se začele zavedati hipnotizma mehanizma...

Živkali pa so vrabci: živ... živ... živ...

Cerkvenih stolpih sence dvo in četveronožcev: tinka... tonka... tinka...

Sam Bog ve zakaj: šestnajst nadnaravnih let je zasikalo: sfín... ga...

VI.

Moja rdeča ljubezen je ležala njej in moje ekstaze skulptura.

Rekla je zanosu blagoslovljenega stanja:

Ravnokar izgovorjena beseda je bila karikatura.

Site

zadovoljnosti mozga

pohujšanega človeka in vsakdanjega mesarskega klanja

sem se potrkal pepelnato čelo: res... vi... tae...

Tičala je čustva zelene krvi Jadranskega morja modra brozga.

VII.

Spominjam se tako gotovo kakor je Bog

nebesih: grobo sem vzkliknil lijak sovraštvo bruhajoče

zemeljske oble in nemiren

kakor sem bil sem se vsedel globoko obziren

groblje zlodjevih mas.

Strastno sem poljubljal blazen tok

strohnelih las.

VIII.

Posipal sem se cvetjem mene nesrečnika pomilujoče toče

samozavestnih sanj.

Vprašal sem se: kje si usodepolna skrivnost dvanajstih ran?

IX.

Težko verujem vstajenje mrtvega in živega jaza.

Jaz poet?

Čuvstvo še mi je fraza.

Moje življenje je ničesar ni jaz proklinjam in blagoslavljam svet.

X.

Skrajnosti me je prevzel nervozen: i... a... i... a...

Vendar sem dovršil: a... a... i... i...

Toda dražil me je skoro vedno histerični: hi... hi... hi... hi...

Kultura in civilizacija je mrzlo povdarjala: kra... kra... kra... kra...

XI.

Gluho so zastrmeli mišičasti zlogi — dolgi celo večnost — tisti preklicani hori:
me... men... to... mo... ri...

Trop krakajočih vranov je objokoval žive in mrtve slok
jok.

XII.

Zakričal sem in gorostasen ples stoječih mrličev
zarežal se je — sam ne vem komu — kakor jokavi
glas vpijočih puščavi.

Seveda sem takrat tako gotovo kakor kdaj živim
čul

kako je kul

človeka hrepenečega orgijah luči in barv brezbarvn dim
umirajočih kričev.

XIII.

Zakaj molčim?
Kretnje iztegnjene roke in trudnega Seksa pomenijo se vsemu pasatizmu smejim.

Prevelik je bil hip ki me je rodil in jaz premajhen tisto uro spoznanja.

Sploh sem pa že davno zavrgel laži kulturo
potrpežljivega dušnega stanja.

XIV.

Bil sem nadčlovek in preživel sem nebroj preosnov in sedaj sem nič drugega kakor poldrugi človek
ki samo še smrti ni poskusil.

Sem ter tja se mi je preneumno zazdelo bi brusil
jezik in tako sem bil samega sebe nadnaraven bič.

XV.

Mogoče niti ne veš kaj se pravi preveč vedeti in to čutiti.
Čutiti celo – si prah in pepel.

Moj Bog: pozabil sem si zakriti
iškarjotski obraz ki je razoran in bridkih razočaranj bel!

XVI.

Vse govori: kadilo in sveče in voščeni obrazi.
Celo jetični glasovi in sik strupenih kač:
Slava Bogu ha višavah in mir ljudem zemlji... Leno dremlje pokrajina ekstazi.

Prestrašen sem se ozrl in sem videl rjavo progo blodnih krastač.

XVII.

Ni se mi ljubilo pogledati oskrunjena trupla onesnažena krvjo.
Kako tudi: igrala je banda tisto: popotnik pridem goro...

XVIII.

Mazilim si glavo in umivam obraz in ne ve levica
kaj dela desnica.

Prsi se mi dvigajo...
Stene kihajo...

XIX.

Vlačnih sten in mrzlega stropa in suhih tal – povsod odmeva moje osebno mnenje in bodočega
človeka 5/4 pleva.

Slišal ga je lasten vzdih obsedene snovi in prepojen bledih peg vsakega zaznamovanega posameznika
dnu najskrivnejšega kotička duše speči greh

Korakal sem in sem obstal:
nestrpno kosila je ostra kosa in nevesel sem štel žvižge njene zločeste
geste:
švrk... švrk... švrk... Vztrepetal sem in sem se je bál in se je nisem bal.

XX.

Sapa in zrak dišita počasnem umiranju in jaz sam.
Kam?

Kamor pogledam vidim rumenih gomilah ognjen steber – pekočo rožo vrtnico.

Visim življenjem in nehanjem in sipajo name strelni jarki in strojne puške točo
mokrih krogel vzdihujočih krvi in mesa in mi žvižgajo predsmrtnico.

Visoko pedenj lopataste roke stoje krvave kaluže.

XXI.

Slava mu!
Trnjen kronan je in krvjo je oblita glava mu.

XXII.

KULTURA
Rast 4/1990

Umiram...
Humor je mojem nehanju in pomisli: sline požiram!

XXIII.

Moja moč in volja
te pozdravlja in pošiljam ti zadnji pozdrav bojnega polja...

Korachel kam in dem Obstet:
mit zwei Kindern, je eines kam in einem Korbchen, eines in einem
Korb:
Lark... Lark... Lark... Korbchen kam in dem, je ein in je ein Korb

XX *Lapin eräs kirkon pöytäkirja n. joulukuun.*
Kuusi.

Kauor poqkedaun indim nomenil gonilalozogjstela. fahca
roio orhuco.

Konin zidowina w zohangach wsi pacy same. Staly, jedyne, w stroye podytke
niskiej, kagel ordynaryjny, kow w nocy w m. zidowacy przednawoz.

Kričko jedenj lopatarko roke, stoje knawce kaluže.

XXI
Kava mu!
Fingir kronan je in kuzjo je glava mu.

Umiram...
 Smrt je mojega srečanja in pomida: shne požirca!

Moja moč in volja
te poročata in jaz sem t. kar jaz. poročam boga s teboj...

Aranda zgovori, sočtil in čutil, pisan
ki me z vsakega pretrda pa je bila: stop. Ti. Jo. Am...

Ko danes govorimo o t. i. novomeški pomladi, uporabljamo že povsem ustaljen »literarnozgodovinski« pojem, ki je v veljavi vse od leta 1974. Takrat je novomeški rojak in aktivni udeleženec tega že skoraj davnega dogodka iz septembra 1920 napisal knjigo z istim naslovom. Seveda z davnim dogodkom nikakor ne mislimo, da gre s tem tudi za nekaj že skoraj pozabljenega in za nas danes celo nepomembnega. Treba je reči prav narobe: šele v najnovejšem času, predvsem pa sredi osemdesetih let, je skupina mlajših raziskovalcev, tu mislim na dr. Petra Krečiča, na dr. Leva Krefta, spet na novomeškega rojaka dr. Milčka Komelja, na pisca teh vrstic in še na koga, šele zares poudarila daljnosežno pomembnost tega dogajanja, ki je vzniknilo »ob lenobni Krki... in nastopil(o) svojo zmagovito pot v slovensko prestolnico in jo prebudilo k novemu življenju.« (Mušič, 18)

Seveda ne gre spregledati, da je bilo tudi že pred tem časom povedano marsikaj pozitivnega, pa tudi negativnega o početju takratnih novomeških avantgardistično pregretyh mladeniških glav, je pa vendarle res, da je bila »pravična sodba«, (Mušič, *ibid.*) z merili, ki veljajo za podobna dogajanja v evropski avantgardi, izrečena prav z deli zgoraj omenjenih raziskovalcev. Šele ti so zares in nedvoumno pokazali, da »brez tega prebujanja marsičesa ne bi bilo pri nas in da je prav ta vznik načel provincializem, povezal med seboj podobna gibanja v domovini in poiskal stik s svetom.« (Mušič, 18)

Da je bilo temu res tako, zvemo iz izjav, ki so jih o teh dogodkih povedali aktivni udeleženci sami, saj so trdili, da je v tistem času v njih »kipelo življenje kakor v velikem kotlu« in da so si že zgodaj izmislili, »da bi bilo dobro nastopiti osebno s svojimi proizvodi po zgledu umetniških prekucuhov pri drugih narodih.« (A. Podbevšek, III. umetniški večer, Naprej 1922, št. 37, str. 1)

Iz te izjave je lepo razbrati, da je šlo za dobro »poznavanje tedanjih revolucionarnih usmeritev v umetnostnem področju« (Mušič, 17), da so torej ti mladeniči, med njimi posebej Jakac, Podbevšek, Skalicky, Mušič, deloma Jarc in kasneje pridruženi Kogoj, Vidmar in še kdo, poznali ne le teoretsko, ampak tudi praktično dejavnost takratnih avantgardistov – umetniških prekucuhov – po svetu, in to že spet ne le iz zapisov v takratnem slovenskem revijalnem tisku, ki je o tem dovolj ažurno pisal, ampak tudi iz neverjetno hitrega pretoka informacij v tedanji žolti monarhiji, katere del so bili tudi Slovenci, pač po zaslugi številnih mecenov, ki so z nakupi literature podprli te mladeniče (npr. kavarnar Koklič v Novem mestu).

Če tedaj vztrajamo pri pomenu, ki ga je imela novomeška pomlad za nadaljnji razvoj slovenske literature in umetnosti, pa je treba k temu takoj dodati, da je imelo to dogajanje svoje pogumne in razločne začetke že v času pred prvo vojno, in je bilo potemtakem povsem sočasno s podobnimi dogajanja v Evropi, ko se je v novomeških gimnazijskih klopih in v novomeški okolici skupina okrog Podbevška navduševala za vse moderno in prevratno. Sam Podbevšek je po lastnem pričevanju do leta 1912, torej s štirinajstimi leti, napisal in uničil več pesniških zbirk, v katerih je »izčrpal znane forme.« (Katarina Šalamun B., 25) Zato ne preseneča podatek, ki je ostajal dolgo neznan, pa tudi, če bi bil znan, ga literarna zgodovina ne bi jemala resno, saj je neresno jemala celotno to dogajanje, podatek namreč, da je šestnajstletni Podbevšek odposlal uredniku Ljubljanskega zvana Janku Šlebingerju zbir pesmi s pomenljivim naslovom, ki že sam na sebi kaže na pomemben Podbevškov obrat od takrat še vedno veljavnega tipa literature, ki je videl v navezi z nacionalnim svojo edino možnost. Imenoval jih je Žolta pisma. Mlada umetnost, ki ji je že v tem času načeloval Podbevšek, se potemtakem ni spopadala z muzejsko in galerijsko

umetnostjo in literaturo, kot je bilo to v Evropi, ampak z nevzdržnimi razmerami v takratni sočasni slovenski literaturi in umetnosti. Zato so prekucuhi, kot so imenovali sami sebe, nastopili z »močno reakcijo, ki je uvidela brezpomembno početje vsega propagiranega in udejstvovanega po kretenskih ljudeh, ki so se ponosno kitili s samostalnikom 'umetnik'«. (A. Podbevšek, Odlomek o umetnosti z ozirom na sodruga Ivana Cankarja, Rdeči pilot, 1922, št. 1) Že iz teh nekaj vrstic je razvidno, komu so bili namenjeni prvi napadi slovenske zgodovinske avantgarde, kot jo danes poimenujemo, oziroma mlade umetnosti, kot so jo poimenovali takrat, in zakaj so bili organizirani »po zgledu umetniških prekucuhov pri drugih narodih.« V resnici se je prav s temi, s strani uradne slovenske literarne zgodovine spregledanimi dogodki, začelo »novo poglavje v zgodovini slovenskega slovstva,« kot je že leta 1958 ugotovil A. Slodnjak v svoji nemško pisani zgodovini slovenskega slovstva (Geschichte der slowenischen Literatur, Berlin). Ti dogodki so prinesli natančno tisto, nad čemer se je zgražal urednik Ljubljanskega zvona, Šlebinger, v pismu Podbevšku, ko mu je očital »nesramen način bogateliziranja jezika... megleno vsebino brez predlogov... poezijo kot zbirko rebusov« itd. (gl. K. Šalamun B.) Prav v tem prvem spopadu med uradno, etabrirano literaturo in Podbevškoviimi poetičnimi rebusi je treba iskati odgovor na vprašanje, »kdaj in kako se začnejo na Slovenskem oblikovati prvi zametki za avantgardno gibanje, pa tudi, kdaj se razrastejo v podobo, ki ustreza evropskemu pojmu avantgarde.« (Kos, 742)

Da smemo imeti Žolta pisma, pismo Šlebingerju in Podbevškovo novomeško dejavnost še pred prvo vojno za izrazito avantgardistično podjetje z vsemi atributi, ki mu pripadajo, nas prepričuje tudi poročilo Marje Boršnikove, da bo »mogel ta eksplozivni čas v naši doslej še nepreorani literarnozgodovinski ledini plastično prikazati le tisti, ki bo upošteval tudi obrobno dogajanje« (sem nedvomno sodijo Žolta pisma), kajti, kot beremo naprej, »osrednje literarno časopisje si je pri tem boju znalo ohraniti dostojanstven mir« (Boršnik, 96) in zanj je res že kar na začetku tega prekucushkega literarnega početja poskrbel Šlebinger kot urednik takrat najuglednejše revije pri nas.

Tako so Žolta pisma, četudi neobjavljena, eden temeljnih kamnov za vse novo in prevratno, kar se je zgodilo kasneje, po vojni, in kar se je prav na tej osnovi tudi moglo zgoditi. Samo naše, že skoraj vrojeno prepričanje o večnem zamudništvu slovenske literature in umetnosti glede na druge evropske narode je lahko še naprej trdilo, da je tudi slovenska avantgarda, tako kot vse literarno dogajanje pred njo, začela z zamudo, ker drugače pač ni moglo biti. Letnica 1915, ko je Podbevšek odposlal Žolta pisma iz provincialnega Novega mesta na enega najuglednejših takratnih naslovov v Ljubljani, temu odločno oporeka.

Dvom morda vzbuja le še misel, da je »avantgardizem vzniknil prav v Novem mestu in je od tod, iz svojega rojstnega kraja ob lenobni Krki... nastopil svojo zmagovito pot v slovensko prestolnico« in jo do temeljev zdramil k novemu življenju. (gl. Mušič, 18) Na to zanimivo dejstvo, da namreč naš »avantgardizem nima svojih korenin v ljubljanskem centru, marveč deloma na Primorskem, predvsem pa v provincialnem Novem mestu«, je opozorila že Marja Boršnik. (ibid) »Bil je to seve slučaj,« kot piše Stele. »Slučaj pa je hotel, da je (bil) tam doma eden najizrazitejših naših mladih, Anton Podbevšek.« (F. Stele: Nastop mlade umetnosti v Ljubljani, Slovenec, 5. 11. 1920.)

O tem, da je bil prav Podbevšek iz »provincialnega« Novega mesta osrednja gibalna sila na začetkih slovenske zgodovinske avantgarde, priča tudi njegova izjemna zavzetost pri organiziranju novomeške pomladi leta 1920. Če smo doslej vztrajali pri tem, da se je slovensko literarno in umetniško prekucustvo začelo z novomeško skupino okrog Podbevška, z novomeškimi prireditvami

še pred prvo vojno, ki so jih prirejali pripadniki »trope vročerkvinih otročajeve«, kot je take imenoval Izidor Cankar, eden najhujših njenih nasprotnikov tudi kasneje v Ljubljani, in če je to dogajanje doseglo svoj prvi vrhunec s Podbevškovim pismom Šlebingerju, kar bi lahko imeli za protimanifest tega avantgardističnega dogajanja, potem je drugi vrhunec tega dogajanja v novomeški pomladi kot logičnem nadaljevanju vsega pred vojno začetega in spočetega. Analize dogajanja pred vojno in po njej so namreč pokazale, da gre za kontinuirano dogajanje, ki ga je na silo pretrgala vojna. In tega so se zavedali tudi udeleženci tega dogajanja, saj so kasneje trdili, da je »na dan privrelo vse tisto, kar se je podzavestno budilo že pred vojno in se razraščalo med njo. Mladina je neučakano odvrгла kos za kosom priučeno modrost« in se »lotila uresničevanja svojih idealov, ki jih je budno varovala ves čas vojnih let.« (Mušič, 17) In prireditve okrog novomeške pomladi so bile prostor, kjer so jih uspešno in nadvse odmevno realizirali.

Zastaviti si je treba končno tudi vprašanje, kaj je pravzaprav bila novomeška pomlad. Josip Vidmar kot njen aktivni udeleženec in sooblikovalec jo v Obrazih takole opisuje: »Konec septembra je... prišlo do (novomeške pomladi), ki jo je organiziral Podbevšek skupaj z Miranom Jarcem, Božidarjem Jakcem, Marjanom Mušičem in Zdenkom Skalickyjem. To je bila vrsta umetniških prireditev: recitacij, razstav, muzikalnih nastopov in diskusij. Na ta festival sva bila poleg Riharda Jakopiča, ki je bil nekakšen pokrovitelj tega srečanja, in Frana Tratnika, povabljeni tudi Kogoj in jaz.« (Vidmar, 56) »Tam smo začeli snovati revijo Tri labode in še nekaj drugih umetniških manifestacij...« (ibid, 220), potemtakem kar nekaj pomembnih manifestacij, ki bodo korak za tem dajale težo vsemu avantgardističnemu dogajanju pri nas, udeležencem pa pridobile prevratniško ime labodovci. Trije labodje so namreč bili Podbevšek, Vidmar in Marij Kogoj, vsi, ki so se jim pridružili, pa so se začeli označevati z imenom gibanja v celoti.

Poudariti je treba intermedialni značaj novomeških prireditev, to pa zato, ker je prav intermedialnost eden konstitutivnih elementov zgodovinske avantgarde v Evropi in tudi pri nas. Podbevšek kot intelektualni in umetniški vodja je zbral okrog sebe literate, likovnike in glasbenike. To intermedialno potezo novomeških manifestacij je opazila tudi tedanja kritika. Ko namreč Stele napoveduje nastop mlade umetnosti v Ljubljani, gre seveda za ponovitev novomeške pomladi, posebej poudarja dejstvo, »da bodo zastopane vse umetniške stroke, samo arhitektura in igralska umetnost še nista našli propagatorjev v tem krogu...« (Stele, Slovenec, 5. 11. 1920) To Steletovo ugotovitev je seveda mogoče razumeti kot napoved vsega tistega, kar se ima v slovenski avantgardi še zgoditi, namreč nastop Černigoja in Delaka, ki ob koncu dvajsetih let šele dopolnita podobo slovenske avantgarde na intermedialnem nivoju.

Da pri tem nikakor ni šlo za naključno intermedialno podobo novomeške pomladi, vidimo tudi iz tega, da je Podbevšek sam intenzivno iskal načine za »združevanje poezije in likovne umetnosti... ter snoval tako imenovane sata-nade, v katerih naj bi združil vse veje umetnosti v celostno umetnino.« (Komelj, 7)

V ta namen je bilo treba izbrati kaj različna prizorišča: za slikarski del se je zdel najprimernejši Windischerjev salon v Kandiji, kjer sta se soočala dva svetova: »na dešnem bregu Krke je bilo mesto, ponosna trdnjava meščanstva in branik tradicije, tu nasprotno pa od marsikoga zaničevano ljudstvo, sestavljeno pretežno iz revnih kmetov in dninarjev... Naša želja je bila, da umetnost približamo ljudstvu.« (Mušič, 88) Vse navedeno se seveda še kako sklada s pglavitnimi težnjami evropske avantgarde, posebej ruske, ki pa so jo nekateri aktivni udeleženci ali pa tisti, ki so o teh prireditvah pisali pohvalno, poznali

iz prve roke kot vojni ujetniki: mednje sta sodila tako Vidmar kot Stele. V tem smislu tudi Mušič popolnoma pravilno ugotavlja, da »novomeškega preroda ni mogoče izvzeti kot popolnoma osamljen pojav iz sočasnih vrenj v družbi; le tako ga je mogoče globlje razumeti in mu dati poleg umetniškega tudi ideološki poudarek.« (ibid.) V tem smislu je popolnoma razumljiva ostra reakcija Ivana Tavčarja na novomeške, kasneje pa tudi na ljubljanske dogodke, saj je avantgardistični kulturni in umetniški program Tavčar imel za umetniški boljševizem. (gl. Kreft)

Za prizorišče glasbenega dogajanja je bil določen grad Kamen, kamor pa so bili vabljeni samo »prisotni umetniki, klubovi člani in pa novomeški srednješolci,« pač zaradi pomanjkanja prostora za širše občinstvo. Marij Kogoj, ki so ga obtoževali, da ima »rdeče možgane«, je na tem večeru igral svoja klavirska in vokalno solistična dela. Ko je kasneje koncert ponovil v Ljubljani, je bila tudi njegova dejavnost povezana z revolucionarno skušnjo, pa tudi z umetniškim boljševizmom. Razsežnost te glasbe, ki je izhajala iz gesla »umetnost ljudstvu«, je dobro zaznal glasbeni kritik France Kimovec, ko je ob Kogojevem koncertu zapisal, da je ta glasba laže sprejemljiva za glasbeno neuke kot pa za glasbenike. Kimovec je sklenil svoja razmišljanja z besedami: »... in vendar ruski boljševiški skladatelji še kaj hujšega ustvarjajo.« (gl. Kreft)

Tretje, literarno prizorišče, je bila zvečer pritlična dvorana Narodnega doma, kjer je recitiral svoja dela Podbevšek kot zvezda večera, ob njem pa še F. Albreht, M. Jarc itd., kot beremo iz plakata ob I. pokrajinski razstavi. Podbevšek je predstavil deset spenov iz svoje kasnejše knjige Človek z bombami in bil seveda osrednji dogodek večera, četudi so ga Novomeščani že dobro poznali z njegovih številnih literarnih nastopov, seveda ne kot dolgolasega romantika, ampak kot galantno urejenega mladeniča s kratko frizuro, kot sam piše o sebi v enem svojih pisem (gl. Komelj). Njegov, takrat poleg Kogoja, najožji sodelavec Josip Vidmar ga opisuje kot »mladega fanta, polnega neke skoraj demonične energije in neke silovite samozvesti in istočasno tudi volje nekaj ustvariti, nekaj napraviti.« (Vidmar, 1981) Najbrž je vredno opozoriti na način, kako je uvedel svoje avantgardne nastope, ko se je »trdo predstavil... občinstvu z besedami: Anton Podbevšek, Človek z bombami, ter pričel s svojim preroško pojočim, pridigarsko pobarvanim glasom recitirati svoje pesnitve. Občinstvo je strmelo, poslušalo, toda razumelo ni ničesar,« kot beremo v časopisnem poročilu leta 1921 (gl. Tabor, Mb. 12. 6. 1921.). Takšen je najbrž res lahko postal »poleg Kralja glavna ljubljanska znamenitost dvajsetih let« (gl. Komelj) in še čez, ko se je moral braniti pred nasprotniki in nadležneži celo s pravim revolverjem, vsak hip pripravljenim na strel. Pri tem ni treba posebej omenjati njegovega skoraj demoničnega vpliva na sodobnike, njegove sposobnosti, da je okrog sebe zbiral vedno nove in nove privrženice, in tudi tega ne, da je bil Podbevšek prvi slovenski pesnik, za katerega je po Ljubljani in drugih mestih lepilo plakate reklamno podjetje. Nenehno si je prizadeval za to, da bi kar najbolj »šokiral občinstvo (Jarc), zato je razumljivo, da mu niso mogle biti dovolj samo objave, ampak je »hotel s svojo pesmijo med množice... (kjer) bi vplival tudi z govorjeno besedo.« (Petre, 697) Očitno je imel Podbevšek do pisane besede prav posebno razmerje, spet drugačnega do govorjene. Tisti, ki se še spomnijo njegovih prekucuških nastopov, vedo povedati, da je izjemno užival v svojih govorancah, razumljivo pa je, da je to njegovo razločevanje izhajalo iz njegovega odnosa do neznosnega položaja v takratni slovenski literaturi, ki se je anahrono oklepala nekega, za tisti čas že povsem preseženega, tipa literature. Podbevšek in Vidmar sta vsak zase dobro razumela položaj slovenske literature in slovenskega naroda v dvajsetih letih tega stoletja, saj je morala literatura poleg umetniške funkcije opravljati tudi še narodno uveljavitveno funkcijo (gl. Paternu).

OPOMBE

BORŠNIK Marja: Stilni premiki v slovenski književnosti med klasičnim in modernim realizmom, Slavištica revija, 1963, 2, 96.

KOMELJ Milček: Vloga Antona Podbevška, Naši razgledi, 5. 11. 1982.

KOS Janko: Avantgarda in Slovenci, Sodobnost 1980, 8–9.

KOSOVEL Srečko: Zbrana dela, 1946–1977.

KREFT Lev: Cvetje v jeseni in novomeška pomlad, Sodobnost, 1985, 1.

MUŠIČ Marjan: Novomeška pomlad, 1974.

PATERNU Boris: Slovenski modernizem, Sodobnost, 1985, 11.

PETRE Fran: Podbevškov problem, Naša sodobnost 1956, 7, 697.

ŠALAMUN Biedrzycka Katarina: Anton Podbevšek in njegov čas, 1972.

TRAVEN Janko: Obraz mlade slovenske literarne generacije, Dom in svet, 1927, 2, 90–94.

VIDMAR Josip: Obrazi, 1979.

VIDMAR Josip: Podbevškova podoba, Delo, 27. nov. 1981, 5.

Če zdaj skušamo strniti naša razmišljanja o novomeški pomladi kot gibanju, ki ni bilo značilno samo za pravljico Dolenjsko, temveč za celo Slovenijo, saj je, če še naprej beremo odlomek iz vabila na »novomeško pomlad«, »edino umetnost tista, s katero si bomo pridobivali ugled pred sosednjimi narodi« (gl. Mušič, 73), potem je mogoče reči, da ta dogodek dejansko predstavlja temeljni kamen in izhodišče za ves nadaljnji razvoj slovenske modernistične in avantgardistične literature in umetnosti. Prav iz teh razlogov govori Traven v anketi 1927 o »puču«, ki je bil do tedaj brez primere pri nas«, (gl. Traven) o puču, ki je dodobra prevetril slovensko literarnoumetniško ozračje in Slovence postavil vstric z drugimi evropskimi narodi.

Čeprav bi se dalo iz nadaljnje usode slovenske avantgarde sklepati, da novomeška pomlad ni ustvarila obstojne skupine, da je do »Vidmarjeve udeležbe prišlo po naključju; da je bil v nji opazovalec in sogovornik njenih nosilcev; in da se je ob Podbevšku in Kogoju nedvomno zainteresiral za usodo in možnost (nove) umetnosti, za katero sta se v nemala oba,« (Vidmar, 1981, 951) pa kasnejši razvoj pokaže, da je bila prav zadeva na tej prvi stopnji nadvse pomembna in je zaznamovala umetniške in človeške usode tako Podbevška kot Kogoj, pa seveda tudi Kosovela, ki je izšel iz labodovcev, ne nazadnje pa tudi Delaka in Černigoja.

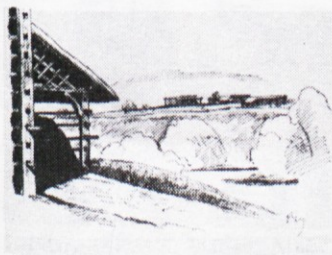
Danes, ko iz prepotrebne zgodovinske perspektive gledamo na to dogajanje, uvidevamo, da je Podbevšek s svojimi pesmimi in s svojimi burnimi nastopi opravil temeljito estetsko prevrednotenje dotedanje literature. Toda, »ko je razburil našo javnost s svojimi nastopi, je bil še premlad. Zaneslo ga je. Toda to ni bilo šarlatanstvo. Hotel je izsiliti tisti prestop v novo fazo, o kateri sem prepričan, da nam bo dala absolutno umetnost. Tak korak pa se ni dal izsiliti;« s temi nedvomno objektivnimi besedami je Josip Vidmar leta 1927 (gl. Traven) opredelil Podbevškovo mesto v slovenskem literarnem občestvu in z njim dal priznanje ne le Podbevšku, ampak vsemu, kar se je dogajalo okrog novomeške pomladi. Tudi iz Kosovelovih spisov, ki se nanašajo na to obdobje, je lepo videti, da ni nikdar prenehal misliti na »ono drzno gesto mladih,« ki se je znala odreči idealom »stare priznane estetike in umetnosti« in zavreči rodoljubarsko navdušenje za narod. (Kosovel, 3/1, 810) In pri tem je imel v mislih vse pomembno in odločilno, kar se je dogodilo v zvezi s Podbevškom in njegovim krogom in kar je očitno iz mesta ob lenobni Krki še dolgo odločalo in določalo slovenski literarnoumetniški kozmos.

Peter Simič

O NOVOMEŠKI POMLADI IN MARJANU MUŠIČU

Pred šestnajstimi leti je v založbi mariborskih Obzorij izšla knjiga profesorja Marjana Mušiča Novomeška pomlad. Eden od zadnjih velikih Dolenjcev, novomeški rojak, Marjan Mušič, arhitekt, slikar, velik poznavalec umetnosti, človek, pri katerem si občudoval in spoštoval njegovo obsežno znanje, svetovljansko širino in pokončno držo, je svojemu rodnemu mestu poklonil očarljivo knjigo. Napisana v čistem, značilnem žlahtnem jeziku, z dokumentarnim slikovnim gradivom bogato opremljena, je približala kratko, a plodno obdobje v slovenskem kulturnem življenju, obenem pa podala podobo mesta in njegovih prebivalcev davnega 1920. leta.

Zakaj se ob izteku leta, v katerem so Novomeščani s številnimi prireditvami počastili 70-letnico novomeške pomladi, spominjam ravno prof. Marjana Mušiča in njegove knjige? Ne samo zato, ker mislim, da je po krivici prezrt, ker se ga odpravi s trditvijo, da je bil v tistem preporodnem dogajanju leta 1920 še zelo mlad. Opozarjam predvsem na dejstvo, da novomeške pomladi in tudi, se razume, proslavljanja njene sedemdesetletnice brez Marjana Mušiča ne bi bilo, saj je on, z naslovom svoje knjige, takratnemu gibanju

Marjan MUŠIČ: Spodnja Težka voda, svinčnik, 1969

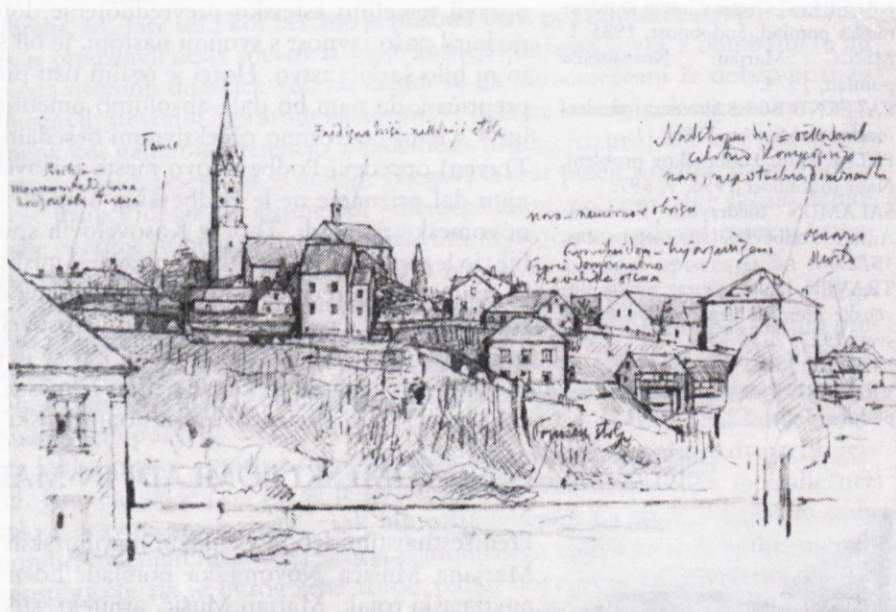
KULTURA
Rast 4/1990

Peter Simič
O NOVOMEŠKI POMLADI
IN MARJANU MUŠIČU

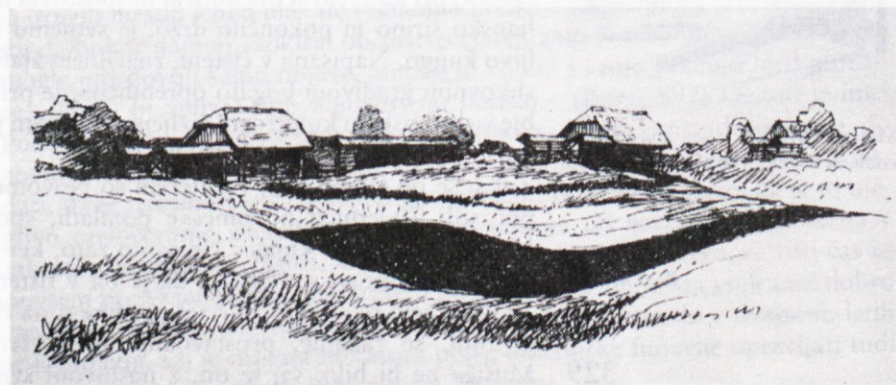

Marjan MUŠIČ: Novo mesto, nekdanje čolnarne ob Krki, svinčnik

Marjan MUŠIČ: Novo mesto, analiza prostorskih značilnosti južnega pročelja, svinčnik

Marjan MUŠIČ: Kozolci,
črn flomaster

KULTURA
Rast 4/1990

Peter Simič
O NOVOMEŠKI POMLADI
IN MARJANU MUŠIČU

Marjan MUŠIČ: Motiv iz Podgorja,
črn flomaster

Zamrla je Goga, ko je na trgu vzkipeł semanji golk. Ko pa je veliki praznik minil in so sejmarji pospravili kramo, ko je Esmeralda z medom in gonjačem odšla in se je Židek s svojo goljufivo igro na srečo pogreznil v neznano, je bil mestu vrnjen prejšnji videz.

(M. Mušič: Novomeška pomlad)

Božidar JAKAC: Marjan Mušič,
ogljje, 1919

KULTURA
Rast 4/1990

mlade umetniške generacije dal ime in tako pravzaprav ustvaril pojem – novomeška pomlad.

Novomeščani smo znani kot romantični zagledanci v svoje mesto. Težko je še kje najti podoben ljubezenski odnos prebivalcev do svojega mesta. Ponosni smo na nekdanj v slovenskem prostoru znano podobo Novega mesta, mesta z bogato kulturno tradicijo. Ustvarili smo si nekaj svojih mitov, ki jih častimo in smo silno zadovoljni sami s sabo. Na tem posvečenem piedestalu se je sedaj znašla tudi novomeška pomlad.

Drugi obraz tega mesta pa je mačehovski, skrajno uničujoč odnos do svojih someščanov, ki so ustvarjali poetično podobo svojega zasanjanega mesta. Ali kot pravi Mušič: »V nespodbudnih razmerah, v tesnem neodmevnem prostoru, ni le pojemal zanos in se oglašalo razočaranje, ampak je tudi bilo strto marsikatero mlado življenje.«

Novomeška sredina ni bila nikoli sposobna zagotoviti mladim prebujajočim se ustvarjalcem ustrezne pogoje za njihovo rast in razvoj. Umetnost se je rojevala v zanosu in trpljenju, izžarevala v prekipevajočih eksplozijah mladosti, in ustvarjalci so morali oditi, si poiskati prijaznejše, bolj odprto okolje, če so se hoteli uresničiti.

Tako tudi nihče od udeležencev naše novomeške pomladi ni ostal v svojem rodnem mestu. Te ugotovitve so veljale za davna dvajseta leta in veljajo še danes.

Praznovanje 70-letnice novomeške pomladi, tako kot to počnemo v Novem mestu – da s čimveč razstavami in raznimi prireditvami, katerih glavni namen in vrednost sta največkrat predvsem ustvarjati videz bogatega kulturnega dogajanja v mestu – nima nobenega smisla! Zamisliti bi se morali ob podobi realnega stanja. Vprašati bi se morali, zakaj je za kulturo tako malo zanimanja. Zakaj se kulturnih prireditev udeležuje tako malo ljudi? Zakaj na umetniških akademijah skorajda ni študentov iz Novega mesta? Ali »mesto« svojim maloštevilnim soobčanom, ki se poklicno ukvarjajo z umetnostjo, res ni sposobno zagotoviti vsaj osnovnih pogojev za delo, delovnih prostorov? Kako je mogoče, da se umetniški atelje obravnava kot poslovni prostor?... Če nam je kaj do tega, da bi obnovili kulturno lice našega mesta, da bi se še kdaj lahko ponašali s kulturno osveščenostjo njegovih prebivalcev, lahko mnogo spremenimo zelo kmalu. Samo hoteti je treba. Ko se bomo enkrat zavedli pomena in vloge kulture za naš prebujajoči se slovenski narod v prihajajoči postindustrijski Evropi, bomo morali začeti predvsem ustvarjati umetnosti naklonjeno klimo, kar bi gotovo spodbudilo mlade generacije k odločanju za umetniške poklice in omogočilo njihov razvoj in plodno delo v domačem mestu.

Profesorja Marjana Mušiča se spominjam, ker je njegov primer zgovoren in tako značilen. Avantgardnemu vretju mlade umetniške generacije, ki ji je tudi sam pripadal, je v zrelih letih s svojo knjigo dal ime in mu postavil večni spomenik.

Vse življenje se je vračal v kraje svoje mladosti.

Poslednji dom svojih staršev in prednikov na šmihelskem pokopališču, košnice in skrivnostne gorjanske hoste, samotni kozolci in počitek v hladu Receljavih kostanjev v Šentjerneju...

Spominjam se njegovega zamišljenega koraka, ko je prihajal po stezi k svojemu nekdanjemu domu v Kandiji...

Ko so ga naporne vožnje iz Ljubljane že utrujale, se je poln upov in nove energije oklenil, ponujene mu možnosti s strani Novomeščanov, da bi si v svoji rojstni hiši uredil sobo, kjer bi se oddahnil od poti in v njej uredil svojo ustvarjalno zapuščino...

Ob spoznanju, da so bile to le prazne besede in da ga Novo mesto ne potrebuje, pa tudi njegove zapuščine ne, je odšel in se zadnja leta svojega življenja v svoje mesto ni več vrnil.

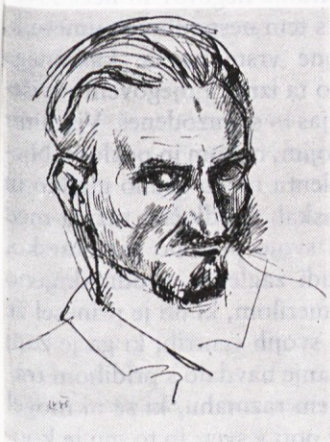
Vladimir Lamut: Avtoportret, tuš, 1958

Milček Komelj

POGLED NA USODO IN AKTUALNOST

VLADIMIRJA LAMUTA

Ob 75-letnici umetnikovega rojstva

Vladimir LAMUT: Avtoportret, perorisba, 1945

Kar vem o Vladimirju Lamutu, kar sem razbral iz njegovih slik in kar sem o njem premislil, sem pravzaprav že vse napisal in nazadnje strnil v monografijo Pot k vrtincem molčanja. Zato me spravlja uredniška želja po ponovni predstavitvi oziroma po orisu njegovega položaja v slovenski umetnostni zavesti malone v zadrego, saj ni nič bolj mučnega kot naveličano povzemati že izrečeno. Nov pogled pa se lahko rodi le ob novem in zavzetem srečanju z gradivom in ob izzivu, ki ni le jubilejna obletnica; ta je bolj priložnost za spraševanja in obujanje spominov, kakršnih imam tudi sam na slikarja, kratek čas svojega osnovnošolskega profesorja, še veliko.

Lamut je bil namreč človek, ki je že sam po sebi vreden spomina, in spomini nanj tudi še zares živijo, tako na njegovo nenavadno osebnost kot na delo, ki je vse bolj živo pričujoče med nami. Lahko bi celo rekli, da se ga – seveda na Dolenjskem – spominjamo tako rekoč nenehno (poglejmo le v Dolenjski list ali v repertoarje novomeških razstav), kot bi nas k temu zavezala njegova smrt: mučna in simbolična smrt v Krki, ki jo je tolikokrat slikal in ki nas nekako obvezuje, tako da se ob vsem spominjanju in predstavljanju vendarle še pogosto govori o takem ali drugačnem dolgu do slikarja (kar značilno potrjujejo tudi časopisni naslovi ob njegovih razstavah ali knjigah).

V zadnji številki Rasti v intervjuju z zaslužnim umetnikovim prijateljem Ladom Smrekarjem celo značilno preberemo, da se mu pravkar ponovno godi krivica, ker da se ga ob 75-letnici rojstva ni nihče niti spomnil. In to je po svoje res (če seveda spregledamo dejstvo, da je bila, sicer res pozneje, na pobudo slikarjevih sorodnikov postavljena v Dolenjski galeriji priložnostna, a izbrana razstava Lamutovih ženskih figur in aktov). A je najbrž tudi močno pretirano, če pomislimo, da se sicer nobenega od umetnikov nismo navajeni spominjati kar vsako posmrtno desetletje ali celo na pet let, tudi največjih ne: ne Jakopiča, ne Groharja ne Pilon. Njihovo delo pa je vendar nenehno stalna sestavina naše zavesti, vsaj tistim, ki jim umetnost kaj pomeni, in torej jubileji zanje sploh niso več potrebni. Ali pa so vseeno nujni, morda tudi zato, ker jih bolj kot stroka rabijo v opomin ali spodbudo sami ustvarjalci, častilci ali rojaki? Nenehno obujanje spomina na človeka, ne glede na njegov pomen, je navadno predvsem stvar domačih in bližnjih – in prav v tem pogledu je značilno, že kar pomenljivo, da se Dolenjci obnašamo do Lamuta prav podobno, ker očitno občutimo, da je povsem naš, ker je vsaj dolenjskim kulturnikom najdražji in od pokojnikov vsa ta leta najbolj domač in ga zato radi negujemo vsaj v spominu, še zlasti, ker se lahko z njegovo usodo in »izgubljenostjo« marsikdo od njih identificira. (Čeprav je vprašanje, kaj bi z njim počeli, če bi bil še živ, pa tudi, koga bi se sicer lahko spominjali, ko pa imamo tako malo živih in mrtvih likovnih umetnikov, zares vrednih spomina.)

Krivica do umetnika, kolikor jo občutimo še danes, ob 75-letnici rojstva, ki je Lamut ni dočkal, je lahko zato v bistvu še vedno predvsem krivica, ki mu jo je prizadejalo življenje in kakršne sploh ni več mogoče popraviti, ker jo je zapečatila smrt. Take krivice pa so ob svoji nepopravljivosti tudi nedokazljive: krive se lahko čutijo vsi, ki mu niso stali ob strani – a po drugi strani ni taka usoda nič bolj krivična, kot je nasploh življenje samo. Lamut je živel v težkih razmerah (brez ateljeja, v stanovanju nad hrupnim bifejem), predvsem pa v okolju, ki za njegov razvoj ni bilo spodbudno; toda ob vseh težavah je le bil deležen redke milosti, da ni bil eden povprečnežev, ki skrbijo le za svoje zdravje (in ki so tako nezanimivi), pa tudi ne eden tistih, tako mnogoštevilnih, ki svojega notranjega bogastva ne morejo razodeti in se zato z umetnostjo le

Lamuta na zagrebški akademiji

KULTURA
Rast 4/1990

pogovarjajo. Bil je rojen umetnik, človek, ki je doživljal in znal doživeto tudi izraziti. Biti umetnik pa je lahko tudi pekel, ne le milost. Zlasti za tistega, ki se je zavestno odločil, da bo služil umetnosti, a je postal le sicer dober, vendar povprečen, ali — kar je veljalo za Lamuta — notranje negotov in nezadovoljen, četudi nadarjen in za povrh še nepriznan in s tem nespodbujen umetnik, pa se taka odločitev lahko sprevrže v posebne vrste poraz, kakršnega poznamo le v umetniških poklicih, kjer razumemo ta izraz v njegovem vzvišenem primarnem pomenu: biti poklican, da ustvarjaš in se razodeneš. Vladimir Lamuta je bil prav po prešernovski razpet med obojim, nebom in peklom. Njegova glavna težava je bila v tem, da mu kljub talentu ni šlo vedno gladko in jasno, da je v prelomnem času nenehno hlastno iskal, neodločno razpet med tradicijo in novim časom, in da je pri tem iskal svojo podobo samotarsko, brez opore in odmeva, prikovan in po svoje tudi zagledan v odmaknjeno Dolenjsko in hkrati neizprosno zavezan visokim merilom, ki jih je prinesel že z akademije in ki jih je vzpostavljaj široki svet v svojih centrih, ki ga je zanj poosebljal Pariz. Vse to je njegovo podobo in pehanje navdalo s pridihom tragičnega ustvarjalca, ki se ni mogel razviti v polnem razmahu, ki se ni mogel zadovoljiti s podeželskostjo, niti si ni mogel utreti poti v svet; in to mu je končno nadelo ime slovenskega ali dolenjskega van Gogha, slikarja, ki ga je občudoval in se v občutju nanj včasih celo opiral — predvsem pa slikarja, ki mu je, tako kot Lamutu, pomenila rešitev iz življenjskih stisk šele prijazna, k sebi vabeča smrt.

Smrt, ta nepojasnjena in nepojasnljiva zadnja skrivnost umetnikovega življenja, je tako dokončno vrgla na Lamutovo usodo in delo sij, ki ga kaže ne v novi, marveč v dokončno pravi luči in resnično odpira vidike, ki segajo v jedro njegove podobe. Čeprav je to sicer le en vidik, na videz morda celo naključen, je za Lamuta vendarle v temelju usoden: sicer prikrit, ker se pritajeno razodeva skozi pripovedno, v osnovi opisujoče realistično jedro, a zato v otenkih toliko bolj prepričljiv in oseben. Vendar je ta smrt pričujoča le v tesnobnem občutju, v nelagodnem nemiru, kot perspektiva dinamike Lamutovega življenja in ne kot podoba smrtnega molka ali tišine. Nasprotno: v Lamutovem delu odkrivamo ves čas nemir, ki ga je neustavljivo zmerom nekam gnal, v tej nemirni bujnosti pa usodno težo. Naj gre za — gledano umetnostnozgodovinsko — ostanke predvojnega ekspresionizma, obujene v tesnobi novomeških ulic (v ciklu suhih igel Staro Novo mesto, za katerega smo mu v Novem mestu vendar med prvimi prisodili Trdinovo nagrado), za ostrine realnost preoblikujočega novega ekspresionizma ali za utripajoče zametke nadrealne fantastike — vsepovsod je v Lamutovem delu čutiti tesnobo, grozo ali vsaj melanholijo, ob katerih pač toliko laže razumemo slikarjev beg v nasprotni pol uživaške radosti, ki jo je iskal zlasti v opoju barvnih sanj in v bujnih ženskih figurah (ki bi — ob razstavi v Novem mestu — zaslužile poseben prikaz). Predvsem pa vsepovsod čutimo trpkost, ki pogosto obliva celo najsvetlejša Lamutove trenutke.

Kako trpke so le novomeške vedute z ubogim, nič herojskim malomestnim življenjem, kako vse trpko je vejevje ob Krki, ko izteguje svoje roke in se prepleta v nejasnost in nepomirljivost, in kako trpka je šele usodna noč, v kakršni je umetnik utonil! (Kot sinonim zanjo odtlej občutim litografijo Neurje nad Novim mestom.) Otožno temno je nebo nad Lamutovimi otožno razvlečenimi Gorjanci in samotno in otožno je pravzaprav vse, kar je umetnik dojel v svoji deželi, ko jo je peš ali s kolesom iz dneva v dan hodil slikat in pri tem — v dediščini impresionistične tradicije — napadal po več platen ali listov hkrati. Dolenjske, skratka, ni doživljal kot idilično pravljico, urejeno ali vsaj v lepoti bogato in prisrčno, ker jo je preprosto videl preveč od blizu, ampak kot žalostno, revno, dinamično in sočno, a zanemarjeno, kot bi rekel pesnik Tone

Pavček, razvlečeno v nenavadno dolgih formatih ali ovinkasto, s skrivenčenim drevjem in podrastjo, posuto z vegavimi bajtami in samotnimi ljudmi. V njej je čutil utesnjenost in otožnost, zapuščenost in tudi posebne vrste otožno lepoto, ki je izhajala iz nje same – iz čudovitih pogledov na polja z Gorjanci okrog Kostanjevice – in prav toliko iz njegovih čustev. Odkrival jo je v čisti lepoti, tudi praznjo, zlasti v svetlih trenutkih in obdobjih, na primer po zadnji vrnitvi iz tujine, ko je nastala v rumenem zlatu raztopljena in spokojno sanjajoča jesenska monotipija njene zleknjene razkošne panorame, omejene s Krko in Gorjanci, na katero ne morem pogledati brez nostalgичnega domotožja. Toda videl jo je tudi docela razmajano, ugledano skozi trnjevo bodičje korenin, podrasti in dreves, vegasto in negostoljubno, kot domovino skritih nesrečnežev in samotarjev, a tudi osamljenih hrepenečih poetov. Tako jo je dojemal in nenehno slikal, razpet med tegobo in lepoto, in, dobesedno potopljen vanjo, hitel in hitel, kot bi se bal, da ga ne bi zalil in pregrnil čas. (Prav takega se prvič še živo spominjam, ko sem nekje sredi petdesetih let v novomeški študijski knjižnici risal pogled skozi okno na hotel Metropol in kostanjev drevored. Kar je privihral Lamut in me (prijazno) skoraj napodil iz sobe, naravnost v naravo; namesto tankega svinčnika mi je priporočil tuš in čopič, češ da se z njim dela širokopoteznejše in ker se sproti suši, ter še pristavil, da je treba risati nenehno, ker čas hiti. Nato pa se je lotil listanja novitet in umetnostnih knjig, ki jih je moj oče v knjižnici tako rad nabavljval. Takrat je Lamut vsestransko sodeloval v novomeškem kulturnem življenju in pripravil likovno spremljavo – risbe s tušem – za Trdinovo knjigo Rože in trnje, v katerih je z estetsko ubranostjo skušal poudariti bolj lepoto podobo kot trnje, zatopljen v pripoved o krajih in ljudeh, ki se jim je zapisal prav tako s srcem kot pred njim Trdina – a je bil bolj kot med rožami domač med trnjem.)

Vendar je taka motivna navezanost na Dolenjsko le ena polovica Lamutove podobe, odsevajoča skozi zrcalo njegove obsojenosti in navezanosti na naše kraje. Druga, nič manj Lamutova, se kaže v motiviki evropskih vele mest in tamkajšnjega življenja in je videti mnogo bolj svetovljanska in moderna; vendar je po občutju v bistvu povezana s prvo. Kadar stojimo pred nalogo, da razvrstimo njegov opus ali pripravimo razstavo, se nam slike prav tako kot po tehnikah ali dobah in stilih same od sebe urejajo tudi v motivne ali tematske cikle, ki jih označujejo predvsem mesta, tako da identificiramo cele faze njegovega dela tudi s Parizom ali Brusljem. Prav sodeč po takih poudarkih pa skoraj dobimo vtis, da je bil Lamut večni popotnik, čeprav je bil v Parizu le par mesecev in šele malo pred smrtjo celo šolsko leto v Bruslju. A sta se mu obe doživetji tako močno razrasli v zavesti, da je bila taka duhovna razpetost zanj v resnici usodna, kar je zlasti razvidno v novih pobudah in ustvarjalnih predstavah. Tuje okolje in zlasti duhovno ozračje mu je vdihnilo večjo sproščenost in zamah, ga oplodilo z novimi oblikami in prijemi, posebej pa mu je omogočilo razmah v figuraliki, v kateri je obšel posameznika (ker ni bil portretist), zato pa znal oživiti medčloveška razmerja in vzdušja: dojemljivost za poželjivosti ljubezni, za umetnost, ples, eksotiko tujih ras pa tudi opojnost in razkroj, ki ju je doživljal v prizorih iz človeškega mravljišča v kavarnah in varietejih še dolga leta po vrnitvi. Zdi se celo, kot bi mu šele Pariz tudi resnično odprl vsaj kratek, a varljiv pogled v mladostne sanje o življenjski sproščenosti in svobodi in kot bi se v njem izživljal in obnavljal vse do bruseljskega impulza, ki so vnesla v njegovo umetnost sledi nadrealizma, motiviko zvrtničnih sipin – edine krajine, ki jo je tedaj slikal poleg Dolenjske – in odhajajočih ladij ter izsanjanih žensk. Ter seveda motiv mrtvaškega ptiča, končno metamorfozo njegovih dotedanjih skritih ptic, ki je dobila šele v tem okolju svoj zadnji simbolni smisel. A obenem si je tudi v Bruslju grel srce z mislijo na Dolenjsko in tako spojil vse pridobitve in predstave v nekakšne

arhetipe dolenske arhaike in samote, ki jih je tudi po vrnitvi v Novo mesto kar po spominu slikal, tudi med šolskimi urami na liste manj dejavnih učencev ali v njihove spominske knjige, ki jih najbrž še zdaj kdo od njih hrani kot dragocen spomin. (V tej zvezi je zanimivo, da so nekateri med mojimi poklicnimi kolegi, ko so prelistali Lamutovo monografijo, začutili v njem bolj evropskega kot domačijskega dolenskega slikarja, večjo ustvarjalno sproščenost in široko-poteznost v pariških kot novomeških motivih.)

V vsem svojem delu, pariškem in dolenskem, je Lamut iskal predvsem sebe, svoj čas in prostor, a skozi utrip narave in urbanega okolja, kot da bi odkrival, kje je najbolj on sam in kam najbolj spada. V takem iskanju je, vsestransko razgledan, preizkušal različne izrazne načine in zato zahajal v nasprotja – med predajanjem impulzivnosti in konstruiranjem reda, med ekspresivnim izrazom in krasilno lepoto – in že zato je tako v bistvu različen od tistih, ki so sistematično in enoviteje razvijali svoj koncept, še zlasti, ker je poleg iskanj, ki so rojevala uspehe, a tudi zapadanja v mani, vztrajal tudi v slikanju tradicionalnejših pokrajin in bil tako protisloven tudi v pogledu kvalitete, saj je bil zdaj konvencionalen in spet drugač zelo izrazit in oseben. Iskal je najvišje in se vendar pogosto tudi sam prilagajal manj zahtevnemu okolju ter bil sam s sabo večno nezadovoljen; to pa se je kazalo tudi v njegovem izpričanem odnosu do lastnega dela. Umetnost je jemal nadvse resno, obenem pa je bil do svojih slik že kar preveč neresno nespoštljiv, saj jih ni ljubosumno varoval, ampak dobesedno brezbrizno delil med prijatelje, razstavljal v neprečiščenih množinah, tudi liste, preprosto nagrnjene na mizo, in jih še posebno rad prinašal v objavo, na Dolenjski list in pogosto tudi v Ljubljano. Tako se urednika Vasja Predan in Ciril Zlobec še danes čudita njegovi pristrani in čudaški skromnosti, saj jima je originale, ki jih je prinesel, preprosto prepustil oziroma jih zavrgel, zadovoljen, da bodo reproducirani in da jih bodo videli ljudje, in kaj takega se jima ni zgodilo pri prav nikomer drugem, le pri Lamutu. Taki simptomatični znaki pa so tudi navzven potrjevali vtis, da Lamut ni ravno cenjen in pomemben umetnik, in utrjevali razširjeno mnenje, da je, kljub ne nenaklonjenim kritikam v Ljubljani (J. Mesesnel), vendar manj pomemben podeželski slikar, ki ga ni potrebno jemati posebno resno (nikdar ni bil npr. sprejet na grafični bienale), dokler ni šele po smrti in iz distance s selekcioniranimi razstavami in študijsko obravnavo postopoma pridobil zdaj že razmerna ustaljenega mesta v slovenski likovni umetnosti predvsem kot grafik. (Sprejet je bil na zgodovinsko razstavo povojne slovenske likovne umetnosti, bil vključen v predavanja iz pregleda domače umetnosti na Filozofski fakulteti in v Enciklopediji Slovenije mu je ob geslu zagotovljena tudi reprodukcija. Zaslužil pa bi končno tudi mesto v nacionalni grafični zbirki v Moderni galeriji.)

Dolenjce je tak odnos do njega morda vsaj rahlo pomiril, zato pa ne ostaja njihov pogled na njegov položaj nič manj čustven, in tak bo najbrž, dokler bodo živi ljudje, ki so ga poznali, in dokler se bo zdela Dolenjska pastorka v kulturni senci centra. Morda tudi zato tako pogosto opozarjamo nanj in se sklicujemo na njegovo usodo in nerazumljeno izročilo ter še posebej poudarjamo vtis, da v Ljubljani po krivici ne prodre in da v njej še ni sprejet. (Že v preteklosti naletimo na dolenski protest, če v kak pregled slovenske umetnosti ni bil primerno vključen, in glavno vprašanje kulturniških rojakov, ki jih je moč srečati v Ljubljani, se poleg zanimanja za Jakca še vedno glasi: »Čemu se Lamuta ne čuti tudi v Ljubljani?«) Zato si včasih kdo iz krajev z večjo slikarsko tradicijo in bogatejšo sodobnostjo lahko ob tem ustvari vtis, da Dolenjska z njim pač nekoliko pretirava. Pri tem mislim na nekatere umetnostne zgodovinarje oziroma kritike, vendar so ti zadržani predvsem zato, ker ni bil umetnik nikoli nosilec najnovejših usmeritev, ker ni bil posebno radikalen, ampak

je pogosto ostajal na pol poti. Dejstvo je, da lahko razvoj slovenske likovne umetnosti pojasnimo tudi brez njega in da ga je zato težje zgodovinsko uvrstiti med najbolj reprezentativne ustvarjalce. Zadržki do njega pa včasih priraščajo tudi iz opazanj, da je bil umetnik v resnici včasih tudi površen in nedosleden, saj lahko ob številnih njegovih delih odkrivamo tudi pomanjkljivosti ali napake. (Ko sem si s sicer Lamutu naklonjenim kolegom ogledoval Lamutovo zadnjo razstavo ženskih aktov, me je ob neki sliki takoj opozoril na (nenamerno) zarisano nogo. Podobno, kot so Novomeščani – spominjam se iz otroških let z muzejskih otvoritev – ob Lamutovih slikah v komentiranih tako radi opozarjali na nepravilna sorazmerja, na samovoljnosti pri gledanju kapitlja ali na »svinčeno« težke barve. A vendar je bila slika kljub zarisanosti sugestivna! Lahko pa bi bila izrisana docela korektno, celo zgledno, a bi ostala mrtva, neumetniška, če bi jo naslikal kdo drug.)

Lamut je bil namreč hlastna in pristna, a tudi samovoljna in v svoji impulzivni naglici tudi površna osebnost, toda vse to je bilo bistven del njega in če se je kje sprevrglo v pomanjkljivost, je v najboljših delih ravno njegova impulzivnost in nepremišljenost tista kvaliteta, ki vnaša v dela krčevito osebno intenzivnost. Prav ta intenzivnost, pa naj bo izražena tako ali drugače, pa je tisto, kar občutljivejše umetnostne kritike, kadar se srečajo z Lamutom, vendarle vznemirja, in prav zato ga vse bolj uvrščajo med izrazite in pomembne figure v slovenskem slikarstvu, dasi ga večina ne umešča prav v sam najožji vrh, ampak tik obenj. Njegova ne do kraja razrešena osebnost s poduhovljenimi krajinami, z umetnikovim nenavadnim obračanjem in naslavljanjem slik na različnih mestih, s problematiko avtoportretov ali podobami skrivnostnih žensk in simboliko (pticami in ribami) postaja zanje vse bolj zanimiva, čeravno se lahko zdi, da spremlja usoda umetnika, ki ljudi vznemirja, a ga vendar ne morejo zares ceniti, Lamuta včasih še danes. Toda vsaj tisti, ki v likovnosti iščejo predvsem ustvarjalčevo dušo in osebnostni izraz, posebej če so otožni ali če jim je pri srcu Dolenjska, ga »začutijo«, vzljubijo in zaradi pristnosti in otožnosti lahko celo uvrstijo med svoje najljubše slikarje. Zlasti je bilo to mogoče opaziti po posmrtni razstavi ob izidu monografije v ljubljanski Mestni galeriji, kjer je doživel prav pri gledalcih pomemben uspeh. (Prav značilno je, da ji je napisal »oceno« tudi ljubljanski krajinarski poet Rudi Miškot.) Še posebej pa velja to za umetnike, zlasti za slikarje, ki lahko navadno šele o mrtvem kolegu govorijo z zares čistim srcem. Eden od njih, sicer občudovalec Lamutovega vzornika van Gogha in Karle Bulovčeve, mi odtlej vselej, ko ga srečam, pove, da sodi zanj Lamut med največje po vojni; kritik v Sodobnosti (I. Antić) je zapisal, da uvršča lesorez Lamutove Ptice »med najpomembnejše stvaritve v slovenski likovni umetnosti«, in dogaja se, da se mi oglasi v službenem kabinetu kaka meni neznana Ljubljanka in pove, da jo je Lamut docela prevzel, da je genij in da je vse premalo znan, s prošnjo, da bi rada o njem izvedela še kaj več. Taka dojemanja in reakcije pa v bistvu kažejo, da je Lamut lahko zares vznemirljiv umetnik, sugestiven in živ bolj s svojo izpovedno prepričljivostjo kot s samim tipom slikarstva, četudi največkrat bolj s posameznimi deli ali cikli kot s celoto. Kakorkoli se bo nanj še naprej opozarjalo ali se pozabljalo, pa je gotovo, da bo ostal pričujoč v zavesti predvsem kot samotar in posebnež, ki ga sicer lahko stilno ali kako drugače uvrstimo (v umetnost prehodne generacije, med realistične krajinarje itd.), a ostaja v najboljših delih vendar toliko osebno izrazit, da tak pogled presega in da ostaja – četudi v osnovi precej tradicionalen – umetnik višjega ranga, kot so preprosti ljubitelji narave, ki slikajo bolj krajino zaradi nje same kakor sebe skozi njo, saj se je skozi svoje motive prav toliko izpovedoval, kot jih je upodabljal.

Fotografija iz Lamutovega indeksa (1936)

KULTURA
Rast 4/1990

Milček Komelj
 POGLED NA USODO
 IN AKTUALNOST
 V. LAMUTA

Vladimir LAMUT: Brst, lesorez

KULTURA
 Rast 4/1990

V Lamutovi umetnosti nas vznemirja predvsem umetnik sam, njegov značaj, usoda in temperament. Obenem pa nam njegova usoda ob njenih lastnostih odpira tudi vprašanja, ki presegajo njegovo individualnost, saj so prav tipična, če že ne reprezentativna za slovensko majhnost in, znotraj Slovenije, ravno za (nekdanjo?) Dolenjsko. Poleg čisto strokovnih problemov, povezanih z umetnikovim zgodovinskim položajem in njegovim iskanjem, ki sem jih osvetljeval

že na drugih mestih, je v nakazanih razmerjih poleg omenjene relacije med domom in tujino posebej živa že prav tako nakazana problematika razmerja med Novim mestom in Ljubljano, se pravi med t. im. provinco in le 70 kilometrov oddaljenim nacionalnim kulturnim središčem. Prav to razmerje namreč zaobjema tudi vprašanje nacionalnega priznanja, o katerem vsaj za veliko večino slovenskih likovnih umetnikov, ne glede na (največkrat le bolj ali manj bežne) prodore v tujino, vendarle odloča prav nacionalni center. Zato za Lamutovo počasno prodiranje ni brez pomena dejstvo, da ni našel opore v kritiku, ki bi ga razumel in ki bi imel hkrati moč, ker ga v Novem mestu preprosto ni bilo; ljubljanski pa ga niso mogli ali hoteli vzeti v zaščito v veliki meri že zaradi omenjenih zadržkov, zlasti okoliščine, da je bil bolj usmerjen v čustven odnos do tradicije kot v odkrivanje takih obzorij, ki bi lahko pomenila Slovencem novost. K temu pa je prispeval najbrž tudi naš pogosto vse prepovršen odnos do krajinarstva, ki je bil pri marsikom še prav do nedavnega odklonilen, češ da je glavni tok moderne umetnosti odmaknjen od konkretnosti in še posebej od v bistvu preprostih interpretacij narave.

To je bilo v času prevladujoče abstrakcije res, a obenem je res, da so tudi nekateri veliki moderni umetniki po drugi svetovni vojni črpali iz narave (pri Slovencih Zoran Mušič), da so se po Lamutovi smrti pojavili med najvidnejšimi sodobnimi ustvarjalci tudi izraziti krajinarji in da prav danes vstopajo na dan občutljivi regionalizmi, sublimirani iz različnih oblik krajinarskega slikarstva. Na Dolenjskem pa taka tradicija v splošnem še dandanes tako in tako prevladuje, vendar v tradicionalnejši obliki, kakršno je v Ljubljani ves čas zastopal tudi Božidar Jakac. Danes gledamo na krajinarstvo seveda drugače, čeprav predvsem z zgodovinskim zanimanjem, saj se na primer v Slovenj Gradcu že dolgo večnost pripravlja razstava o slovenskem krajinarstvu v novejši dobi, kamor bi vsekakor sodila tudi Lamutova interpretacija Dolenjske. Toda bujna Dolenjska z Gorjanci in Krko očitno ni Primorska, ki je postala po vojni spodbudna in vplivna za razmah sodobne slovenske umetnosti že s svojo pregledno konfiguracijo in kulturno odprtostjo proti Zahodu, ampak je negovala realistično predstavo slikovite preteklosti in že zato ni mogla vzbuditi širšega zanimanja, kakršnega je npr. ob razmahu povojnega »abstraktnega krajinarstva« prav kmalu po Lamutovi smrti slikarstvo mlajšega Silvestra Komela, ki je črpal iz širjav domače narave in iz najboljše domače tradicije, vendar v docela novi in abstraktni formi, ter s tem dosegel, da so se zanj že kar skupinsko zavzeli glavni ljubljanski kritiki, ki mu po prežgodnji smrti skupaj z umetniki prav to jesen posvečajo kulturne razgovore in večere. (Ko sem se pred dnevi vračal s takega novogoriškega srečanja, kjer se je posebej razmišljalo tudi o kritičnem razmerju med slovenskim obrobjem in Ljubljano, sem pomislil, kako bi ne bilo napak, če bi kaj takega vpeljali tudi na Dolenjskem ob Lamutu – in se že hkrati vprašal, če bi sploh zmogli pritegniti toliko govorcev, ko pa Lamuta za življenja ni nihče posebej spremljal. Ter se zamislil, kako škoda je, da je Lamut tako hitro umrl.)

Kaj ni bil tedaj tudi on vse bolj usmerjen k iskanjem, ki so vodila v prihodnost? Kaj ni vsaj pred smrtjo vse bolj segal tudi k abstraktnim videnjem, temelječim v krajini, in iskal Dolenjski vse bolj novega izraza? K takim mislim nas usmerjata na primer lesoreza Brst in Melanholijska, polna strašljive fantastike, priklicana iz mrtvaških voda in temnih močvirij. Vendar so taki poskusi ostali le fragmenti, ki jih je nekoč le malokdo videl, v Novem mestu pa niso mogli nikogar odmevneje pritegniti. (Spominjam se: ko so ob Lamutovi smrti v nekaterih novomeških izložbah razstavili njegove slike, se je iz okna stare mestne steklarke na poti v šolo tiste dni vame vselej zastrmel ravno njegov Brst kot nejasno in nerazrešeno vprašanje.) Prav taka dela pa nas tudi prepričujejo, da umetnik nikakor ni umrl ustvarjalno utrujen ali notranje izčrpan. V njih

Lamut med slikanjem ob Krki

KULTURA
Rast 4/1990

Milček Komelj
 POGLED NA USODO
 IN AKTUALNOST
 V. LAMUTA

lahko slutimo perspektivo: popolno zgostitev občutij in motivnega inventarja ki izpričuje, da bi se slikar ob vseh morebitnih potovanjih vračal po impulze v naravo, se pravi na Dolenjsko. Izraznost z melanholijsko in tesnobo, ki jo je nosil v sebi kot pravo vsebino svoje umetnosti, mu je skoraj gotovo vdihnili prav ta dežela in življenje v njej, ker je z njo čutil in bil z njo zvezan. Kakor so bili njegovi obiski velemest resnična nujnost, jim je enako nujno lahko sledil le povratek v zavetje, kjer je delal in razstavljal in ostajal tudi ob občasnih zastojih duhovno živ. Ko pa je klonil, je najbrž obupal le za trenutek, vendar v afektu, trenutnem impulzu, kot je delal vse, in zato nepopravljivo in za zmeraj.

Vladimir LAMUT: Melanholijski lesorez

KULTURA
 Rast 4/1990

Lamut je bil hkrati evropski, pariški in podeželski, dolenjski, novomeški slikar. (Zgolj podeželski umetniki pa so, kot opažamo umetnostni zgodovinarji, v naših dneh vsi malo žalostni ali pa se samozadovoljno potopijo v lepoto narave in počasi propadejo). In bil je ves čas pomalem osamljen, v svoji nezadovoljnosti tudi brezdomec, ki ga žene nemir z mapo pod roko čez polja, med strašili in vejami proti Krki – kot govore njegove občutljive risbe, s kakršnimi sem uokviril tudi besedilo monografije –, brezdomec in sanjski popotnik, doma v naravi, na pariški ulici ali v kavarni in pravzaprav vsepovsod tujec in vedno znova osamljen. Le kratek čas je imel v Novem mestu ustvarjalno družbo, slikarska prijatelja in tekmeča, ki se ga še zdaj rada spominjata (Izidorja Moleta in Bogdana Borčiča), in bolj ozek krog zares kulturnih mož. Sicer pa je bil samotno predan le študiju in delu, svojo moč pa je moral v boju za vsakdanji obstoj razsipavati še za prosveto, na gimnaziji in nazadnje na osnovni šoli, kjer je razdal energijo najbrž v glavnem v prazno (tudi takim, ki so ga nalašč spravljali ob rahle živce, da bi videli, kako se bo razburil). Jasno je, da ga je bilo škoda za to, kar je moral v Novem mestu vse početi, a se je ne glede na to predajal vsepovsod in vselej z enako strastjo: učil in priganjal k delu nas je s prav tako zavzetostjo, kot da bi vzgajal na akademiji bodoče slikarje, ker najbrž sploh ni znal biti preračunljiv ali brezbrizen. Svoj položaj pa je redkim prijateljem utemeljeval z besedami, da je njegova naloga »deprovincializirati provinco«. Bil je, skratka, živ in nesebičen, kot umetnik usmerjen predvsem v izraznost, pri čemer je črpal dosledno iz življenja, sicer rahlo neurejen, neučakan in bohemski, a v bistvu dragocenejši od pedantnežev, ki pogosto negujejo in kultivirajo le svojo praznino ali pogrevajo ideje drugih; in v tem pogledu je gotovo še vedno živ, vznemirljiv in s tem aktualen, pa naj ga brezrezervno in celo ljubosumno občudujemo ali odkrivamo v njem nedorečenosti, ki pa nikakor ne morejo zasenčiti spoznanja, da je bil v svojem bistvu zares izrazit in rojen umetnik, kakršnega Novo mesto in Dolenjska po njem še nista imela. Glede na to pa tudi ni dvoma, da bi zaslužil stalno predstavitev, o kakršni se pogovarjata v zadnji Rasti Franci Šali in Lado Smrekar, in da bi ta lahko našla svoj prostor samo in ravno na Dolenjskem.

Nokturno, akvatinta, 1960

Srečanja z daljno in bližnjo preteklostjo so vse pogostejša. Ustanova, ki zbira, hrani in posreduje premično kulturno dediščino na območju občin Novo mesto in Trebnje (območje je opredeljeno z ustanovitvenim aktom), je Dolenjski muzej Novo mesto, ki v letošnjem letu praznuje štirideset let dela. Iz mestnega, lokalnega muzeja, ki je imel v začetku nalogo zbirati gradivo, razsvetljevati in krepiti nacionalno zavest, se je razvil v štiridesetih letih pokrajinski muzej kompleksnega tipa.

Za samo razumevanje dela muzejske ustanove je potrebno osvetliti nekatera zgodovinska dejstva oz. okoliščine, ki so spodbudile razmišljanja in delovanje posameznikov, intelektualcev in širšega kroga ljudi, da so ob praznovanju 500-letnice (1865. leta) navrgli tudi misel o ustanovitvi muzeja. Pot od pobude do uresničitve je bila nerazumljivo dolga.

Misel, da bo muzej dobil prostore v Narodnem domu, je bila samo pobožna želja, in je ostala neuresničena. Pričevalci naše preteklosti, izkopanine z Marofa in Kolodvorske ceste (prvo arheološko izkopavanje v letu 1890) so se ne glede na pomen za zgodovino mesta selile v Ljubljano, na Dunaj in še kam. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja pa zasledimo v Novem mestu arheološko zbirko v gimnaziji in načrtno nastajanje numizmatične zbirke. Ugotovimo lahko, da prvo obdobje »ustanavljanja« muzeja ni bilo uspešno. Iz znanih podatkov vidimo, da je predvsem finančna stiska pri gradnji oz. ob izgradnji Narodnega doma zapečatila usodo muzeja. Stanje se po več kot sto letih ni bistveno spremenilo. Tudi marsikatero današnjo akcijo, namenjeno dediščini, prekine finančna ali pa prostorska stiska.

Ponovno zamisel o ustanovitvi muzeja lahko najdemo v tridesetih letih tega stoletja in je posebej tesno povezana z imenom prof. dr. Alojzija Turka, ki je zaslužen za nastanek prve zbirke kulturnozgodovinskih, arheoloških in etnoloških predmetov v pritličju meščanske šole. Tej zbirki je bil priključen tudi del mestnega arhiva.

Drugi, za ustanovitev muzeja pomemben dogodek je umetnostna razstava v okviru prve dolenjske obrtne gospodarske razstave leta 1936. Njen namen je bil pokazati del umetnostnega bogastva, ki so ga hranili zasebniki, frančiškanski samostan in proštija. Razstavo je z uvodnim predavanjem odprl prof. dr. Francè Stelè. Pogoj za ustanovitev lokalnega muzeja je bil v kraju delujoče muzejsko društvo, ki je do ustanovitve opravljalo del funkcij muzeja. K uresničitvi tega pogoja v Novem mestu lahko štejemo arheološka izkopavanja v letih 1936 in 1939 pod vodstvom prof. Janka Jarca, ki je odkopal dva rimska grobova in znameniti halštatski knežji oklep. Pobude za ustanovitev pa so dajali posamezni kulturni delavci, umetniki, znanstveniki, ki so prihajali ob raznih priložnostih v Novo mesto. Ti so tudi spodbujali delo pripravljalnega odbora za ustanovitev muzejskega društva, ki ga je leta 1935 imenovalo Olepševalno in tujsko prometno društvo.

Pripravljalnemu odboru je načeloval odvetnik dr. Davorin Gros.

Občni zbor – ustanovno skupščino muzejskega društva – je pripravljalni odbor pripravil 9. januarja 1941. Ob tej priložnosti je bilo organiziranih vrsto zanimivih predavanj o Novem mestu, razvoju, kulturnih spomenikih ter o pomenu muzejskega društva za prostor. Ustanovitve muzejskega društva so se udeležili vsi vidni predstavniki takratnega javnega in političnega življenja. Čestitke ob ustanovitvi pa so prihajale z vsega slovenskega prostora. Občina je za bodoči muzej zagotovila tudi tri prostore v nekdanjem kapucinskem samostanu.

Vojna je prekinila dobro zastavljeno delo. Vojne aktivnosti so povzročale med ostalim tudi uničenje velikega dela kulturne dediščine. Bombardiranje Novega

Dolenjski muzej v Novem mestu – Križatija (Foto: Branko Babič)

mesta, razne selitve med vojno in takoj po njej, ob tem pa še velika mera neznanja na eni in nemoči na drugi strani je pogojilo izgubo velikega dela za mesto pomembnega zgodovinskega in umetniškega fonda.

Pet let po končani drugi vojni je bilo potrebnih, da se je ponovno obudila misel o oživitvi dela muzejskega društva in ustanovitvi muzeja. Marca leta 1950 je bilo obnovljeno delo muzejskega društva, istega leta je bil s sklepom Ljudskega odbora ljubljanske oblasti ustanovljen Dolenjski muzej. Za vodjo je bil imenovan Slavko Strajnar. Muzejsko društvo je ob pomoči proračuna zasilno uredilo in obnovilo eno sobo v poslopju proštije, kjer so bili kot zameetek kasnejših muzejskih postavitvev zbrani ostanki velike zbirke novomeške podružnice Zbirnega centra. Večina zbranega gradiva je bila odpeljana v Ljubljano, tod se izgubi tudi za predmeti večina sledi. Kasneje je bilo predvsem po zaslugi, znanju in poznanstvu prof. Janka Jarca nekaj stvari vrnjenih (nekaj poškodovanega stilnega pohištva, nepopolna zbirka hmeljniških portretov in nekaj drobnega inventarja).

Junija 1951 je muzej prevzel delo na celotnem območju Okrajnega ljudskega odbora Novo mesto in Trebnje, istočasno mu je bila poverjena tudi spomeniškovarstvena služba.

30. maja 1951 je z odločbo Okrajnega ljudskega odbora imenovan tudi ravnatelj Dolenjskega muzeja, prof. Janko Jarc. Z njegovim delom je povezan razvoj muzeja in muzejskih zbirk v naslednjih letih. Problem muzeja so bili prostori. S sklepom tedanje oblasti je bilo za delo Dolenjskega muzeja namenjeno poslopje Križatiji. Septembra 1952 začne muzej z delom v obnovljeni Križatiji. Prva razstava je bila namenjena partizanskemu slikarstvu. Leta 1953 so bila zaključena obnovitvena dela, javnosti na ogled pa postavljene stalne zbirke: prikaz zgodovine Novega mesta, arheološka zbirka in zbirka osvobodilnega boja in revolucije.

V naslednjih letih je muzej zaposloval strokovne delavce, ki so z načrtnim delom na vseh področjih začeli sistematično proučevati dediščino. Muzej prične z bogato razstavno dejavnostjo ter postavitvijo dveh krajevnih zbirk v Dolenjskih Toplicah in Pletterjih. Delavci muzeja sistematično zbirajo gradivo, svoja spoznanja pa posredujejo v pisni obliki (strokovni članki, publikacije, knjige) na občasnih razstavah, predavanjih, z vodstvi po stalnih zbirkah, sodelovanjih na strokovnih srečanjih itd.

Ob praznovanju 600-letnice Novega mesta je muzej bogatejši za novi galerijski prostor po načrtih Franca Filipčiča, ki še danes omogoča razstavno dejavnost Dolenjskega muzeja, in Ropasovo hišo, ki je bila odkupljena za potrebe oddelka NOB.

V letu 1975 so se začele priprave za izgradnjo novega muzejskega kompleksa, namenjenega predstavitvi novejše zgodovine, depojem, delu razstavne dejavnosti, pedagoškemu delu ter upravnim prostorom.

V letu 1985 prevzame muzej v upravljanje Jakčev dom z 823 deli, ki jih je akademik Božidar Jakac poklonil rojstnemu mestu.

Danes šteje muzejski kompleks pod Kapitljem pet objektov, ki so namenjeni muzejskemu delu. V vseh letih dela, od skromnih, vendar trdno zastavljenih temeljih, se je marsikaj spremenilo. Muzejski delavci so pomagali oblikovati prostor, v katerem delajo in živijo. Postopoma se je razvijala materialna podlaga – prostori za zbrane predmete in razstavni prostori. Osnovni koncept predstavitve muzejskega dela se je skladno z materialnimi in kadrovskimi krepitvami razvijal, menjal in dopolnjeval.

V letošnjem letu, 40 let po ustanovitvi, zaključujemo projekt, ki nam daje dokaj normalne pogoje za delo. V dveh objektih urejamo prostore za shranjevanje muzejskih predmetov. Pridobili bomo preko 300 m² uporabnih površin in tako omogočili ustrezno obravnavo predmetov, ki jih hranimo. S tem

Dolenjski muzej v Novem mestu –
oddelek NOB (Foto: Branko Babič)

Bojan Božič
ŠTIRIDESET LET DELA
DOLENJSKEGA MUZEJA

posegom bomo sprostili prostore za postavitev stalne zbirke o Novem mestu in s tem uresničili naše načrte. Novi časi in nova spoznanja bodo vnesla v naše delo nove poglede, posege in spremembe v zbirkah. V preteklem letu si je stalne zbirke in občasne razstave ogledalo preko 20.000 obiskovalcev. Kustosi pripravljajo posebne razgovore in predavanja za najavljene goste. Nobena redkost niso obiski oz. predstavitve določenega področja znotraj pedagoškega procesa v šolah. Poskušamo privabiti čimveč obiskovalcev tudi izven našega prostora. Muzej hrani preko 22.000 enot muzejskega gradiva, ki je tudi ustrezno varovano. V zadnjem obdobju beležimo večjo občutljivost za dediščino, večji odkup, in kar nam ni v veselje, večji odliv premične dediščine z našega območja. Muzejsko gradivo je razstavljeno v

- arheološki zbirki
- etnološki zbirki
- stalni razstavi NOB
- Jakčevem domu
- likovni pedagoški zbirki

Da se obiskovalec čim bolje seznani z razstavljenimi predmeti, poskrbe vodniki po vseh stalnih zbirkah Dolenjskega muzeja.

Ves čas dela je Dolenjski muzej tudi publiciral rezultate svojega dela. Ob vseh pomembnih razstavah je založil priložnostne kataloge oz. zloženske. Ne morem mimo nekaterih publikacij, ki so bile izredno odmevne v lokalni in širši slovenski javnosti, in so jih pripravili delavci in sodelavci Dolenjskega muzeja. Našel bom samo najpomembnejše:

- Sto let arheoloških izkopavanj
- Novo mesto skozi čas – kulturnozgodovinski vodnik. (Obe publikaciji govorita o preteklosti in sedanjosti Novega mesta)
- Monografija Jakčev dom,
- Pot k vrtincem molčanja (Vladimir Lamut),
- Novo mesto I,
- Josip Germ,
- Novo mesto (srebrni vodnik),
- vodniki, razglednice, značke, kopije muzejskih predmetov, s čimer smo tudi pomagali pri ponovni oživitvi Dolenjske založbe.

Ta zapis nima namena vrednotiti opravljenega dela v vseh letih, namen je bil prikazati pot, ki jo je muzej prehodil s svojimi sodelavci v vseh teh letih. Sedanji čas prinaša s seboj nove težave. Stanje gospodarstva, napovedani reformni posegi, hitre spremembe vnašajo nemir in negotovost.

Dejstvo je, da smo Dolenjci zaradi počasnosti, neznanja oz. slepe podrejenosti centrom, veliko svojega za vedno izgubili. Hiter povojni razvoj je premalo gradil na znanju in izkušnjah duhovnih področij. Veliki manifestativni projekti niso bili ravno naša domena. Bili pa smo v prostoru ves čas prisotni, dostikrat nadležni in nerazumljeni, še večkrat pa iskani, velikokrat kot tisti, ki smo rešili poslovne zadrege, in, upam trditi, da po naši zaslugi tudi kakšen večji projekt. Naša želja je, da muzej razvijamo, ga posodabljam, sledimo novim strokovnim spoznanjem, tehniki in tehnologiji. Želeli bi, da bi si vsak občan vzel čas in se sprehodil po muzejskih zbirkah in se tako duhovno bogatejši spoprijel z vsakodnevnimi problemi.

Uporabljena literatura:

Več avtorjev: Novo mesto, kulturnozgodovinski vodnik, Novo mesto 1976

Tone Knez: Sto let arheoloških izkopavanj v Novem mestu (Novo mesto 1990)

Zapisniki muzejskega društva iz leta 1950

Letna poročila Dolenjskega muzeja

Dolenjski muzej v Novem mestu – Dolenjska galerija (Foto: Branko Babič)

KULTURA
Rast 4/1990

Letos (11. aprila) je minilo 180 let od smrti Jakoba Frančiška Zupana, avtorja prve slovenske, žal neohranjene, opere Belin. Muzikološki inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Consortium musicum sta priredila 5. junija 1990 v Narodni galeriji v počastitev te obletnice koncert z izborom skladateljevih ohranjenih del: Litaniae in G, Tri arije, Sonata za orgle, Trije dueti in Te Deum.

Skladatelj, čigar dela so večinoma ohranjena v fančiškanskem samostanu v Novem mestu, nas ob tej obletnici izziva k ponovnemu odkritju in vrednotenju za čas, v katerem se nahajamo. Navdušenje ne bo izostalo. Upamo lahko, da nas bo bogata jesen soočila in omogočila srečanje z njegovimi deli tudi v dolenski metropoli z že omenjenim izvajalcem. Le temu dogodku naj služi ta oris ali zapis, ljubiteljem glasbe v užitek, meščanom pa v ponos.

Skladbe Jakoba Frančiška Zupana, ki jih hrani knjižnica frančiškanskega samostana v Novem mestu:

1. Salve Regina in A (samo naslovna stran)
2. Salve Regina
3. Regina caeli in G
4. Regina caeli in A
5. Hymnus: Egredie Doctor Paule
6. Stabat Mater in F
7. Aria de Sanctissimo
8. Aria de B.M.V.
9. Aria de B.M.V. in F
10. Aria germ. de B.M.V.
11. Aria germ. de B.M.V.
12. O Maria, wann ich denke (arija v C-duru)
13. Aria germanica de B.M.V. pro Adventu
14. Aria germanica D.B.M.V.
15. Aria ex D: germ: de B.M.V.
16. Aria ex A: a Due de B.M.V.
17. Aria in F pro quadragesima
18. Aria in F pro omni Tempore
19. Aria ex G: De Venerabili Sacramento

Dr. Danilo Pokorn iz Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Muzikološkega inštituta, nam o avtorju navedenih del piše:

»Jakob Frančišek Zupan (Suppan) se je rodil 27. julija 1734 v Schrottnu pri Hengsbergu (okraj Wildon, Zgornja Štajerska) v kajžarski družini z desetimi otroki. Priimek kaže na rod slovenske korenine, naš živelj se je nekoč v večjem obsegu priseljeval v te vinorodne kraje iz Haloz in Slovenskih goric. Osnovno splošno in glasbeno izobrazbo je Zupan dobil od učitelja in organista v Hengsbergu in najbrž na njegovo pobudo, domnevno s štipendijo nekdanjega hengsberškega župnika Brennerja, leta 1749 odšel na univerzo v Gradcu. Še mlad, vsekakor pred letom 1757, je prišel v Kamnik. Sprva je bil pomočnik učitelja in organista Valentina Götzla, 1757 se je oženil z njegovo hčerko, tri leta pozneje pa postal Götzlov naslednik kot ludimagister in regens chori župne cerkve na Šutni. Od 1762 do 1765 je bil glasbeni vodja in učitelj v deškem semenišču Petra Pavla Glavarja v Komendi. Tu je z vokalnoinstrumentalnimi mašami, deloma z lastnimi, zbudil tako pozornost, da so ljudje iz bližnje in daljne okolice trumoma prihajali v komendsko cerkev. Kot skladatelj je menda že v tem času posegel tudi na področje posvetne glasbe. Po treh letih se je vrnil na staro delovno mesto v Kamnik. Po skladateljski in izvajalski

strani je bilo pomembno tudi njegovo delo v Accademische Confoederation Stae. Ceciliae, ki je ob praznikih ali vsaj enkrat na mesec izvedla vokalno-instrumentalno mašo v župni cerkvi. Društvo je bilo morda odsev ljubljanske Academiae philharmonicorum, bolj verjetno pa prvo meščansko glasbeno združenje na slovenskih tleh, zraslo iz kulturne tradicije, ki je nastala v Kamniku za župnikovanja zaslužnega pospeševalca ljudske izobrazbe Maksimilijana Leopolda Raspa. Že pred 1770 je Zupan, morda po Glavarjevem zgledu, ustanovil šolo, ki so mu jo oblasti 1787 prepovedale in ga napotile na učiteljsko preskušnjo. Ko jo je uspešno opravil, je bil imenovan za učitelja na kamniški glavni šoli. Čeprav je bil na glasu sposobnega učitelja, pa se je njegov gmotni položaj z leti poslabšal, kar mu je verjetno jemalo voljo za skladateljsko delo. Pridružile so se še težave z zdravjem, 1801 je že tako oslabil, da so njegovo učiteljsko službo morali opravljati namestniki. Umrli je 11. aprila 1810, šestinsedemdesetleten, osem let za svojo ženo.

Zupan, po Pohlinu »Agregius Compositor et Musicus«, je pomemben predvsem kot skladatelj Belina, prve opere v slovenskem jeziku in ene zgodnjih v slovanskem svetu. Komponiral jo je na libreto ljubljanskega bosonovega avguštince Janeza Damascena Deva, objavljen leta 1780 v Kranjskih pisanih; 306 stihov obsegajoči tekst izraža v alegorični obliki radost ob rojstvu domače posvetne poezije.

Pobudo za to delo je skladatelj morda dobil iz Zoisovega kroga ali pa v spominu na predstave jezuitskega gledališča, ki jih je videl med študijem v Gradcu.

Opera se ni ohranila, tudi ne vemo, ali je bila izvedena, ne povsem jasen Pohlinov zapis dopušča domnevo, da so jo uprizorili v Kamniku. O njeni glasbi lahko zato samo ugibamo. Sodeč po libretu bi lahko bila še baročna, a če upoštevamo čas, v katerem je nastala, in slog drugih Zupanovih kompozicij, je precej verjetno, da je vsaj deloma že bila v stilnem risu zgodnjega klasicizma.

Ohranjeno, nekaj le delno, je nad 20 Zupanovih domala izključno duhovnih skladb: dueti za dva ženska glasova in – večidel sopranske – arije z orkestralno spremljavo, tri krajše kantatno oblikovane skladbe za soliste, zbor in orkester (Te Deum, Litanije, Regina coeli z alternativnim besedilom Salve Regina), dve maši – pri tretji je Zupanovo avtorstvo vprašljivo – ter ena skladba za instrument s tipkami. Največ teh del je v glasbeni zbirki frančiškanskega samostana v Novem mestu, ostala pa so v glasbenih arhivih ljubljanske stolnice, novomeškega Kapitlja in frančiškanskega samostana v Klanjcu na Hrvaškem. Morda se bo kaj Zupanovega še kje našlo, ker naši glasbeni arhivi niso do kraja raziskani. V Komendi je nekoč menda bilo več not z Zupanovim imenom, gotovo tudi njegovih skladb, vendar ni danes za njimi nobenega sledu.

Zupanov kompozicijski stavek je preprost in lahko pregleden, ob ostankih baročnega sloga – npr. v Te Deumu – kaže dovolj jasno razvidne stilne prvine zgodnjega klasicizma. Polifonije v njem ni, akordika je prozorna, instrumentalna spremljava pevskih glasov skromna, omejena na tako imenovani cerkveni trio, ki ga sestavljajo dve violini in orgle kot basso continuo, temu pa je včasih dodan par rogov ali par clarinov (visokih trobent), viola ali timpani le izjemoma. Nekaj skladb je v rudimentarni zgodnje klasicistični sonatni obliki. Najmočnejša stran Zupanove glasbe je njena prikupna melodika, preprostost in poljudnost pa jo postavljata v bližino tistega, kar je v strokovni literaturi včasih označeno kot frančiškanski slog. Zato tudi ni presenetljivo, da se je pretežni del njegovih kompozicij našel prav v glasbenih arhivih tega reda. Ob generacijo mlajšem Janezu Krstniku Novaku je Jakob Frančišek Zupan osrednja glasbena osebnost slovenskega preporeka in prvi pomembnejši slovenski skladatelj, ki je deloval na naših tleh in tu ustvaril glasbeni opus več-

NAPOLNI SRCE

Napolni srce
s svetostjo mi vso,
ki vsako gorje
premaga in zlo,
da boš neprestano
mi v misli, Gospod,
ki s smrtno si rano
odrešil naš rod.

Z besedo samo
Marija nekoč
pahnila v temo
peklensko je moč.
O, vsi zdaj presrečni
radujmo se z njo,
saj blagor nam večni
odpira nebo.

(Nemško besedilo arije, poslovenil
Pavel Oblak).

jega obsega, ki se je vsaj v glavnem tudi ohranil.« (Koncert del Jakoba Zupana ob 180. obletnici njegove smrti, Program, Ljubljana 1990.)

V arhivu novomeškega Kapitlja so shranjena še naslednja Zupanova dela:

1. Lythaniae in G (manjka rog I in rog II)

2. Missa ex C

3. Regina caeli et Salve Regina

Ta zapis ne zadostuje veličini in pomembnosti skladatelja, ki je tudi »Novomeščan« po ohranjenih delih. Saj se zavedam, »le čevlje sodi naj Kopitar« (Prešeren). Naj bodo izziv »Kopitarju« tudi naslednji viri:

Cvetko Dragotin, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem I, Ljubljana 1958

Höfler Janez, Nove najdbe v slovenski glasbeni arhivaliki, Naši razgledi 1967, št. 6, str. 127

Höfler Janez, Glasbenozgodovinske najdbe XVIII. in XIX. stoletja v Novem mestu, Kronika 1967, št. 3, str. 135–148

Höfler Janez in Klemenčič Ivan, Glasbeni rokopisi in tiski na Slovenskem do leta 1800, Katalog, Ljubljana 1967

Höfler Janez, Tokovi glasbene kulture na Slovenskem od začetkov do 19. stoletja, Ljubljana 1970

Trobina Stanko, Slovenski cerkveni skladatelji z uvodom v cerkveno glasbo in njeno zgodovino, Maribor 1972

Evropski glasbeni klasicizem in njegov odmev na Slovenskem, mednarodni simpozij, Ljubljana 26., 28. 10. 1988, Ljubljana 1988

Učakar Bogdan, Skladatelj Jakob Zupan, Delo, 12. junija 1990, str. 11

Koncert del Jakoba Zupana. Ob 180. obletnici njegove smrti, Program, Ljubljana 1990

Tatjana Roženberger

BOŽJEPOTNIŠTVO NA DOLENJSKEM

UVOD

Romanje ali božjepotništvo so poznale že stare civilizacije pred nastopom krščanstva. Bistvo tega pojava je potovanje na mesto oz. v kraj, ki ima poseben – sveti pomen, saj je na tistem mestu čaščno božanstvo na nek način fizično ali psihično prisotno in s tem verniku bližje in dostopnejše. Romarje žene v ta kraj prošnja za pomoč pri različnih težavah, za ozdravljanje bolezni, pri naravnih nesrečah, pa tudi zgolj želja izkazati vdanost, pokornost in zahvalnost za »že prejeto pomoč«. Poleg teh verskih motivov so pogosto prisotni tudi povsem posvetni, kot so veselje do potovanja, želja po spoznavanju tujih krajev in ljudi ter trgovanje.

Krščansko božjepotništvo je bilo močno razširjeno že v srednjem veku. Za božja pota so bile grajene ceste, mostovi, gostišča, samostani in cerkve, za romarje izdani posebni odloki in zakoni. Poznana je bila značilna romarska oprava: romarska palica, škapulir ali primerna obleka, čutarica. Na teh potovanjih so si romarji izmenjavali svoja znanja in izkušnje, izoblikovali posebne navade in običaje. Tako je bilo prav krščansko srednjeveško božjepotništvo eden izmed najpomembnejših kanalov za pretok kulturnih dobrin med vzhodom in zahodom in je s tem pripomoglo k razcvetu višje kulture.

Božje poti, tako domače kot tuje, imajo torej širši družbenozgodovinski pomen. Vsakoletno obiskovanje določene božje poti je slovenskemu verniku neredko pomenilo edino praznično potovanje v drug, bolj oddaljen kraj, kjer se je poleg verskih dolžnosti srečal z znanci in sorodniki, spoznaval nove ljudi

in njihove navade, nakupoval in se poveselil. Vendar pa niso božja pota pomembna le kot ljudsko-verska zbirališča. S svojo misterioznostjo in drugačnostjo so burile domišljijo ljudstva in so po besedah Borisa Orla¹ »neizčrpna zakladnica ljudske umetnosti, preprostih ljudskih verovanj, pripovedk, pravljic in legend o raznih svetnikih in njih čudodelnih podobah, dalje pesmi in raznovrstnih romarskih običajev in navad. Božja pot nam odpira poglede v ljudsko duševnost.« Prav zaradi te svoje kompleksnosti je božjepotništvo lahko predmet raziskovanj različnih strok, med njimi tudi etnologije, ki poglobljeno pozornost usmerja na nosilce pojava, saj le tako lahko prikaže pomen, ki ga je imelo in ima božjepotništvo v načinu življenja posameznika kot tudi neke socialne sredine.

Tudi na Dolenjskem je skozi zgodovino delovalo več božjepotnih cerkva. Nekatere so prenehale, toda nastajale so nove, z drugimi svetniki in romarji.

¹ B. Orel, Slovenska božja pot in izvor njene ljudske umetnosti, Umetnost 1942/3, citat.

² Jože Gregorič, Sv. Kozma in Damjan Krka na Dolenjskem, Ljubljana 1977.

KRKA – SV. KOZMA IN DAMJAN

Čaščenje svetnikov v Krki sega v davno preteklost. Zelo verjetno je celo, da je na mestu današnje krške cerkve stalo pogansko svetišče, ki je bilo kasneje spremenjeno v krščansko cerkev in posvečeno sv. Kozmu in Damjanu.² Cerkev se omenja že ob ustanovitvi stiškega samostana. Cistercijski menihi so bili od vsega začetka pomembni širitelji čaščenja svetih zdravnikov kakor tudi drugi redovniki, ki so se v srednjem veku ukvarjali z zdravilstvom. Tako je krška božja pot delovala pod okriljem stiških menihov vse do 18. stoletja. Cerkev je bila v baroku predelana in velja danes za najpomembnejšo baročno stavbo na Dolenjskem. Zaščiten je kot kulturni spomenik visoke vrednosti.

Romarski shodi

Najvišjo slavo kranjske romarske poti je Krka dosegla v 18. stoletju. Za velike množice je cerkev postala pretesna, zato so jo s pomočjo romarskih darov obnovili. Številni darovi so omenjeni v Ambrožičevi pesmi S. Kozmas in Damjan na Krki:³

»Koliko je darov in pildov,
Poglej dobro, moj kristjan,
Toliko je gotovo jezikov,
Ki le-to spričujejo nam.«

³ Jožef Ambrožič, ljudski pesnik iz 18. stoletja, pesem je izšla 1844. v Korytkovi zbirki Slovenske pesmi Kranjskega naroda, zv. 5, str. 9–12.

⁴ dr. Jožef Rogač, Zgodnja Danica 1864, str. 40.

Zanimiv je klic k obiskovanju božje poti iz 19. stoletja, ki je vseboval tudi apel:⁴

»ali zraven nikar ne pozabite ter dar za
sv. Kozme in Damjana prinesite!«

V začetku 19. stoletja je obiskovanje zaradi različnih vzrokov upadlo (razpust stiškega samostana, razsvetljenstvo), vendar so romanja še v tistem stoletju ponovno oživela. Glavni shodi so bili sprva ob veliki noči, binkošti in na Kozmijanovb nedeljo (po 27. septembru), leta 1920 pa so bili prestavljeni na čas med velikim in malim šmarnom (od 15. avgusta do 8. septembra). Po 2. svetovni vojni sta bila vpeljana dva glavna romarska dneva, na Kozmijanovo nedeljo in na kvaterno nedeljo v jeseni. Množice so prihajale iz vse Slovenije. Posebno spoštovani romarji so bili Kočevarji, ki so imeli svojo pobožnost ločeno od ostalih. Obred se je opravljal v nemškem jeziku v pokopališki kapeli. Krški župnik Jurij Zorec (na Krki je služboval od leta 1876 do 1906) je Kočevarje označil kot najbolj radodarne, dr. Rogač pa je o njih zapisal naslednje:⁵

⁵ dr. J. Rogač, Zgodnja Danica 1864, str. 42.

»Kočevskih romarjev zaupno gorečnost je časi resnično občudovati, ker prigodi se ne malokrat, da se kateri romar po sto in sto korakov dolgi, dokaj grudovi poti s prosečo ali hvalečo molitvijo po nazih kolenih proti cerkvi pomiče. Belo oblečene trume Hočevarjev so njega dni kar zvrstoma proti Kerki romale.«

V novjšem času je čaščenje kočevskih romarjev raziskovala dr. Maria Kundgraber iz Avstrije.

Vendar je tudi kočevska gorečnost počasi usihala, pobožnost na pokopališču je bila opuščena. Krko so skupinsko obiskovali še do 2. svetovne vojne. Po pomoč k svetima zdravnikoma so prihajali tudi romarji iz bližnjih in daljnih krajev Dolenjske, Notranske in Gorenjske, tudi iz Istre, Goriškega in Štajerskega. Mnogi med njimi so svojo pot nadaljevali k zaplaški Materi božji. Ob sv. Urhu (14. julij) so zaradi zaobljube k svetnikoma prihajali prebivalci vasi Škocjan pri Turjaku. Zaradi tega so dobili ime »urhovci«. Svoj obred so pričeli pri potoku Lipovki, kjer so se umivali, pili vodo in jo kot zdravilo nosili domov. Po Niku Kuretu je ta obred prevzel funkcijo poganskega čaščenja studentev, ki so dajali zdravilno vodo proti vročici in očesnim boleznim.⁶ Po tem opravi so se zbrali pri podbukovskem mostu, kjer je stalo leseno znamenje ali »pil« s kipcema sv. Kozma in Damjana. Od tu so s spremstvom krškega duhovnika odšli v cerkev. »Urhovci« so Krko obiskali tudi še nekajkrat po 2. svetovni vojni.⁷

Tudi drugi romarji so opravljali obred z vodo, in sicer pri potoku Poltrci, ki je eden izmed izvirov reke Krke. Vodo iz potoka so zajemali krški otroci in jo podajali romarjem. Rekli so, da »romarje napajajo«. Za uslugo so bili otroci nagrajeni. Nagrajevali so jih tudi kočevski romarji, saj so ti otroci kleče pričakali v kapeli v Vel. Lesah, kjer so se Kočevarji ustavljali.⁸ Shodni dnevi so bili torej pomembni tudi v očeh krških otrok – predvsem kot vir različnih drobnih nagrad.

Današnje obiskovanje »kozmijskih« je le še senca nekdanjih množičnih romarskih shodov. Romarji, ki so predvsem z Dolenjske, prihajajo v nedeljo po prazniku. Shoda ne spremlja sejem (zgolj ponudba »kičarjev«), niti ne posebne gostinske ponudbe hrane in pijače. Nekaj več prometa imajo le v gostilnici ob cerkvi. Večji pomen ima danes praznik le še za domači kraj.

TRŠKA GORA – MARIJINA BOŽJA POT

Razvoj Trške gore je povezan s stiškim samostanom, saj so menihi že v srednjem veku tu imeli svoje pristave. Da so delavci, ki so živeli na teh posestvih, lahko izpolnjevali svoje verske dolžnosti, so zanje na Trški gori pozidali cerkvico. Delo stiških menihov je tudi njena naslednica iz leta 1620, ki stoji še danes.

Romarski shodi

Trška gora je bila polna romarjev, tako ob običajnih romarskih dnevih, kot tudi ob posebnih priložnostih. Valvasor omenja, da so semkaj trumoma romali Belokranjci in Hrvati.⁹ Vsekakor pa je od vsega začetka vse do danes najtesnejša povezava z novomeškimi verniki. Ti so se za pomoč na Trško goro zatekali ob raznih epidemijah, konec 16. stoletja zaradi kuge, ki je razsajala v Novem mestu, v prvi polovici 19. stoletja zaradi kolere.

Ohranjen zapisnik iz leta 1736¹⁰ omenja shode na pustno nedeljo, ob prazniku Marijinega oznanenja, ob velikonočnih praznikih, na god sv. Jere (17. marec), sv. Marjete (18. januar) in sv. Marije Magdalene, na dan sv. Elija (20. julij). Večji shod je bil tudi na praznik Marije Snežne (5. avgust) in na god sv. Donata, pomočnika zoper strelo in točo, na praznik Marijinega vnebovzeta.

⁶ Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, 2. knjiga, str. 213.

⁷ Jože Gregorič, Sv. Kozma in Damjan..., 14–15.

⁸ J. Gregorič, o.c., 12.

⁹ P. O. Hajnšek, Marijine božje poti, 465.

¹⁰ Ibid., 471.

¹¹ I. Šašelj, Trška gora, Novo mesto, 1932.

¹² Mirko Ramovš, Romarski vrtec, Traditiones št. 4.

¹³ J. Trdina, ZD IX, 50.

¹⁴ M. Ramovš, o.c.

¹⁵ J. Trdina, Podobe prednikov, 1. knjiga, 211.

¹⁶ M. Ramovš, o.c.

¹⁷ J. Trdina, Podobe prednikov, 1. knjiga, 209–211.

Kmetska priprošnjica zoper miši in poljski mrčes je bila pomladi, medtem ko je bila meseca novembra zahvalna nedelja za dobro letino na poljih in predvsem v vinogradih. Vsako leto se je obhajala posebna slovesnost na praznik sv. Trojice.

V prejšnjem stoletju so na Trško goro zaradi zaobljube prihajale procesije iz Šentpetra (Otočec), Prečne, Mirne Peči in iz Šentjerneja. Pomembnost božje poti na Trški gori nam kažejo tudi različne prireditve, ki so se opravljale na tem prostoru. Tako je bila med prvo svetovno vojno večja mirovna pobožnost, v letih 1927 in 1928 pa kmečko zborovanje.¹¹

Višek glavnega romarskega shoda ob malem šmarnu je bilo igranje »vrtca« na predvečer shoda. To je posebnost slovenskega božjepotništva, znan je na Dolenjskem (igral se je tudi na Žalostni gori in Zaplazu) in Štajerskem. To je plesna procesija, v kateri so lahko romarji padali v pravo ekstatično zamaknjenost. Čeprav so bili udeleženci obeh spolov, so se ga v večjem številu udeleževale ženske. »Vrtec«, ki se je opravljal vedno na istem mestu, je vodil starejši in izkušeni romar. Zanj je bilo na Dolenjskem znano ime »vojvoda«. Romarji, ki jih je bilo tudi do sto, so se zbrali pred cerkvijo ali v njej in se zvrstili v procesijo po dva in dva. »Vojvoda« jih je nato v kačastih zavojih odpeljal na prizorišče. Tam je procesijo počasi zavijal navznoter, dokler ni bil on sam v središču. Ko so bili vsi romarji strnjeni okoli njega, je začel pridigati. Te pridige so bile vedno goreče in zanesene. Posebnost romarskega »vrtca« je tudi petje, saj so udeleženci ves čas peli različne Marijine pesmi – vsaka skupina svojo, skupino pa so navadno sestavljali vaščani iste vasi oz. fare. »Vrtec« je bil laičnega značaja, saj se ga duhovniki niso udeleževali – bili so le opazovalci. Prav to tudi potrjuje njegovo starost. Tako je »vrtec« lahko krščanska preobleka nekega davnega obredno-religioznega plesa. Možnost njegovega nastanka lahko sega tudi v čas velikih romanj v Köln in Aachen ali Rim. Tam so romarji lahko videli velike procesije, ki so bile tudi plesnega značaja. Izvor moremo prav tako iskati v reformacijskem in protireformacijskem obdobju, ko so različne sekte svojo pobožnost izražale tudi s plesom.¹²

Na Trški gori je za ta obred primeren prostor okrog cerkve, zato se je »vrtec« izvajal tam. Po podatkih Janeza Trdine so sodelovali le »neoženjeni in neomadeževani«. Ženske, med katerimi je bilo dosti Hrvatice, so si na glavo dale trnjeve vence.¹³ »Vrtec« je vodil »vojvoda« iz šentjernejske fare, kateremu so domačini rekli kar »romar šentjernejski«. ¹⁴ Trdina pa omenja, da ga je vodil nek »vojvoda« s Štajerskega. Ta je udeležencem prodajal tudi sveče. O poteku piše naslednje:

»Peljal jih je trikrat, vsaki kolobar prihajal je vedno manji, ko sta imela konca se strniti, jel je pridigati, npr. kako je srečen, da mu je bog podelil blagoslov voditi vrtec zopet ta dan na tej gori in da prosi boga, da bo znan prej zopet jih še kedaj vodil etc.«¹⁵

Literarni opis take pridige je v Trdinovi povesti Franja. Po končanem obredu so udeleženci »vrtca« odšli še v cerkev, kjer so ženske svoje venčke položile na oltar.¹⁶

Tudi naslednji dan je bilo na gori živo. Trdina poleg Dolenjcev in Belokranjcev omenja še Kočevarje in Hrvatice. Za slednje trdi, da so poleg Kočevarjev največji pusteži, ki leno poležavajo po tleh in se jim niti govoriti dosti ne ljubi. Tudi socialno poreklo romarjev je bilo pestro. Poleg kmetov so se shoda množično udeleževali meščani. Ti so v večini prišli šele popoldan. Veliko je bilo beračev in tatov. Njihovo vedenje je pogosta tema Trdinovih kritik. O beračih piše:¹⁷

»Tudi beračev priromalo je več ko dosti, z vsakovrstnimi gnjusnimi ranami, bolečinami in teles. napakami, ki so mi zdele se včasih precej sumne. Kar sem videl naberačili so zjutraj malo, glavno biro imajo šele popoldne, ko uname vino v pivcih velikodušnost in mošnjo odpre.«

Za boljše razpoloženje so skrbeli kramarji, lectarji, kuharice, mesarji in krčmarji. Na gori se je dobila goveja juha, govedina, bravina, klobase, solata in za žejo cviček.

Tudi v obdobju med obema vojnama je bilo na Trški gori živo in zabavno. Bližnji romarji so prihajali peš, bolj oddaljeni so se do vznožja gore pripeljali z vozovi. Konje in vprego so puščali »pri kuharici«, kjer je bila mala gostilna. Tam so bili postavljeni tudi prvi »štanti«. Za splošno zabavo je vaški posebež Žutek Tonček »vodil vrtec«. Nastopil je v predvečernem mraku na prostem za cerkvijo. Tam je pridigal in pel pesmi. Bil je dober govornik in dober pevec. Okoli njega se je zbrala družba preprostejših romarjev (meščani ga niso poslušali) – gledali so, kako »Žutek vrtec igra«. Med predstavo je »vojvoda« hodil v krogu in beračil. Ko je dobil dovolj, je bil »vrtec« končan.

Takšni so orisi romarskega shoda v Trdinovem času in v obdobju med obema vojnama. In kako je danes?

Nekdaj glavni romarski shod ob malem šmarnu je ostal edini. Obiskujejo ga predvsem Dolenjci iz bližnjih krajev. Živo je že na predvečer, ko je procesija s kipom Marije, naslednji dan pa romarji prisostvujejo mašam, pojo različne pobožne pesmi in sodelujejo pri »ofru«. »Posvetna romarska ponudba« je borna. Nekdanje lectarje in druge obrtnike je zamenjala vrsta neokusnih in neuglednih »kičarjev«.

SLINOVCE pri Kostanjevici, božja pot k MATERI BOŽJI DOBREGA SVETA

Podoba Marije dobrega sveta se je častila zlasti v 18. stoletju. Na pobudo belih menihov v Kostanjevici je leta 1777 dobila svoje svetišče tudi na Slinovcah pri Kostanjevici.

Romarski shodi

Glavni romarski shod je bil na kvaterno nedeljo, ko se praznuje god Marije dobrega sveta. Na ta dan so bili tudi sejmi. Romarji so prihajali z Dolenjske, Štajerske in Hrvaške, Žumberčani in Štajerci celo že v soboto. Obisk je bil zelo dober, zlasti zaradi tega, ker je bilo to eno izmed zadnjih romanj v letu. Tudi danes je ta božja pot dobro obiskana, pomembno vlogo pa igra sejem. Tu prodajajo svojo usnjeno robo trgovci iz sosednje Hrvaške, postavljene so stojnice z oblekami in obutvijo, Ribničani ponujajo svojo »suho robo«, ne manjka pa seveda tudi raznih »kičarjev« s svojo ponudbo plastičnih pištol in mitraljezov, plastičnih podob Marije in druge krame. Za jedačo in pijačo skrbi vrsta vinotočev.

Romanje v Slinovcah omenjam prav zato, ker je živo še v vsej svoji kompleksnosti. Tu poleg verskih pobožnosti poteka pravo ljudsko praznično srečanje, trgovanje in zabava.

SKLEP

Obravnavani romarski shodi¹⁸ imajo danes ne samo manjši, temveč tudi drugače obarvan pomen kakor v preteklosti. Vsa, še danes živa romarska središča na dolenjskih tleh, imajo lokalni značaj. Njihovi poglavitni obiskovalci so prebivalci okoliških krajev. Ti se na ta enodnevna in praznično nedeljska

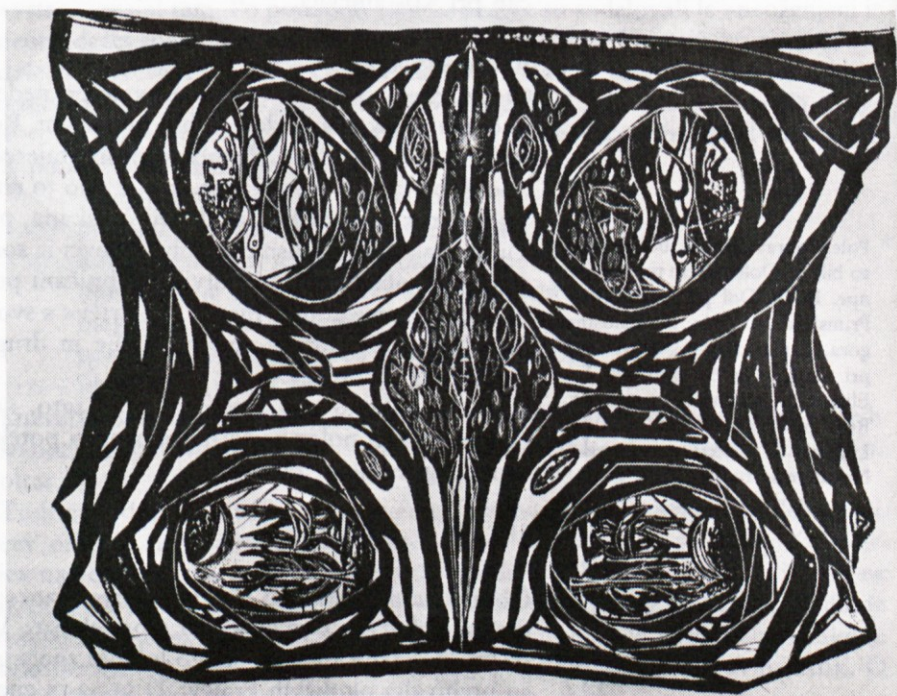
¹⁸ Poleg obravnavanih božjih poti so bile na Dolenjskem tudi druge, npr. Dedni Dol pri Višnji Gori, Primskovo, Vesela in Žalostna gora, Zaplaz, Stopno, Novi Lurd pri Šentjerneju, Sv. Miklavž, Sv. Elija in Sv. Jera na Gorjancih, Sv. Rok pri Šmihelu, Sv. Vid na Ljubnu, Sv. Erazem v Soteski. Nekateri so tudi danes še žive.

romanja pripeljajo z avtomobili – lahko tudi cele družine z otroki – za razliko od preteklosti, ko so se na dolgo romarsko pešpot odpravljali le posamezniki iz družine ali celo samo predstavniki določene vasi.

Zanimivih ljudsko-verskih obredov danes skoraj ni več. »Vrtec« je zamrl že pred 2. svetovno vojno, nekatere druge pobožnosti in procesije pa celo že prej. Žive so le še Marijine procesije na predvečer shoda. Pomembna sestavina je še vedno družabno-zabavni del romarskega shoda, božjepotni sejmi pa so se do danes izrodili. Edino na Slinovcah pri Kostanjevici trgovska ponudba presega »kič štante«. Povsod drugod o nekdanjih medičarjih, svečarjih, lončarjih, sodarjih, krčmarjih z domačimi klobasami in salamami ni več sledu. Ekonomski pomen romarskega shoda je zelo zmanjšan, saj je božjepotni sejem le še eden izmed mnogih možnosti za ponudbo.

Današnji čas in spremenjene razmere, v katerih živimo, pač terja in pogojuje tudi drugačne oblike božjepotništva. Sodobno »sveto popotništvo« je usmerjeno k »imenitnejšim« svetovno znanim božjim potem. Vendar pa imajo tudi domače božje poti še vedno svoj pomen – prav zaradi tega, ker so na domačih tleh. Prvi podatki o romarjih pri nas segajo v srednji vek in tudi Dolenjska pozna nekaj srednjeveških romarskih središč. Vse od takrat pa do danes je na njenem področju prisoten pojav božjepotništva, torej ima svojo tradicijo in vrednost ter zaradi tega tudi mesto v prihodnosti. Obisk domače božje poti je še vedno praznik. V zadnjem obdobju lahko govorimo o težnji po oživljanju lokalnih božjih poti, celo tistih, ki so težje dostopne in skromne, kot sta Sv. Vid na Ljubnu in Sv. Miklavž na Gorjancih. Pogoj za takšne odločitve je poleg vernosti prav gotovo tudi visoka zavest za ohranjanje naše kulturne dediščine in čisto intuitivna skrb za tradicijo. Prav zaradi te zmožnosti prilagajanja času si upam trditi, da ima božjepotništvo tudi v prihodnosti svoje mesto v načinu življenja ljudi.

Vladimir LAMUT: Večerna ptica,
litografija, 1959

KULTURA
Rast 4/1990

Šola je bistvena ustanova za določeno neposredno okolje. Nekatera družbena okolja se ne odločajo za njeno ukinitve celo tedaj, ko obstajajo zato resni drugi razlogi (na primer ekonomski). Verjetno ji tak položaj določajo poleg pedagoške funkcije, ki jo opravlja, tudi drugi možni razlogi, med drugim tudi tisti, ki se nanašajo predvsem na vlogo šole, ki jo ima ta pri zadovoljevanju drugih nalog (Malan, 1978, str. 20). Med temi potrebami so prav gotovo tiste, ki se kažejo skozi tako imenovano javno vlogo šole v svojem neposrednem družbenem okolju. Ta vloga se izraža kot kulturna, vzgojna, politična in pomeni usmerjeno aktivno delovanje šole v okolju. Ne gre torej toliko za to, kaj se dogaja v sami šoli, ampak za – lahko bi rekli – andragoško vlogo osnovne šole v njenem okolju. Javna vloga šole v okolju kaže šolo v posebnem položaju, ki ni v tem, da bi na šolo delovalo okolje, šola pa bi njegove vplive sprejemala, temveč se njena vloga izraža kot aktivno prizadevanje na različnih področjih družbenega življenja, ki ima namen vplivati na kulturni, družbeni, proizvodni, socialni razvoj kraja. Ta vloga se uresničuje preko dejavnosti, v katere osnovna šola vključuje vse oblike vzgojnoizobraževalnega dela v šoli. S temi dejavnostmi je tudi omogočena njena zveza z okoljem.

Vzgojna vloga osnovne šole v neposrednem okolju

Značilnost javne vloge šole v okolju je različno vsebinsko usmerjena glede na to, ali gre bolj za šolo, ki sledi v prvi vrsti otrokovim potrebam in potrebam okolja, ali pa za šolo, ki izhaja iz poudarjenih družbenih zahtev. V prvem primeru je javna vloga šole usmerjena k staršem, sodelovanje z njimi pa naj predvsem koristi otrokovemu razvoju.

Vloga šole, ki je usmerjena predvsem k otroku, je v bistvu le koordinativna, predmet koordinacije pa so različne ustanove v okolju, ki se ukvarjajo z dejavnostmi, ki utegnejo v večji meri pripomoči k razvoju otrok. V takih primerih so predmet povezovanja različne ustanove v okolju, kot rekreacijski centri za mlade, knjižnice, zavodi za zaposlovanje, razne socialne službe itd. Tu ni v ospredju tako imenovana edukativna vloga šole v okolju, temveč je šola predvsem tehnična, administrativna povezovalka različnih dejavnikov v okolju za zadovoljevanje otrokovih potreb na organiziran način.

To te šole delajo na podlagi spoznanja, da ima šola dve funkciji, in sicer prvotno, ki je vzgoja in izobraževanje, in drugotno, ki se izraža v opravljanju socialnih nalog družine in okolja tako, da šola postane prostor za animacijo družbenega, kulturnega, družbeno-rekreativnega življenja v lokalnem okolju. Zato je šola v svojem prizadevanju, da bi tak animativni center postala, najprej dolžna spoznati potrebe po takih nalogah, ugotoviti možnosti za animacijo takih dejavnosti, prav tako ugotoviti funkcije posameznih dejavnikov, ki jih bodo opravljali, in nazadnje izdelati sam načrt povezav (koordinacije) med posameznimi dejavniki. V tem smislu je šola center tudi druge vrste življenja v lokalnem okolju in njena koordinativna vloga ni v tem, da šola ponuja neke modele (vzgojne, kulturne, rekreativne), ki ne bi bili izraz potreb okolja, v katerem taka šola deluje (Gelpi, 1976, str. 25). Šola je dolžna spoznavati svoje okolje, posebej posamezne dejavnike, s katerimi lahko plodno sodeluje, vendar ne zato, da bi jim vsiljevala svoje cilje, temveč zato, da, upoštevajoč njihov možen prispevek k razvoju otrok, ustvarja koordinacijo med njimi. V skladu s tem pa opredeljuje tudi svojo vlogo.

V drugem primeru pa je vloga šole v okolju takšna, da postaja neke vrste center vzgojnega in kulturnega delovanja v okolju zato, da bi se to spremenilo in tako spremenjeno olajševalo posredno tudi opravljanje pedagoške funkcije

znotraj šole same. V tem primeru šola razširja svojo vzgojno funkcijo v okolje, v usklajevanje vseh vzgojnih dejavnikov, ker je skladnost vzgojnega delovanja, skladnost namernega in nenamernega vplivanja pogoj za učinkovito opravljanje vzgojne funkcije šole. Gre torej za angažiran odnos šole do vzgojnih možnosti okolja. Šola v tem prizadevanju ni nevtralna usklajevalka vplivov okolja, temveč na osnovi družbenovzgojnih ciljev usklajuje in usmerja vzgojno delovanje. Njena vloga ni le v administrativnem in tehničnem koordiniranju različnih dejavnikov, temveč v spodbujanju, organiziranju teh dejavnikov, da bi vzgojno delovali v skladu s prizadevanjem družbeno opredeljene vzgoje otrok.

Ti razlogi vodijo nekatere k temu, da vlogo šole v okolju izražajo s pojmom »odprta šola«. Dorđević vidi tri smeri odpiranja šole, in sicer: a) odprta šola do učenca, b) do okolja, c) do učenca in okolja. Medtem ko je značilnost odpiranja šole pod a) značilno za dežele na Zahodu, zlasti v ZDA in Angliji, kjer je svobodna izbira aktivnosti s strani učencev in široke možnosti njihovega individualnega in individualiziranega dela podlaga te odprtosti (1981, str. 235), pa je odpiranje okolju značilno za naše poglede na odnos med šolo in okoljem. Kot vidimo, odpiranje šole okolju nakazuje njeno usmeritev v delovanju nasproti družbenega okolja, v katerem deluje. To vlogo pa drugi avtorji (na primer Puževski, 1987, str. 6) vidijo v težnji šole, da se razšola in tako pedagogizira okolje, v katerem deluje in živi. Praksa v različnih deželah, ki postavljajo šolo kot center vzgojnega in kulturnega delovanja v okolju, šoli daje pečat aparata države, s pomočjo katerega naj bi država spreminjala okolja v prid družbenemu interesu. Analiza, ki poskuša prikazati vlogo šole v neposrednem okolju, nas pripelje do določenih vsebinskih značilnosti ciljev, h katerim je usmerjena posebnost posamezne vloge šole v okolju.

Tako je eno od pogostih in intenzivnih prizadevanj, da bi bila šola predvsem center celovitega vzgojnega delovanja v okolju. Njena prvenstvena vloga je, da celotno okolje, torej vse dejavnike, ki tako ali drugače vplivajo na razvoj otrok, podredi skladnosti delovanja. Za vzpostavitev te skladnosti pa je najprej poklicana šola. V ozadju te koncepcije vloge osnovne šole v okolju je težnja, da bi vse dejavnike (namerne in nenamerne) podredili enotnim vzgojnim ciljem, ki jih posebej osnovna šola kot center vzgojnega delovanja v okolju. Šola je tista, ki usklajuje to delovanje, koordinira različne dejavnosti z vidika enotnih vzgojnih ciljev. Zato mora šola spoznavati okolje, posebno za vzgojo najpomembnejše dejavnike, vključevati te dejavnike v širše vzgojno-izobraževalno delo v okolju, koordinirati dejavnost nekaterih ustanov in organizacij (knjižnice, kulturnoumetniško delovanje društev in drugih) zato, da bi jih usmerili k skupnemu delu. Poseben poudarek je na usklajevanju družinske vzgoje s šolsko. Ponekod poskušajo celo s posebnimi raziskovalnimi pripomočki pomagati šoli, da spozna vzgojne možnosti okolja tako, da jih natančno ugotavlja in na osnovi dognanj organizira dejavnost v okolju. Tako na primer ugotavljajo, kakšne so materialne, organizacijske in družbene možnosti za posamezne dejavnosti otrok v okolju (Kowalewski, 1976, str. 17). Ali pa tako obstaja poseben pripomoček, s katerim ugotavljajo življenjske pogoje otrok v družini, in sicer: prehrabeni pogoji otroka v družini, pogoji učenčevega domačega učnega dela, kakšno organizacijo učenja ima, kakšna je motivacija s strani staršev, kakšne pogoje imajo otroci doma za rekreativno dejavnost (organizacija, motivacija), kakšne pogoje imajo otroci za družbenokoristno dejavnost doma, kakšne pogoje družina nudi za tako dejavnost v neposrednem okolju itd. (Kowalewski, 1976, str. 33, 34). Dolžnost šole je ustvarjati kar najboljše pogoje za učenčevo učno in rekreacijsko dejavnost doma in v okolju, spodbujati k takemu delu tudi druge institucije v okolju, spodbujati tovariško pomoč sovrstnikov itd. Taka usklajena vzgoja je sicer dolžnost

celotne skupnosti, vendar pa ta lahko usklajeno deluje le pod intenzivnim in usmerjenim delom šole v okolju.

Da bi bila vzgoja v lokalni skupnosti skupna stvar vseh in da bi bila žlasti družbeno učinkovita, gredo drugod pri koordinaciji vzgojnega delovanja v okolju še dalj. V teh prizadevanjih vgrajujejo kriterij, koliko je kdo pedagogiziran, kakšen zgled daje mladini pri obnašanju pri delu, v odnosih do drugih ljudi in do družbenih vrednot, v vrednotenje človekove delovne in družbene učinkovitosti. Takšna prizadevanja so najprej usmerjena k družini, ki da je osnovni socialni vzgojni dejavnik. Ta mora še posebej usklajevati svoje delo s šolo. Družina je namreč ena od glavnih dejavnikov oblikovanja otrokove osebnosti in tako preko vzgoje otrok vpliva na moralno podobo družbe. Šola in družina imata, pravi Hripkova (1975, str. 99, 100), sicer skupne cilje, treba pa je imeti tudi enotnost vsebin in vzgojno-izobraževalnega procesa.¹ To pa mora doseči šola tako, da zagotovi skladno delovanje tudi vseh drugih dejavnikov v okolju: otrok, ulice, dvorišča, družine, na izletih krajanov, ogledi muzejev in gledališč itd.

Če bi analizirali vsebino teh vzgojnih prizadevanj in prav tako posamezne vidike vzgoje, bi spoznali, da je v ozadju takega prizadevanja usmerjenost k politično-ideološki vzgoji otrok s pomočjo dejavnikov v okolju, ki so podrejeni skupnim vzgojnim ciljem. Šola, ki deluje na podlagi takšne vloge, poskuša pridobiti dejavnike v okolju tudi za neposredno vzgojno dejavnost v šoli in zunaj nje. Tako natančno opredeljujejo pokroviteljsko funkcijo podjetij v okolju. Ta je v tem, da: 1. nudi različne vrste pomoči šoli (opremljanje kabinetov za pouk naravoslovnih predmetov, kadrovska pomoč pri izvajanju ekskurzij in tudi pri specialnih vprašanjih pouka, delovanje v posebnih organih, ki so oblikovani za skladno delovanje šole in podjetja), 2. neposredno in posredno vzgojno vpliva na otroke (delavci so za zgled, inovatorji, primeri tovarniške pomoči, dalje nudijo svojo pomoč pri vodenju posameznih dejavnosti v šoli in zunaj nje), 3. neposredno sodelovanje šole in podjetja je v tem, da otroci delujejo v podjetju. To slednje je posebno pomembno za vzgojo državljanov, za družbeno usmerjenost in za oblikovanje idejnopolitične zrelosti otrok. Taka prizadevanja so značilna za družbe, v katerih je močno poudarjena ideološkost vzgoje.

Tako lahko spoznamo, da se pojavlja povezovanje šole z okoljem z namenom, da bi šola spodbujala vse dejavnike v okolju, jih tudi organizirala, koordinirala, zato da bi tako preko skupnega delovanja učinkoviteje uresničevala vzgojne cilje. Delovanje osnovne šole v okolju je metoda, s katero šola vpliva vzgojno na otroke posredno in neposredno. Neposredno deluje sama s svojimi vzgojnoizobraževalnimi programi, posredno pa preko dejavnikov okolja (Đorđević, 1980, str. 28, 29). Čeprav je za te vrste povezovanja najznačilnejše to, da je v njem najmočnejše izražena vzgojna vloga šole, pa so cilji takega povezovanja lahko različni.

a) Eni s tako izraženo vzgojno vlogo šole pravzaprav uresničujejo poslanstvo, da z vzgojo prenašajo v okolje nove vrednote, ki ne izhajajo iz tega okolja. Z njimi naj bi se tudi okolje, zato da bo vzgojno učinkovalo na mlade, spremenilo. V tej vrsti vzgojne vloge je mogoče zaslediti politično-ideološke cilje, ki jih uresničuje šola kot ideološki aparat države² ne le na učencih, temveč tudi na prebivalcih svojega okolja.

b) Drugi dokaj izrazit namen povezovanja skozi vodilno vzgojno vlogo šole je motiviran s tem, da se šola povezuje z dejavniki okolja, jih organizira, koordinira, spodbuja k vzgojnemu delovanju zato, da bi v resnici delovali usklajeno, pri tem pa nujno ne izhaja iz vnaprej po šoli (državi) opredeljenih ciljih, ampak tudi po vrednotah, ki izhajajo iz neposrednega okolja. Povezovanje, ki je motivirano s takimi cilji, ima v večji meri značaj oboje-

Opombe:

¹ Značilno za tako pojmovanje je mišljenje, da se v osnovi cilji družine in države ne razlikujejo, vendar pa mora k takemu stanju prispevati šola zlasti z moralno-vzgojnim vplivom na družino («A napravljati нравственое воспитание в семье призвана школа!» Hripkova, 1975, str. 44, 45). Seveda mora takšna usklajena vzgoja odsevat državno-šolske vzgojne cilje.

² Šola pridobiva značilnosti ideološkega aparata države že v procesu njenega nastajanja. Ohranja ga vse do danes. Povezovanje med šolo in okoljem ruši tako razmerje med državo, šolo in družino, ker poskuša vzpostavljati neposredne vezi med ljudmi in šolo, ki uresničuje njihove vzgojno-izobraževalne potrebe.

stranskega sodelovanja in močan poudarek na tem, da šola spoznava značilnosti dejavnikov v okolju, njih vzgojne in druge možnosti, da lahko ustvarja skupaj s temi dejavniki posebne vzgojne situacije. V takem povezovanju je zaslediti večjo stopnjo demokratičnosti, večsmernosti vplivanja, šola pa ima kljub vsemu vodilno vlogo.

- c) Tretji namen povezovanja, ki izhaja iz naše analize, pa je ta, da mora šola vzgojno delovati v svojem okolju zato, da bi tako pritegnila k vzgojnemu delovanju dejavnike okolja in tako presegla institucionalne pregrade, ki delijo vzgojo v šoli in zunaj nje. V tem smislu naj bi potekala pedagogizacija okolja, to je, okolje naj bi prevzemalo določene vzgojne funkcije šole, ta pa naj bi ohranila koordinativno vlogo med njimi.

Vsem tem vrstam vodilne vzgojne funkcije v okolju pa je skupno to, da jim gre v prvi vrsti za to, da bi s tako vlogo zagotovila bolj kakovostno in večjo vzgojno učinkovitost pri vzgoji otrok. Temeljni motivi so kljub razlikam o vzgojni vlogi šole v okolju vendarle pedagoški. V to svojo vodilno vzgojno vlogo osnovna šola vpleta ne le koordinacijo dejavnikov okolja, temveč tudi celoten vzgojno-izobraževalni program osnovne šole, še posebej pa tistega, ki se nanaša na dejavnosti zunaj pouka in zunaj šole. Šola tako za učinkovito vzgojno vlogo izkorišča notranje šolske in tudi zunanje možnosti, ki jih nudi neposredno okolje za učinkovit vpliv na vzgojo otrok.

Kulturna vloga osnovne šole v okolju

Razlog za povezovanje osnovne šole z neposrednim okoljem pa ni samo njena vzgojna funkcija, ki pomaga dosegati kakovostnejše vzgojne učinke, ampak tudi ta, da šola vpliva na dvigovanje kulturne ravni okolja, v katerem deluje. Tu se njena vloga dvigne od ravni vzgoje otrok in mladine na raven kultiviranja odraslih prebivalcev v tem okolju. S prvo vlogo ima druga neposredno zvezo: s spreminjanjem kulturne ravni okolja se kakovostno izboljšujejo vzgojni vplivi, s katerimi to okolje učinkuje na vzgojne dosežke. V vzgojno-izobraževalni in družbeni praksi pa se različno pojmuje termin in sam pojav kulturne vloge šole. Poudarjeno mesto dobiva ta izraz običajno tedaj, ko gre za vlogo šole v okolju, ki ga označuje predvsem nerazvita kultura kot posledica družbenoekonomske nerazvitosti tega okolja. Od tod izhaja tudi razvrščanje kulturne vloge šole glede na razvitost okolja. Vendar bi kazalo najprej v zvezi s tem pojasniti, da tu izraz kulturna vloga pomeni tisto funkcijo, s katero šola pospešuje razvoj krajevne kulture, dvigovanje ravni v vrednotenju in obnašanju, gre za socialne in moralne navade ljudi v okolju, za vpliv na razvoj kulturnega udejstvovanja v ožjem smislu besede (razvoj različnih pojavov manifestiranja kulture: besedna, gledališka, glasbena, likovna, filmska in druge vrste umetnosti), za prodiranje novih znanstvenih, tehnoloških in tehničnih dosežkov v okolje, za obnašanje v pomenu politične demokratičnosti itd. Kot kulturno vlogo šole je torej razumeti vlogo, s katero si šola prizadeva razvijati tako materialno kot duhovno kulturo kraja. To je treba poudariti zaradi tega, ker marsikje omejujejo vlogo šole predvsem na ožje kulturno področje, ki ga predstavlja ljudska ustvarjalnost na področju umetnosti. V kulturo štejemo tudi vso materialno sfero ali načine pridobivanja materialnih dobrin, duhovna sfera kulture pa vsebuje poleg znanja in umetnosti tudi vse oblike socialnega čustvovanja, vrednotenja običajev, prepričanj in motivacije (Bergantova, 1970, str. 18). Taka vloga šole, ki naj bi razvijala in oblikovala tudi kulturo življenja³ v neposrednem okolju, je nastala iz spoznanja, da je šola tista ustanova, ki v največji meri razpolaga z možnostmi tudi kulturnega delovanja v tem okolju. To je spoznanje, da je šolska vzgoja pomemben del celovite družbene vzgoje in zato naj posega tudi izven šolske stavbe, med

³ Citirajoč A. D. Gordona Rabrenovič ugotavlja, da je kultura delo, ustvarjalnost, vsako pomembno in vredno dejanje. Kultura v najširšem smislu zahteva, da se lepota združi z resnico, da človeško delo in življenje dobita svoj smisel. »Kulturna mislija izvira iz življenja« (Rabrenovič, 1985, str. 78).

odrasle prebivalce kraja. Vendar je tudi v tem spoznavanju soudeležena zveza z vzgojno vlogo šole: vzgojni procesi se javljajo tudi v ustanovah in organizacijah, ki niso bile organizirane za vzgojo. Ljudje so (odrasli in otroci) pod vplivom dejavnikov, ki nimajo vzgojnih namer, vendar pa delujejo nanje kot sestavni del kulturnih procesov in jih tako oblikujejo. Šola se tem procesom ne more izogniti, zlasti ne, ker je po svoji pedagoški naravi tudi nosilka vsega naprednega v človekovem družbenem (beri: kulturnem) življenju (Suhadolski, 1974, str. 118).

Dejansko pa tudi celotna programska sestava vzgojno-izobraževalnega dela ni nič drugega kot sinteza kulture, ki jo je človeštvo ustvarilo, zato je naravna funkcija šole ta, da kulturne zakladnice ne zapira v zidove šole, temveč da jo prenaša tudi v svoje okolje. Šola je tista, ki ustvarja prehode med občečloveško kulturno zakladnico in značilnostmi kulturnega življenja v neposrednem okolju. Zato njena vloga ni samo v pasivnem prenašanju kulturnih dobrin iz zunanjega sveta v okolje, kjer deluje, temveč tudi v tem, da občečloveško kulturno zakladnico bogati s tistim, kar tudi z njeno pomočjo ustvarja neposredno družbeno okolje. Šola je torej most za prehajanje ene kulture v drugo, kaže pa se kot kulturna vloga šole v neposrednem okolju.

Glede na opredelitev, da mislimo pod kulturo tako materialno kot duhovno, se kulturna vloga šole usmerja v delovanje na okolje tako na področju umetnosti, znanosti, tehnologije, telesne kulture, ekologije, v razvijanje značilnosti načina življenja svojega okolja, odkrivanja in razvijanja značilnih običajev, usmerja se v aktiviranje ožje kulturne dejavnosti, odkriva nadarjene posameznike v tem okolju in jim pomaga odpirati pota kulturnega udejstvovanja; posebej vpliva na narodnostno zavest z odkrivanjem in razvijanjem prvinskih značilnosti ljudi in naroda. Ta vloga šole je stara toliko kot šola sama, vendar pa se spreminja z nastajanjem vzporednih dejavnikov za razvijanje kulture v posameznih družbenih okoljih.

Poznavalci opozarjajo, da se kulturna vloga šole razlikuje glede na razvitost okolja, v katerem deluje. S tega vidika je drugačna kulturna vloga šole, ki deluje v nerazvitem področju (pretežno agrarna področja) in še posebej v subkulturnih območjih. V takem okolju je opazna aktivna, angažirana kulturna vloga šole. Ta se izraža v vnašanju kulturnih dosežkov v to okolje, aktiviranju ljudi za kulturno udejstvovanje, za uporabo teh kulturnih dosežkov v krajevnih pogojih. V takih razmerah se šola spreminja v tako imenovan kulturni center, katerega dolžnost je, da na organiziran način prenaša občečloveško kulturo v krajeвне razmere, da mobilizira dejavnike zunaj in znotraj lokalnega okolja, spodbuja kulturno ustvarjalnost znotraj tega okolja in tako postaja vplivni dejavnik na kulturo življenja v tem okolju (Bošković, 1979, str. 90).

Drugačna je kulturna vloga v razvitem (mestnem) okolju. Težišče kulturne vloge šole je v tem, da kulturo razvitega okolja izkorišča v svoje notranje šolske namene, se s to kulturo povezuje, jo raziskuje, odkriva in z njeno pomočjo razširja kulturno obzorje svojim učencem. Temu kulturno razvitemu okolju se odpira tako, da to prihaja tudi v šolo (Bošković, 1979, str. 90).

Taka delitev kulturne vloge šole glede na razvitost kulture kraja pa je očitno preveč mehanična. Glede na pojmovanje kulture, na podlagi katere se gradi kulturna vloga šole v okolju, gre vendarle za različne plasti kulture, tako tiste, ki je plod človekove ustvarjalnosti, kot one, ki je plod prepletanja medčloveških odnosov in narave. Ne moremo namreč med kulturne dosežke, na primer, uvrščati le kmetijsko mehanizacijo kot poseben vidik kulture proizvajanja dobrin, ampak je z vidika kulturne vzgoje prav tako zanimivo pridelovanje hrane na bolj preprost način, ki pa je v zgodovini predstavljal poseben kulturni dosežek. Gre za to, da kulture ne moremo deliti le na razvito in nerazvi-

to, temveč predvsem na različno in tipično za posamezno šolsko okolje. Prav je, če šola to značilnost razvija, jo s pomočjo svojega kulturnega dela ohranja, popularizira in tako oblikuje ustvarjalne prehode od kulture neposrednega okolja do občečloveške kulture. V takem smislu pa se tudi vloga šole ne more opredeljevati na eni strani kot aktivna in angažirana, ustvarjalna, na drugi strani pa samo kot sprejemalka kulturnih dobrin iz svojega (razvitega) okolja. Gre torej v obeh primerih za vlogo, ki se kaže tako v spoznavanju, odkrivanju, populariziranju posebnosti kulture kraja, na drugi strani pa za vnašanje kulture kot sinteze občečloveškega kulturnega prizadevanja. Kulturna vloga šole naj preko kulturnega prizadevanja prispeva med drugim k zblizovanju ljudi, k njihovem razodtujenju, k doživljanju za kraj pomembnih kulturnih dogodkov. Prispeva naj h kulturi medsebojnega dialoga med ljudmi. Na tak način naj šola ustvarja ustrezno kulturno okolje, ki bo kot tako tudi del življenja in ustvarjalnosti otrok. V tej vlogi je v resnici lahko zagledati osnovno šolo kot jedrno ustanovo tudi za razvijanje kulture okolja. Vse premalo je kulturno vlogo šole zreducirati le na to, da naj šola kot kulturni center omogoči krajanom, da dobijo določene kulturne, izobraževalne in druge informacije »in da naj tako povezovanje omogoči učencem poznavanje življenja... v krajevni skupnosti« (Juhas, 1979, str. 640).

Vloga šole je več kot to: ta vloga je mobilizatorska, animatorska, izraža se kot proces, ki spodbuja notranje potrebe po kulturnem življenju (Lešnik, 1984, str. 50). To pomeni, da se v tej kulturni vlogi šole izražajo vse tiste možnosti, s katerimi osnovna šola kot splošnoizobraževalna in vzgojna ustanova razpolaga tako programsko (njen program pa sega v vse pore človekovega in družbenega življenja), kot tudi personalno, organizacijsko, prostorsko itd. Ta vloga torej pomeni šolo, ki z namenom kulturnega spreminjanja življenja in dela kraja presega zidove šole in posega v to življenje, ki ni le življenje otrok, ampak tudi odraslih. Tako kot se njena kulturna vloga razlikuje glede na značilnost kulturnega okolja, v katerem deluje, pa je drugačna tudi, če jo opazujemo z vidika posameznih programskih in predmetnih sestavin. Nekatere od teh bolj posegajo v kulturo v ožjem smislu (umetnost), druge bolj na področje znanosti, ki pojasnjujejo naravne pojave in se torej povezujejo s tistim delom okolja, ki ga predstavlja narava kraja, tretje programske sestavine so bolj naklonjene poseganju na področje tehnične kulture, četrte na področje medčloveških odnosov itd. Prav tako so možnosti uresničevanja kulturne vloge drugačne pri dejavnostih zunaj pouka kot pri samem pouku. Seveda pa imajo različen delež pri uresničevanju kulturne vloge šole različni profili učiteljev in njihove pripravljenosti kulturno delovati ne samo v šoli, ampak tudi v okolju. Ob razmišljanju o kulturni vlogi šole pa ne gre prezreti destva, da glede na razvitost okolja za vsako področje kulture nastajajo in delujejo posebne ustanove, posebni dejavniki, ki so specializirani za takšna področja. Ne upoštevajoč te, bi pomenilo, da kulturni vlogi šole pripisujemo možnosti in pretenzije, ki jih objektivno nima. Razvitost posameznih dejavnikov za področja kulture prav gotovo vpliva na drugačnost šolske kulturne vloge in spreminja oziroma relativizira njeno vlogo kot kulturnega centra, saj je v posameznih okoljih lahko le njen člen oziroma eden od delov verige dejavnikov na področju kulturnega razvijanja kraja. Prav zato je zanimivo pogledati, kako lahko šola opravlja svojo kulturno funkcijo.

1. Aktivna angažirana vloga v okolju se lahko uresničuje na več načinov. Tako, da predvsem učitelji kot nosilci vzgojnoizobraževalnega dela v šoli delujejo na različnih področjih kulturnega življenja v okolju (so organizatorji ali vodje, člani različnih organiziranih skupin za posebna področja kulturnega življenja). Lahko so pevovodje, režiserji, igralci, vodje klubov ljudske tehnike, vodje ali člani društev za varstvo okolja, vodja ali člani

porabljeni viri:

1. Bergant, Milica, Teme iz pedagoške sociologije, Misel in čas, Cankarjeva založba, Ljubljana 1970
2. Bošković, Ivan, Oblici i sadržaji saradnje osnovne sa društvenom sredinom, Vaspitanje i obrazovanje, Titograd 1979, št. 3
3. Dorđević, Jovan, Savremena nastava, Naučna knjiga, Beograd 1981
4. Gelpi, Ettore, Škola bez katedre, Beogradski izdavački zavod, Beograd 1976
5. Hripkova, A. G., Obščestvenno-pedagoške principe vzajmodejstva školi, semji i obščestvennosti v oblasti formirovania komunističeskogo soznania i provedenia podrastajuščih pokolenij, Sovjetskaja pedagogika, Moskva 1975, št. 1
6. Juhas Mihajlo, Kulturna funkcija škole u mesnoj zajednici, Kulturni život, Beograd 1979, št. 10
7. Kowalewski, Franciszek, Wychowanie i społeczna działalność szkoły w środowisku, Warszawa-Poznań 1976
8. Lešnik, Rudi, Slobodno vreme, animacija i samoupravljanje u vaspitanju, v: Škola i društvena sredina, Ljubovija 1985
9. Malan, Thierry, Inter-sectorial issues, v: Building for school and Community, Paris 1978 (OECD/CERI)
10. Marjanović, Dragoljub, Koope-racija aktivnosti škole i društvene sredine u vaspitanju, Revija obrazovanja, Beograd 1980, št. 4
11. Puževski, Valentin, Prema školi otvorenih vrata, IRO Spektr Zagreb 1987
12. Rebreković, Savić, Kulturne (ne)mogućnosti škole, v: Škola i društvena sredina, Ljubovija 1985
13. Suhadolski, Bogdan, Tri pedago-gije, Duga, Beograd 1974

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 4/1990

planinskega društva in drugih društev. Bistveno za takšno vlogo, ki se uresničuje skozi osebno učiteljevo aktivnost, je to, da je ta vloga takšna, da se čuti izrecen vpliv šole kot centra kulturnega delovanja v okolju. Težišče take vloge je na tem, da učitelji izkoriščajo svoj prosti čas in svoja posebna nagnjenja za delovanje na posameznem kulturnem področju. Vloga šole pa je seveda še bolj očitna, če je takšna dejavnost zavestno sprejeta kot sestavni del učiteljeve vloge, ki jo opravlja kot vzgojitelj. Ta vloga pa je bila v preteklosti bolj v zavesti učiteljev in šol, kot je to danes.

2. Na drugačen način se kaže kulturna vloga šole tedaj, ko jo šola kot center kulturnega delovanja v okolju poskuša uresničevati z organiziranimi aktivnostmi otrok na posameznih področjih. Vloga učiteljev v takšni vlogi vpliva na okolje, je posredna: s svojim kulturnovzgojnim delovanjem v organiziranih skupinah otrok in z njihovim delom v okolju posredno učinkuje na kulturno spreminjanje okolja. V okviru take vloge se nam kažejo kot izredno pomembne naslednje oblike dela z organiziranimi skupinami. Najbolj razširjena je organizirana dejavnost otrok zunaj pouka, ki se izraža na različne načine tudi v okolju (kulturne manifestacije, razstave, tekmovanja, akcije itd.). Ta dejavnost je torej odvisna od bogastva različnih dejavnosti znotraj šole, na drugi strani pa skuša šola uresničevati svojo kulturno vlogo tudi tako, da si prizadeva osnovnošolske otroke vključevati v različne oblike dejavnosti zunaj šole. Ta dejavnost je seveda domnevno možna bolj tam, kjer različne organizirane oblike kulturnega delovanja že obstajajo, šola pa poskuša svojo dejavnost povezati na tak način z dejavnostjo zunaj šole. Taka oblika izražanja kulturne vloge šole pa se kaže lahko v kulturno razvitejših središčih (Bošković, 1979, str. 99. Kostjaškin, 1982, str. 51).

Posebno je vidna angažirana vloga šole tedaj in tam, ko šola izrecno skrbi za določeno kulturno dejavnost v okolju, kot na primer:

- prevzema skrb za lepo urejeno okolje,
- skrbi za ohranitev zgodovinskih, umetnostnih in drugih kulturnih objektov (Marjanović, 1980, str. 13),
- skrbi za kulturno zaznamovanje pomembnih dogodkov iz preteklosti in sedanjosti ipd.

3. Na poseben način se kaže kulturna vloga šole v razmerah, ko je ta le člen v verigi drugih dejavnikov. V takem primeru pač deluje v koordinaciji z drugimi, se torej z njimi povezuje, hkrati pa se njena vloga kaže tudi v samostojnih kulturnih dejavnostih. Za takšno obliko kulturne vloge je značilno, da je šola tista, ki se preko sodelovanja oplaja s kulturo okolja, jo vgrajuje v svojo vzgojno-izobraževalno dejavnost in jo tako prenaša na učence. Od tod nujna potreba, da se kultura okolja vrašča tudi v šolo preko posameznih tvorcev kulture v okolju, preko ustanov, ki delujejo tudi skozi šolo itd.

Za uresničevanje kulturne vloge osnovne šole obstaja cela vrsta ovir, ki so tako razvojnega kot programskega značaja. Gotovo ni mogoče o razvijanju take vloge govoriti v pogojih, ko se šola zapira v krog svojih pretežno izobraževalnih prizadevanj, ki po svoji naravi ne zahtevajo izdatnejšega povezovanja z dejavniki okolja. Takšna ovira nastaja torej znotraj šole kot pedagoške ustanove. Šola bo lahko opravljala svojo kulturno misijo v okolju tedaj, ko bo spremenila svojo temeljno nalogo, usmerjeno k ciljem, ki pomenijo intelektualno razvijanje osebkov, tudi k nalogam kulturno-estetskega, telesnega in delovnega razvijanja naših otrok. Tedaj kulturna in družbena vloga šole ne bo le dodatek k pouku, ampak nujna funkcija v strukturi sodobne šole. Po drugi strani pa obstajajo ovire v sami družbeni skupnosti, ki kulturno vlogo šole upošteva kot integralni del njene vzgojne funkcije, ne ustvarja pa pogojev, da

bi to (kulturno) funkcijo tudi lahko uresničevala. To se seveda razodeva kot velik razkorak med prevelikimi pretenzijami o kulturni vlogi šole v neposrednem okolju in med možnostmi njenega resničnega dosega.

Gotovo kaže kulturno funkcijo šole zamejiti na realne možnosti, ki jih ima šola v svojem neposrednem okolju. To pa so možnosti, ki jih določa sama narava osnovne šole, ki je splošnoizobraževalna in vzgojna ustanova. S kulturnim potencialom, s katerim razpolaga programsko, organizacijsko, materialno-prostorsko in posebno kadrovsko, naj posega tudi v kulturno okolje kraja, zavedajoč se dejstva, kaj je njena prvotna družbena naloga. Ne nazadnje je treba pri ugotavljanju možnosti kulturne vloge šole v okolju upoštevati mesto in vlogo drugih dejavnikov, ki postajajo razvojno vse razvitejši in glede na to odmerjati tudi kulturno vlogo šole v njenem družbenem okolju.

Njena kulturna vloga bo učinkovitejša tedaj, kadar bo šoli uspelo animirati vse, ki kakorkoli lahko sodelujejo v kulturnem udejstvovanju. Šola postaja skupno (kulturno) bogastvo tedaj, ko ji uspeva pritegniti h kulturnemu delovanju bogastvo udeležencev. Odprta šola postaja stvarnost tedaj, kadar vsi, ki to želijo, lahko sodelujejo pri skupnem delu, ne pa le tedaj, »kadar sama sebe povečuje s proslavami, ki jih pripravljajo učitelji ob koncu šolskega leta« (Gelpi, 1976, str. 76). Njena bistvena vloga pa je v tem, da pripravlja šolsko mladino in preko nje tudi druge prebivalce v svojem okolju, da bodo odprti za sprejemanje in ustvarjanje kulture svojega neposrednega okolja.

Peter Kapš

NA ROB RAZMIŠLJANJ O SMOTRNI ORGANIZIRANOSTI ZDRAVSTVA NA DOLENJSKEM

Zelo rado se zgodi, da se ob prelomnih trenutkih in ob prvih korakih na novo izbrani poti pojavijo mnogi vizionarji in tudi lažni preroki, ki širokogrudno ponujajo svoje ideje v prid zastavljenim ciljem. Pri tem je nesreča, da takšne vizionarje samo očara zgolj drugačnost »odrešilne« ideje v odnosu do »preživelih stereotipov«, ne pa strokovno utemeljena kakovost, (ki jo ob takih predlogih skoraj vedno pogrešamo). Prav to velja tudi za zdravstvo; še posebej za dolensko zdravstvo.

Želim, da ta moj prispevek ne sprejmete kot prispevek trenutno še ustoličenega poslovnega organa, temveč, kot prispevek zdravstvenega strokovnjaka, ki je v svojem dosedanjem delu imel priložnost spoznati nekatere »skrivnosti« delovanja zdravstva in zdravstvene politike. Moj interes je predvsem zaščititi doseženi razvoj zdravstva v naši regiji.

Še nekaj načelnih razmišljanj. Začel bom z mislijo, da vrhunska modrost ne pozna črno-belih klišejev, zato želim opozoriti na nujnost, da se tudi pri koncipiranju modela zdravstva ne odrečemo »modrosti« in se v imenu negacije preživelega sistema po bližnjici nekritično zatečemo k prvi varianti, ki nam zagotavlja takšen namen. Obstaja namreč velika nevarnost, da bomo z ideološkim enoumjem obremenjeno preteklost zamenjali z racionalističnim dogmatizmom in bomo ekonometrijske modele nekritično postavili na prestol kulta. Prav takšen pristop lahko, zlasti v zdravstvu, povzroči zelo nezaželene posledice. Inertnost pretekle vzgoje nas zelo rada zapelje, da velikokrat precejnujemo pomen oblike, zanemarjamo pa notranjo konsistentnost organizacijske tvorbe. Pri tem ne gre samo za ekonometrijsko in tehnično uravnoteženost njene strukture, pač pa tudi za možnost in sposobnost fleksibilnega obvladovanja takšnega organizma v dinamičnih pogojih delovanja, posebnih interesov in tehnično nemerljivih vplivov, kar prav gotovo za področje družbenih dejavnosti in še posebej za zdravstvo. Menimo, da togo izpeljana centralizacija na ravni republike ali popolna decentralizacija nujno povzroča neracionalnosti

ter pogoste ali občasne travmatične blokade sistema z vsemi posledicami, ki jih bo čutil predvsem uporabnik storitev. Pri tem pa ne gre za poznano in velikokrat lažno mistificiranje pojma človek – uporabnik. Gre za praktične posledice, ob katerih se ne bo znašel niti izvajalec niti uporabnik z vsemi znanimi in pričakovanimi projekcijami in politizacijami z »logičnim« zaključkom, da je za vse to kriva oblast ali pa nesposobni ravnatelji (direktorji) institucionaliziranih tvorb.

Pri vseh teh in takih razmišljanjih pa bi morali ostati strokovno in intelektualno pošten. Zavedati se namreč moramo, da se pragmatični duh zaščitnikov »višjih interesov« zelo rad ujame v lastno past, ki je skrita v vprašanju: »Ali naj vprašamo žabe, če naj izsušimo mlako?« Ujetost v takšno past nam odkriva obilica političnih »argumentov«, podprtih s kvazi strokovnimi špekulacijami.

Če primerjamo sedanjo organiziranost zdravstva v posameznih sredinah in nivojih v republiki Sloveniji, lahko ugotovimo, da glede tega ne obstaja toga uniformiranost. Trenutno etabrirane organizacijske forme so velikokrat nastajale pod pritiskom političnih dejavnikov v skladu »s spoznano dialektično nujnostjo o razvojnih potrebah določenega zgodovinskega trenutka«. Ob tem pa so v velikih primerih ostali in se tudi negovali nostalgični spomini na »zlate stare čase«. Lahko pričakujemo, da bo tudi takšen »zgodovinski spomin« vplival pri novih opredelitvah. Ugotoviti moramo namreč, da nova zakonodaja (v osnutku) daje razmeroma široke možnosti za ustvarjalen pristop in tudi velika pooblastila ustanoviteljem. Prav zato je potrebno pri vseh odločitvah paziti na vse prej omenjene okoliščine in vplive, da bi se izognili napakam, našim zvestim spremljevalkam pretekle dobe.

V nadaljevanju bom poskusil analizirati in oceniti izkušnje in spoznanje dosedanjega razvoja zdravstva na Dolenjskem ter se opredeliti do vseh najbistvenejših konstitutivnih elementov za njegovo organiziranost.

Do leta 1968 je dolenjsko zdravstvo delovalo nepovezano, kot samostojni zavodi po občinah. To je pomenilo hkrati tudi različne materialne in kadrovske možnosti za zdravstvene organizacije, za prebivalstvo pa različen nivo in obseg zdravstvenega varstva.

Od leta 1968 dalje smo priča večkratnim reorganizacijam, katerih rdeča nit je bila vse tesnejše povezovanje zdravstvenih ustanov, vse do današnje delovne organizacije – Zdravstveni center Dolenjske. Ta pokriva danes vsa področja zdravstvene dejavnosti za dolenjske občine. Splošna bolnišnica pokriva poleg tega tudi širšo gravitacijsko območje, ki sega v občine Brežice, Krško in Kočevje. Priliv pacientov beležimo tudi v osnovni zdravstveni dejavnosti, predvsem v občinah Novo mesto in Metlika. V osnovnem zdravstvenem varstvu ima posebno vlogo Zdravstveni dom Novo mesto, ki razvija nekatere specialistične dejavnosti za celotno regijo. Širše gravitacijsko območje pokriva tudi Zavod za socialno medicino in higieno, medtem ko Dolenjska lekarna povezuje lekarne po občinskih središčih z lekarniškimi postajami.

V zadnjih 15 letih so vsa razpoložljiva investicijska sredstva v regiji usmerjana v izgradnjo zdravstvenih domov in zdravstvenih postaj ter v izgradnjo lekarniških postaj in lekarne Novo mesto. Takšna usmeritev je bila nujna za izenačitev nivoja zdravstvenega varstva v regiji. Sedaj je potrebno investicijsko aktivnost usmeriti v Zavod za socialno medicino in higieno in v Splošno bolnišnico.

Kakor koli bi že danes hoteli videti razloge za povezovanje zdravstvenih dejavnosti v preteklih obdobjih v ambicijah političnih struktur po lažjem obvladovanju terena, vendarle ni mogoče sprejeti trditve, da za povezovanje niso obstajali tudi realni interesi prebivalstva in zdravstvene stroke! Nasprotno, osnovni cilji povezave, enakomeren in usklajen razvoj mreže zdravstvenih

ustanov in opreme, usklajen razvoj kadrov, kako čimbolj smotrno nuditi pacientu zagotovljene pravice do zdravstvenega varstva. Prednost teh ciljev potrjujejo tudi dejanske funkcionalne povezave med bolnišnično in osnovno zdravstveno dejavnostjo, ki smo jih vzpostavili na nekaterih področjih, kot npr.: pljučni, ginekološki in otroški dispanzerji z ustreznimi oddelki v bolnišnici, internistična specialistična ambulantna dejavnost z dispanzerjem za pljučne bolezni. Te povezave nam omogočajo smotrnejšo izrabo prostorov, opreme in kadrov, ne glede na to, kateri TOZD oziroma strokovnemu ali organizacijskemu nivoju pripadajo.

V kolikšni meri smo zastavljene cilje tudi dosegli, je samostojno vprašanje. Osebo mislim, da smo vsi skupaj v zdravstvenih dejavnostih oziroma v regiji sploh storili največ v okviru možnega. Pri tem imam v mislih predvsem bistvene razvojne pridobitve, ki so namenjene uporabniku, in so bile dosežene v pogojih kronične materialne podhranjenosti zdravstva na Dolenjskem. V mislih imam predvsem dograditev mreže ustanov osnovnega zdravstvenega varstva in lekarniške dejavnosti ter razmeroma velika vlaganja v posodabljanje medicinske opreme v osnovnem zdravstvu in bolnišnici.

Pomena teh pridobitev ne morejo zmanjšati niti, pogostokrat izrečene, politične kvalifikacije, da »Zdravstveni center ni odigral svoje vloge«. V tej zvezi ni mogoče mimo vprašanja organiziranosti zdravstvenih izvajalcev. Za le-to je bila značilna uzakonjena dominacija TOZD na eni strani ter neskladje med proklamiranimi skupnimi cilji v delovni organizaciji na drugi strani. S tem, da ti skupni cilji niso imeli tudi ustreznih garancij in pooblastil v organih delovne organizacije. Skupni cilji so se realizirali s težavo, po dolgotrajnih in mučnih samoupravnih postopkih. Tudi drugod ni bilo dosti drugače. V Sloveniji nismo nikoli imeli dodelanega modela smotrne organiziranosti izvajalcev, niti bi lahko kateregakoli od obstoječih zdravstvenih centrov v Sloveniji vzeli za vzor, ki bi ga lahko po priporočilih republiškega vrha posnemali. Kljub temu nam je uspelo realizirati nekatera temeljna načela organiziranosti zdravstvene službe, kot so: načelo celovitosti, načelo dostopnosti, načelo regionalizacije, načelo funkcionalnosti, idr.

Dušebrižniška kritika je zelo rada izrabljala dedovane stereotipe dežurnih krivcev. Projekcije vseh problemov na te krivce pa so največkrat dosegale le placebo efekte. Skoraj vedno je bil pri teh kritikah prezrt pomen nekaterih strateških rešitev in pridobitev, katerim sploh ni bila posvečena nikakršna pozornost. Tu si bom dovolil majhno digresijo. Namreč, kritični »prispevki« so se v glavnem zreducirali na sholastična razmišljanja o racionalizacijah v skupnih službah delovne organizacije. Brez dvoma to področje zasluži pozornost, ker so možne določene racionalizacije, vendar menim, da se pomen skupnih služb v tem oziru precenjuje. Mimogrede povedano. Opravili smo primerjalno analizo organiziranosti skupnih služb, da bi dobili odgovor na vprašanje, ali niso morda hipertrofirane. Analiza te hipoteze ni potrdila. Menim, da na tem področju ni mogoče izpeljati bistvenih racionalizacij brez moderne in kvalitetne informatike. Ne spuščam se v področje predpisov, ki uzakonjajo določen obseg strokovnih in administrativnih opravil, ker je izven našega vpliva. Pričakujemo lahko le, da bo nova zakonodaja prinesla potrebne poenostavitve poslovanja.

K razmišljanju o organiziranosti naj dodam še tole. Brez dvoma prinaša nova zakonodaja nekatere nove možnosti za racionalnejšo organiziranost zdravstva, kar bo potrebno maksimalno izkoristiti. Bojim se le, da bi pri tem zaradi nekritičnega pristopa izničili pozitivne dosežke. Ko se z revolucionarnim entuziazmom ter v želji in nuji po racionalnejši zdravstveni službi lotevamo tudi organiziranosti izvajalcev zdravstvene dejavnosti v Sloveniji, bi bilo pošteno do uporabnika, do tistih, ki so se trudili za skupne cilje doslej, pa tudi do

tistih, ki bodo to kakorkoli počeli v bodoče, odgovoriti si vsaj na dve vprašanji. Prvič: Ali so resnično prenehali obstajati vsi razlogi za usklajevanje zdravstvene dejavnosti v regiji? in drugič: Ali je pametno, da zdravstveni zavodi v regiji delujejo vsak za sebe? Slednje vprašanje vse bolj stopa v ospredje ob očitnih težnjah po centralizaciji v republiki, ki seveda vključuje koncentracijo sredstev in vpliv na razvoj. Centralizacija pomeni lahko sicer tudi poenostavitve v funkcioniranju zdravstvene službe, vendar terja hkrati aktivno vlogo občin in regije, za ohranjanje ustreznega položaja Dolenjske v slovenskem prostoru — upoštevajoč tudi njene posebnosti, ki vplivajo na organiziranost, organizacijo in ceno zdravstvene službe.

Eden od pomembnejših konstitutivnih elementov moderne organizacije je vsakakor informatika. Le-ta je, zlasti v zadnjih letih, v Zdravstvenem centru Dolenjske dosegla viden napredek, kar pa je rezultat že prejšnjih večletnih prizadevanj. Pri tem ne mislim toliko na področje poslovne informatike, kjer smo zadovoljni z doseženim razvojem, saj smo z računalniško obdelavo pokrili pretežni del knjigovodske oz. računovodske funkcije. Programsko in metodološko imamo rešene aplikacije tudi za ostale poslovne funkcije (kadrovska, planska). Naslednji korak k višji stopnji računalniških obdelav bo možen takrat, ko bo omogočena integracija strokovno-medicinske in poslovne informatike.

Zlasti se mi zdi pomemben tisti del informatike, ki obvladuje področje medicinske stroke. Menim, da je javnost v naši regiji premalo seznanjena z našimi uspehi na tem področju. Za doseženo se moramo zahvaliti predvsem dvema okoliščinama.

Prvič: Koncept razvoja zdravstveno-informacijskega sistema je predvideval megalomanski in finančno nerealen regijski zdravstveno-informacijski center. Zajet je bil tudi v planih dolenjske regije kot skupna naloga, vendar ga zaradi usahlih finančnih virov ni bilo možno realizirati. Zaradi tega smo se, po začetnih tavanjih, odločili za »politiko malih korakov« in »vstop skozi zadnja vrata«. Pri tem smo zasledovali najsodobnejše trende razvoja informatike v svetu. Odločili smo se za UNISYS hardware, ki ga karakterizirajo: odprtost, modularnost, fleksibilnost in minimalna začetna finančna vlaganja. Vse bolj ugotavljamo, da je bila naša odločitev pravilna, saj tak pristop v svetu pridobiva dominacijo.

Na področju aplikacij v medicinski stroki smo metodološko v celoti obvladali postopek zdravljenja — od sprejema do odpusta bolnika. Zajete so tudi predpisane statistične evidence. Z odpustom bolnika je izpisana tudi faktura. Aplikacije so izpeljane na pljučnem in internem oddelku, v laboratoriju, na hemodializi in na okulistiki, pripravljene pa so aplikacije za kirurški in za ostale oddelke. Enako smo zastavili program za področje zobozdravstva, ki je v realizaciji, v pripravi pa je enaka aplikacija za področje splošnega in dispanzerskega zdravstvenega varstva.

Značilnost našega pristopa v razvoju informatike je tudi to, da se oblikuje enotna baza podatkov za vsa področja in faze zdravljenja v bolnišnični in osnovni zdravstveni dejavnosti. To pomeni, da bodo bolnišnici dostopni podatki o zdravljenju bolnika v osnovni zdravstveni dejavnosti, zdravniku iz zdravstvenega doma pa bodo dostopni podatki o zdravljenju bolnika v bolnišnici. Ne nazadnje moram izpostaviti koncept takšnega informacijskega sistema v povezavi z zdravljenjem na domu. Sistem zagotavlja hišnemu zdravniku popolno informacijo o prejšnjem zdravljenju bolnika v vsakem trenutku, hkrati pa tudi sprotno vnašanje podatkov o nadaljnjem zdravljenju. Vse to predstavlja novo kvaliteto v obravnavi bolnika z vidika medicinske stroke. Hkrati predstavlja racionalizacijo, ker onemogoča podvajanje storitev. S temi značilnostmi in možnostmi informatika pomembno prispeva tudi k realizaciji

načela Svetovne zdravstvene organizacije o celovitosti in enotnosti obravnave bolnika. Ko bomo v celoti pokrili vsa področja in faze zdravljenja, pa bo možna integracija sistema zdravstvene in poslovne informatike. S tem bodo hkrati omogočeni tudi kvalitetnejši posegi v racionalizacijo poslovanja zdravstvenih ustanov.

Programi in aplikacije, ki jih razvijamo na področju medicinske stroke, so postali atraktivni tudi v širšem prostoru. Za njih se zanimajo zdravstvene organizacije v Sloveniji, pa tudi iz Hrvaške in Srbije. Naše programske rešitve so bile predstavljene tudi na kongresu medicinske informatike oktobra letos na Bledu in na strokovnem posvetovanju slovenskih internistov v Mariboru. Zdravstveni center Dolenjske je ena prvih zdravstvenih ustanov, ki je že od začetka leta 1990 povezana z Univerzo v Mariboru, kjer koristi storitve informacijskega servisa SZTIJ (Sistema znanstvenih in tehnoloških informacij v Jugoslaviji). Ta povezava nam omogoča vpogled v biomedicinsko zbirko Biomedicina Iugoslavica, odpira pa možnost vpogleda tudi v vse svetovne zbirke podatkov na področju medicine (ameriški MBDLARS, nemški DIMDI, itd.).

Zdravstveno-informacijski sistem v dolenjski regiji je že toliko razvit, da nujno potrebuje bazo podatkov uporabnikov, na katero lahko takoj naveže podatke o zdravljenju bolnikov. Žal kljub nekajkratnim poizkusom, da to bazo skupaj z Republiško upravo za zdravstveno varstvo čimprej vzpostavimo, trenutno ugotavljamo, da so interesi v zvezi s tem še neusklajeni. Menimo, da bi moral biti dostop do baze podatkov odprt in enakovredno dostopen tudi za izvajalce zdravstvenega varstva. Vsiljuje se nam občutek, da se želi doseči monopol nad informacijami.

Ocenjujem, da je področje informatike najkvalitetnejši del naših prizadevanj za racionalizacijo poslovanja. Učinki so vidni že sedaj, pravi rezultati pa bodo možni ob realizaciji zastavljenega programa v celoti. Vprašanje informatike se mi zdi pomembno posebej izpostaviti tudi v povezavi z organiziranostjo zdravstva v naši regiji. Pri izbiri prihodnje organiziranosti se je treba zavedati, da bi nekritična izpeljava reorganizacije lahko ogrozila realizacijo navedenega koncepta z vsemi omenjenimi prednostmi.

Pri koncipiranju organiziranosti zdravstva zelo radi prezremo geografske in demografske značilnosti območja. Menim, da te karakteristike lahko v precejšnji meri oblikujejo posebne zahteve glede mreže zdravstvenih enot, kadrov, povezav, opreme, itd.

Za dolenjsko regijo je značilna predvsem velika disperziranost naselij in velikost območja. Gravitacijsko območje Zdravstvenega centra Dolenjske (občine Črnomelj, Metlika, Krško, Novo mesto in Trebnje) predstavljajo po površini približno 10 odstotkov površine Republike Slovenije, medtem ko predstavlja število naselij v primerjavi s številom naselij v Sloveniji 16-odstotni delež. In še: Povprečna velikost naselja v Sloveniji je 318 prebivalcev, na Dolenjskem pa 137. Te značilnosti so posledica relativno redke poseljenosti območja, ki znaša v Sloveniji 99, v dolenjski regiji pa 65 prebivalcev na km². Najbolj oddaljena naselja so oddaljena od bolnišnice več kot 80 km, od najbližje zdravstvene postaje pa 20 km.

Navedene značilnosti območja zahtevajo prilagajanje organiziranosti zdravstvene službe in znatno vplivajo na stroške. V takšnih okoliščinah je tembolj jasno, da bi morala biti zagotovljena sinhronizacija in koordinacija vseh oblik zdravljenja, podprta z učinkovitim informacijskim sistemom. Vse ostale implikacije nakazanih okoliščin bi lahko brez velikega truda še dodatno nanizali (dodatne obremenitve zdravstvenih delavcev, slabši delovni pogoji in večji riziki bolnika, predvsem pa dodatni stroški zdravstvene službe). V tem kontekstu je zanimiv tudi podatek, da pride v Sloveniji na enega zdravnika 523

prebivalcev, v dolenski regiji pa 655 ali 25 odstotkov več. Med prebivalstvom je še vedno 15 odstotkov kmečkega prebivalstva (v republiki 9 odstotkov). Če upoštevamo, da zdravljenje ni le »tehnološki proces«, ampak pomeni predvsem tudi odnos do bolnika, razumemo vlogo zdravstvene službe tudi kot pomemben dejavnik v ohranjanju in izboljšanju življenjskih pogojev prebivalstva na ruralnih območjih. S tem zdravstvena služba posredno vpliva tudi na revitalizacijo teh območij in s tem na ohranjanje pomembnega segmenta gospodarstva in socialne varnosti.

Posebno vprašanje, ki zahteva osvetlitev v novih pogojih poslovanja zdravstva, je področje trga in tržnosti, ki naj bi se, po prvotnih konceptih kot nova sestavina gospodarjenja v zdravstvu, vedno bolj krepila. Pri tem razumem, da bodo v tržnem segmentu poslovanja zdravstvenih ustanov imele pomen predvsem tiste dejavnosti, ki pomenijo noviteto ali specifiko v zdravstvu, nadalje dejavnosti, ki so si s kakovostjo pridobile attribute »monopolista« in seveda področja neobveznih in na željo uporabnika izvršenih posegov.

Uveljavljanje tržnosti pa predpostavlja potrebno mero samostojnosti poslovnega subjekta. Začeti proces centralizacije in najnovejši zakonodajni predlogi v zvezi z organiziranostjo zdravstva, žal, vse bolj kažejo na nasprotno tendenco. Na to opozarjajo naslednja dejstva. Poudarki o tržnosti so popolnoma zamrli in je nasprotno poudarjeno, da so zdravstvene ustanove neprofitne organizacije. Tudi morebitne izjeme od tega načela niso opredeljene. Možnosti za opravljanje postranske gospodarske dejavnosti so sicer nakazane, vendar opredeljene izjemno ozko. Možnosti za razvijanje tržno zanimivih dejavnosti ni videti. Nasprotno, iz izjav najodgovornejših funkcionarjev v zdravstvu je možno sklepati, da ne bo mogoče uporabljati niti, na primer, podarjene opreme brez soglasja republiškega upravnega organa.

Ob strogi centralizaciji financiranja brez možnosti samostojnega pridobivanja dohodka in razpolaganja z njim bodo zdravstvene ustanove vedno bolj odvisne in nekreтивne. Ekonomsko močnejša in prožnejša ustanova bi lažje zagotavljala potreben zdravstveni standard v regiji na eni strani in bi bila hkrati bolj odporna v kriznih situacijah. Brez dodatnih dohodkovnih virov v funkciji stimulatívnega financiranja tudi ne bo možno razviti stimulatívnega plačevanja delavcev ter s tem pozitivne kadrovske selekcije, ki omogoča dvig kakovosti in razvojne prednosti ustanove. Skratka, če povzamem, simptomatika sedanje situacije in nakazane rešitve nas vse bolj prepričujejo, da teče tihi proces »prvotne akumulacije« v smeri siromašenja periferije in jačanja centralnih institucij. Upoštevajoč vse to, se sam po sebi ponuja sklep, da je opredelitev regij kot konstitutivnih upravnih enot republike nujna, v okviru regije pa tudi institucionalizirana koordinacija zdravstvenih ustanov.

Svoja razmišljanja bi lahko v obliki zaključkov strnil v nekaj naslednjih misli:

1. Dosedanji razvoj zdravstva v dolenski regiji kaže notranjo težnjo k medsebojnemu povezovanju posameznih horizontalnih in vertikalnih segmentov. Sama statusna organiziranost ni ovirala procesa naravnega povezovanja, menim pa, da določena oblika organiziranosti lahko pospešuje ali pa tudi zavira uresničevanje načel Svetovne zdravstvene organizacije (načelo celovitosti, komplementarnosti, funkcionalnosti, regionalizacije, dostopnosti, racionalnosti idr.). Pri odločanju o prihodnji organiziranosti zdravstva na Dolenjskem ne smemo prezreti te pomembne okoliščine, da ne bi z neustreznimi rešitvami izničili pozitivnih dosežkov.
2. Informacijski sistem je eden od bistvenih konstitutivnih elementov, kvalitetni dejavnik racionalizacije in važen povezovalni vzvod pri uresničevanju načel zdravstvenega varstva. Bila bi velika škoda, če bi z neustrezno organizacijsko rešitvijo zavrli oziroma preprečili proces vzpostavljanja integriranega informacijskega sistema v dolenski regiji.

3. Geografske, demografske in ostale specifičnosti dolenske regije ustvarjajo posebne vplive, ki dajejo preferenco določeni obliki organiziranosti in povezanosti zdravstvenih ustanov, zato ni priporočljivo nekritično prevzemati šablonskih rešitev, temveč je potrebno, kolikor je le mogoče, upoštevati omenjene značilnosti območja.
4. Da bi zavarovali dosežene pridobitve in preprečili siromašenje zdravstvenega varstva po znanih metodah prvotne kumulacije, je nujno ohraniti integriteto zdravstva na območju sedanje dolenske regije. To še posebno ob predlaganem sistemu zdravstvenega zavarovanja, ki predvideva kombinacijo regijskih skladov socialnega zavarovanja in financiranja iz republiškega proračuna. Rešitev vidim v institucionalni povezanosti zdravstvenih ustanov in v regiji, kot upravno-politični teritorialni enoti.
5. Ne nazadnje je potrebno omeniti lokacijsko zaokroženost različnih zdravstvenih dejavnosti v Novem mestu (bolnišnica, zdravstveni dom, lekarna, v perspektivi pa tudi Zavod za socialno medicino in higieno), ki omogoča tudi racionalizacijo s koriščenjem skupne infrastrukture (energetika, prehrana, telefonija, komunalna infrastruktura, tehnične službe, idr.).

Franci Šali PLURALIZEM IN DEMOKRACIJA

Komunisti na prehodu iz prejšnjega v sedanji skupščinski (družbeni) sistem.

Zakaj se spraševati, kako je s člani ZK v sistemu oblasti, ko jih v skupščinah na Slovenskem več ni, in so v njih predvsem nove politične skupine in ostanki nekdanjega delegatstva združenega dela? Razloge spraševanja bi razložil v dve skupini. V prvo bi uvrstil tiste razloge, ki jim ni temelj teoretična zvedavost, v drugo pa tiste, ki jih je navrgla ali oblikovala potreba, da se o tem premisli prav iz takšnega zornega kota.

Ilustrativno in v zvezi s problemi, o katerih želim razmišljati, naj najprej navedem podatke o navzočnosti članov ZK v prejšnji novomeški skupščini in zdaj, ko delegacij izven tega telesa oblasti ni več. Ne da bi navajal tabelarne prikaze, lahko na podlagi njih omenim vsaj dva važna podatka. V delegatsko zasnovanem skupščinskem sistemu je sodelovalo prek 1100 delegatov, izvoljenih v krajevnih skupnostih, delovnih organizacijah in družbenopolitičnih organizacijah. Med njimi je bilo 155 članov ZK ali 14 odstotkov. V sedanjem delu skupščine sodeluje le 96 stalnih delegatov, med katerimi je bilo takoj po volitvah še 22 članov ZK – Stranke demokratične prenove ali 23 odstotkov; po sedanjih podatkih, ko se je ta organizacija v oktobru odpovedala nazivu ZK in postala samo stranka med strankami, pa je v skupščini oziroma v parlamentu le še 7 ali 7 odstotkov prenoviteljev. Povzel bi dvojce: prvič, socialna baza skupščinske demokracije se je bistveno zožila, od 1103 fleksibilnih delegatov na 96 stalnih odbornikov, in drugič, »komunistov« ali prenoviteljev ni bilo izvoljenih v skupščino manj, temveč precej več kakor pred štirimi leti, ko so, kakor se sliši, oblast »držali« v rokah »rdeči«. Če bi politološki drobno-gled še bolj izostrili, bi videli in ugotovili, da so med sedanjimi delegati poleg še »rdečih« ali zdaj že »porumenelih« prenoviteljev, še mnogi bivši »rdeči«, ki so zdaj demokrati, razumniki, liberalci, socialisti, zeleni, svobodnjaki, neopredeljeni in še kaj. Paradoks, kajne! Odganjaš hudiča, pa ga je še več, bi rekel! Toda resnica je verjetno v tem, da so komunisti zavestno usmerjali sistem oblasti k človeku, se pravi k civilni samoupravni družbi; žal prepočasi in ne dovolj radikalno. Recimo, med 185 delegacijami je bilo le še 52 takšnih, ki so jih vodili člani ZK, to je 28 odstotkov (pet delegacij za družbenopolitični zbor

sem izločil). Kar 45 od 190 delegacij ali 24 odstotkov je bilo brez članov omenjene organizacije. Tudi v delegacijah s člani ZK le-ti v večini primerov niso bili kdo ve kako številčni. Prevladovala so delegacije (107), v katerih sta bila največ dva komunista. Malo drugačna je že podoba, če pregledamo podatke o sestavi predsednikov krajevnih skupnosti. Od 32 jih je bilo pred volitvami še 20 članov ZK. Povsem ali skoraj v celoti pa je bilo »rdeče« takratno vodstvo občinske skupščine in njeno izvršno telo, se pravi predsedstvo in izvršni svet. Torej na eni strani že procesi civilne samoupravne skupščinske demokracije, na drugi pa še zelo monopolni enopartijski »rdeči« oblastni organi in aparati. K takšni »rdečeličnosti« je treba dodati še družbenopolitični zbor s petimi delegacijami političnih organizacij, v katerih sta bila le dva delegata brez partijske članske izkaznice. Vendar temu zboru se je že pisal komunistični harakiri, saj so mnogi demokratično usmerjeni člani ZK terjali odpravo ali odstranitev iz skupščinskega sistema. Le drugačen tok dogodkov ga je ohranil in ga zdaj lahko še zremo v povsem transformirani metodi dela skupščine, ko v njej predvsem nastopajo raznolike politične skupine, ne pa formalno še zmeraj obstoječi trije zbori.

Od tu dalje se mi zastavljajo nekatera vprašanja. Kot **prvo (vprašanje)**, zakaj so bile »zadavljene« delegacije, če je šlo zgolj za to, da se ukine enopartijski skupščinski monopol, ki ga je že tako vladajoča politična sila sama začela ukinjati ali preraščati z uveljavljanjem interesne prisotnosti okolja, v katerem ljudje živijo ali delajo — slednje v različnih lastninskih oblikah gospodarjenja s sredstvi in rezultati dela. Delegatski sistem bi seveda lahko racionalizirali, da bi bil uspešnejši, in sicer z uveljavitvijo svetov v krajevnih skupnostih, delavskih ali upravljalških svetov v podjetjih in ustanovah, na katere bi prihajali delegati ali izvoljeni poslanci iz posameznih volilnih okolišev oziroma branžnih sredin. Mislim, in to je moja teza, da v prizadevanjih za preobrazbo političnega sistema ni šlo zgolj ali predvsem za ukinitve enopartijske politične ideološke volje, pač pa za vzpostavitev oblasti političnih skupin in izmaknitev oblasti ljudem na ravni občinske ali nacionalne interesne artikulacije. Rezultat je očiten. Ljudje v življenjskih in delovnih okoljih so tudi formalno odrinjeni od skupščine kot mesta odločanja. Politične skupine v povezavi z vodstvi strank so postale najvišji nivo demokracije, zgledujoč se po Zahodu, ne vedoč in ne sluteč, kako prav ta Zahod na svoji radikalni levici išče izhod iz slepe ulice prav v vrnitvah ali v razvijanju neposrednih oblik demokracije. Namreč, poslanci, odborniki se prek poslanskih pisarn, sodelovanj na sejah lokalne samouprave, srečujejo s svojimi volilci ne glede na njihovo ali svojo strankarsko pripadnost. Moja teza je, da je v sistemih razvite pluralne interesne iniciative, pobude, artikulacije, zahteve, kontrole javnega življenja odbornik, poslanec v skupščini predvsem in najprej odposlanec volilcev, ne pa svoje stranke, zavedujoč se dejstva, da ga je stranka zgolj predlagala, izvolili pa so ga volilci. Ugovor bi bil, da so volilci volili program stranke, ne pa kandidata stranke brez programa stranke, pa je zato naloga izvoljenega, da se zavzema v parlamentu za uresničitev tega in da zato nima k volilcem kaj hoditi. Vendar to bi bili ugovori zastopnikov posredne strankarske demokracije, ki je zgolj demokracija političnih elit, ne pa demokracija državljana — občana ali upravljalca (lastnika) proizvodnje blaga in storitev. Zato je moja druga teza, da lastninski pluralizem ni v opreki s sistemom neposredne nadstrankarske skupščinske demokracije. To pa pomeni, da bivša ZK ni na radikalen način sestopila z oblasti, pač pa samo v toliko in tako, da bi bila v enakem položaju kakor druge stranke v boju za oblast. Jasno je, da s tem ni le sestopila, ampak je tudi ukinila sebe kot politično organizacijo, katere program je bil doseči takšne družbene razmere, da bo človek nosilec in osmišljevalec svojih potreb in interesov. Komunistov kot organizirane politične sile ni več, so le prenovitelji kot

ena izmed strank, ki želi biti oblast na levici. Toda nobena levica ni dovolj leva, če želi ostati, ali želi biti oblast ali imeti svoje mesto v strukturi oblastnih elit. Ironično rečeno, komunisti so vendarle odšli iz skupščinske oblasti, saj jih kot organizacije ni več v »poslanskih klopeh«, a kmalu v njih tudi občanov, krajanov ali državljanov več ne bo, bodo samo še »strankarji« — pripadniki različnih političnih skupin. Le še v zboru združenega dela vegetirajo zastopniki dela in upravljanja, kot moteče pečke med mlinskim kolesjem, ali kot sence pokopanih upov med raznobarvnimi političnimi bengaličnimi ognji.

Drugo vprašanje bi bilo, ali je politična scena popolna, če nobena od strank ni radikalna nosilka političnega programa neposredne demokracije. Mislim, da je nastal prazen prostor. Ideja o interesnem pluralizmu, ki gradi na predpostavki, da so ljudje v lokalni samoupravi nosilci odločanja o lastnih potrebah in interesih, pa tudi na nacionalnem nivoju, je bila nekdanj osrednja programska smernica političnega delovanja Zveze komunistov. Z njenim izginotjem je torej ta ideja brez radikalnega političnega gibanja. A ljudje so že doslej in bodo tudi v prihodnje težili k temu, da neposredno sodelujejo v mehanizmi skupščinskega sistema, seveda po svojih izvoljenih delegatih ali poslancih. Prej ko slej bo morala ena od strank sprejeti v svoj program takšne težnje, ali pa se bo rodilo novo politično gibanje, ki mu ne bo šlo za lastno oblast, pač pa za oblast državljana oziroma občana, krajana. In kaj bi bilo s strankami, če bi ljudje neposredno in nestrankarsko izražali, soočali in sklepali o svojih interesih? Bi preprosto izginile ali pa bi še ostale v družbenem prostoru? Težko je na to odgovoriti. Čeprav je bistvo vsake stranke boj za oblast, je moč v njih razločiti tudi druge važne prvine. Recimo, vsaka stranka goji lastno teoretično kulturo, vzgaja svoje članstvo, članstvu omogoča osebno politično zorenje in podobno. Vse te socializacijske in animacijske funkcije v strankini aktivnosti bi bile tudi v sistemu neposredne civilne demokracije dobrodošle in važen pogoj rasti politične kulture ljudi. Neposredna demokracija torej nujno ne odpravlja strank, ukinja le strankarsko strukturo parlamenta, ne izriva in odpravlja prisotnosti politične interesne raznolikosti, le spusti jo na raven individua, na raven osebnih političnih kultur izvoljenih poslancev oziroma delegatov. Neposredna demokracija temelji na svobodi in kooperativnosti posameznikov in ne na strankarski agresivnosti političnih skupin. Skupščina neposredne demokracije je za prostor neideoloških interesov, je mesto artikulacije življenjskih in razvojnih potreb ljudi na njenem območju. Takšna oblika demokracije pomeni konec ideologij v spopadih za oblast in je hkrati realizacija ideologije, katere cilj je reintegracija ali vrnitev oblasti človeku. Neposredna demokracija je torej postideološka ali nadstrankarska oblika in vsebina razmerij med ljudmi. Ljudje med seboj si niso nepomirljivi strankarski bojovníki, pač pa svobodne osebnosti, ki skušajo biti in so drug drugemu pogoj uresničevanja posameznih, posebnih in splošnih interesov. Neposredna demokracija ni demokracija »za koga«, pač pa za vse! Z njo preneha boj političnih skupin za oblast in se začne interesna kooperacija ljudi na oblasti, za katere so parlamenti le prostor in sredstvo v njihovih rokah. Seveda bi bila velika politična iluzija pričakovati v bližnji prihodnosti takšne družbene razmere, da bi bilo spet mogoče do prej omenjene točke ali obzorja svobode dvigniti in razviti politični sistem, realno možno pa je krajevno pa tudi občinsko samoupravo, zasnovati in instrumentalizirati tako, da bi njeni organi delovali kot mehanizmi ljudskega občestva. Namreč, ljudje v krajih ali v več naravno in urbano ter interesno skupaj težečih naseljih imajo enake ali podobne probleme in zahteve glede kakovosti življenja in so se usposobili obravnavati jih in reševati jih na kooperativen, altruistični način. V medsebojnih odnosih in aktivnostih so si sosedje, vaščani, krajani, ne glede na to, kaj kdo je po delu,

ki ga opravlja, izobrazbi, veri ali neveri ter politični pripadnosti. Pravzaprav je izredno majhen delež strankarsko formalno opredeljenih in aktivnih ljudi, kar radi spregledamo ali pa zamolčimo. Zato sta tako neideološka narava krajanskih ali občanskih interesov ter velika strankarska vzdržnost in negorečnost tista ugodna pogoja, ki bosta objektivno ugodno vplivala tudi v prihodnje na razvoj nestrankarskega tipa demokracije na lokalnih ravneh. Drznil bi si postaviti tezo, da je mogoče pričakovati uveljavitev takšnih teles lokalne samouprave tudi v prihodnjih manjših občinah, ko se bodo le-te znebile narave podaljšanih organov državne oblasti oziroma oblasti vladajočih političnih elit in tistih garnitur, za katerimi stoji največ parlamentarne politične moči. Torej, civilni interesni pluralizem se mi ne zdi nekakšna oddaljena prihodnost, tam za devetimi gorami in vodami kakor kakšna ideološka pravljica. Celo trdil bi, da je na lokalnih socialnih nivojih pogoj svobodnemu kooperativnemu življenju, skratka življenju različnih, enkratnih osebnosti v skupnih prizadevanjih in naporih.

Mar kdaj pomislimo, da je bila – ne še tako dolgo nazaj – čista voda naravna danost in da je bila pred obzorjem in rojstvom civilizacije tudi svoboda človeka v bivanjski lokalni skupnosti pogojevana in zamejena z njegovo vlogo v njej, a kdor se je glede nje spozabil ali pregrešil, je občutil moč in razsodbo celotne skupnosti. Mnoge naravne danosti so oskrunjene, mnoge družbene danosti ali načela lokalne samouprave sta država in politika spolitizirala. So pa tudi takšne danosti in načela, ki so sodobna integrativna vez ljudi in krajev na lokalnih življenjskih območjih in predstavljajo za vsakogar nepolitični in nespolitizirani prostor osebnega ravnanja. Recimo, včasih je skoraj vsaka družina imela svoj vodnjak, vsaka hiša svojo razsvetljavo, lastni vir ogrevanja in podobno. Vsak je za vse to skrbel predvsem sam, kakor je vedel in znal. Zdaj pa so ljudje »navezani« na posebne »energetske« sisteme, ki so za njih eksistenčnega pomena. Vprašanja in probleme v zvezi z njimi obravnavajo in rešujejo v lokalnih organih in telesih. Ali pa, recimo, sistem zaščite ali pomoči ob najrazličnejših nesrečah. Skoraj vse njegove tehnične aparature in posebni organizmi so tudi važen vsebinski segment lokalne samouprave. Dalje, iz ideološke zanke so se izmuznili različni sektorji človekove storitvene dejavnosti. Gre za načrtno razvijanje in uveljavljanje zasebne obrti, a hkrati tudi za vprašanja, ki zadevajo življenje v soseskah, naseljih oziroma na širših krajevnih ali lokalnih območjih, in morajo zato s predlogi lokacij soglašati.

Naj omenim še ljubiteljsko kulturno delovanje, brez katerega skoraj ni nobeno od večjih naselij ali nobena lokalna krajevna in občinska skupnost. Tudi v odnosu do teh aktivnosti je prav ohraniti neideološko držo in lokalno samoupravno skrb. Iz vsega tega nizanja vsebin skupnega življenja je videti, kako si posamezniki v takšnih lokalnih skupnostih skoraj niso pogoj na razvidni, neposredni ravni, kakor so si, recimo, bili v zaprtih vaških ali nekdanjih primitivnih skupnostih, ali pa so si še danes v pretežni meri v družinah, pač pa so si to na instrumentaliziran institucijski način. Ustvarili so si torej institucije, sisteme, organizme, preko katerih zadovoljujejo svoje skupne interese na osebni, individualni ravni, glede na to, kako se pojavljajo kot potrebe, in glede na to, kakšne so njih gmotne in druge možnosti. Za kakovostno upravljanje s sistemi – ki omogočajo zadovoljevanje skupnih lokalnih interesov, kakor so, recimo, oskrba z vodo, odstranjevanje in zbiranje odpadnih snovi ter ekološko upravljanje z njimi, varstvo pred požari in podobno – je važno znanje, socialna moralna odgovornost, razvit socialni čut, ne pa ideološka barva ali politična pripadnost, če na to vprašanje zremo s stališča občana, krajana – nosilca nespolitiziranih osebnih in skupnih lokalnih potreb in interesov. Lokalna samouprava torej ne potrebuje ideološko-političnih kriterijev, jih celo izključuje. Trditev: zdaj nimamo občinske samouprave, pač pa državno

in ideološko-politično oblast političnih skupin, ki pravzaprav posamično ali skupaj predstavljajo manjši delež občanov, saj večina čvrsto ne pripada nobeni stranki ali nobenemu političnemu gibanju. Skupščina, kakršna je, je oblika posredne demokracije. Občani so na volitvah zaupali oblast izvoljenim političnim skupinam, glede na svoje interese in pričakovanja. To vprašanje sem nekoliko izostril, brez dlake na jeziku ali zlobe v srcu, da bi tako ponovno radikaliziral problem civilnih skupnosti in lokalne samouprave v poindustrijskih družbah, h kakršnim težimo in menda gremo tudi na Slovenskem.

In naposled še **tretje vprašanje**. Komunistov kot politične organizacije ni več. Ostali so le še nekdanji njeni člani. Nekaj jih je v Stranki demokratske prenovne, nekaj pa izven vsega sedanjega strankarskega in javnega političnega življenja. Ostale so le ideje in sistemski koncepti. Prve se selijo v knjižnice, druge pa v arhive, muzeje in na prizorišča zgodovinskega in umetnostnega. Kaj je bila pravzaprav doba teh naših 45 let oziroma doba od rdečice Leninove in Maoce-tungove revolucije do danes? Je bila pot rdečih avantgard zmeta, napaka, prevara ali zgolj zgodovinski neuspeh, ne prvi in ne zadnji, v težnji po izkoreninjenju zla, socialne nepravilnosti? Marksova analiza kapitalistične družbene produkcije je strokovno neoporečno pokazala, zakaj rasteta bogastvo in revščina. Izkoriščanje ali odtujevanje presežne vrednosti od njegovega tvorca je bilo brezobzirno razgaljeno. Takratna politična izkušnja je tudi izzvenela v spoznanje, kako lastniki kapitala niso pripravljeni popuščati radikalnim delavskim zahtevam. Rodila se je revolucionarna parola, kako je treba vzeti oblast kapitalu na silo, ker po mirni poti ni mogoče izpeljati projekta pravičnejše družbe. Revolucije, ki so jih vodili komunisti, so izvedle lastninske socialne prevrate. Množice so se opomogle, lakota in revščina sta bili odpravljeni ali vsaj bistveno omejeni. Ljudske moči in pričakovanja so bila ogromna in v deželah graditve socializma je človek premagal številne zaostalosti. Vendar osebno potrošno raven, kakršno je dosegel sočasno kapitalizem, ni uspelo doseči nobeni od teh družb s komunističnim vodstvom in programom. Ekonomije, ki so poizkušale preseči blagovni način proizvodnje, so propadle z iluzijami in režimi vred, tako kot so nekoč propadli družbeni poizkusi utopičnih socialistov. Zakaj so komunisti »izčrpali« svoj program, ne da bi ga mogli ali zmogli uresničiti? So bili utopisti? Tako se zdaj večkrat ocenjuje in trdi. Toda možne so tudi drugačne razlage. Recimo, da so bili premalo radikalni. Niso do kraja izpeljali načelo »tovarne delavcem, zemljo kmetom ali tistim, ki jo obdelujejo.« Lastninjenje so tako najprej zadržali na državni ravni, kasneje pa na imaginarni kolektivni lastnini, namesto da bi bili »olastninjeni« vsi ali vsakdo, ki z živim delom prispeva(jo) k rasti, obnavljanju in razvoju pogojev konkurenčnega dela. Zavrlji so razvoj privatne lastnine tistim, ki jim je predstavljala sredstvo osebnega dela, motivacijo in eksistenco. Upoštevali tudi niso zakona presežne vrednosti, se pravi blagovno naravo proizvodnje in tržno konkurenco, ki uspešnejše ohranja, neuspešne pa izloča. In če bi vse to upoštevali, ali bi zmogli obrzdati, obvladati, premagovati socialne pritiske in nemire ali pa bi bila zgodba na Vzhodu zaradi nerazvitih proizvodnih sil hudo tragična že mnogo prej, kakor pa je bila zdaj, ko se je na ideološko-represivni in ideološko-religiozni način podaljševal in hkrati zaostroval razplet družbenih protislovij? Kdo ve, a na dlani je, da blagovnega tipa proizvodnje ni mogoče obvladati z ideološkimi taktirkami, kar bi morali pri graditvi in razvoju socialističnih družb komunisti upoštevati. Bo grenko zgodovinsko izkustvo kaj zaleglo, ko si bosta vnovič začela na novo meriti moč, delo in kapital? A zapomniti je naslednje: čim krutejši je odnos »kapitala« do »dela«, tem radikalnejše so poti k svobodi in neizprosnejši so obračuni med njima! Zdi se mi, da smo na Slovenskem le šli preveč v smer čaščenja imetja, ne pa v smer dobrega nagrajevanja produktivnega dela in kakovostnih intelektual-

nih storitev. Delo tudi nima sodobne in čvrste pozicije v sistemu oblasti niti ne korektne in uspešne sindikalne zaščite. Poleg tega pa še vedno nosi prevelika in prezahtevna davčna bremena. Kapitalu se trenutno kar dobro godi in seveda tudi tistim, ki ga imajo. Če bo šlo tako naprej, se bo na novo začela pisati zgodba o hlapcih Jernejih namesto zgodbe o olastninjenih rezultatih dela vsakogar in vseh.

Socializem, s komunisti ali brez njih, res ne more biti samo utopija. Ob njih izginotju iz slovenske politične scene bi jim lahko rekli tudi kakšno dobro besedo, toda kamenjati druge je vsekakor lažje, udobneje kakor pa sebe. Zgodovina jim bo (ali nam bo) pravičnejša kakor pa čas nove ideološke zlobe in mnogih nekontroliranih sociopatoloških izbruhov in hedonističnih teženj. A resnica je, da je komunizem kot gibanje nastajal v obdobjih in območjih velikih socialnih krivic, da ni projekt socialnih družbenih sprememb nikjer zadovoljivo uspel in da se človeštvo vnovič nahaja v preddverju premisleka, kateri ključ bi vendarle utegnil odpreti vrata v sobano humanizma, ali pa jih vsaj odškrniti.

V zvezi s tem ne mislim, da bi bila lahko to država ali pa katerakoli političnih strank; obeh institucij sicer še ne moremo kar odpisati, toda moč in vpliv letih bi morali zmanjševati s hkratnim razvijanjem in krepitvijo raznovrstnih institutov civilne družbe. Zveze narodov in ne države narodov so pogoj človekovi sreči in svobodi; kooperativen, medsebojno stimulativen in oplajajoč odnos med delom in kapitalom, pri čemer je delo matica, vir kapitalu in kapital spet pogoj delu, vmes pa konkurenčni procesi in tokovi razmenjave in potrošnje dobrin in storitev, ne pa zaslužnjoča in preko vseh meja izčrpavajoča oblast kapitala, je smisel človekovega ustvarjanja in narajevanja materialnih in duhovnih dobrin; ne v interesno-politični razklanosti in nestrpnosti lokalnega in globalnega življenja, pač pa v bivanjski neposrednosti enkratnih raznolikih bitij ali osebnosti – ob vseh vsebinah in v vseh oblikah civilnega združevanja, druženja in povezovanja, ali medsebojnega srečevanja in komuniciranja, ali izmenjavanja oziroma nujenja dobrin, vrednot in storitev – je moč slutiti pravo vrednost in smiselnost ter dragocenost našega bivanja in bistvovanja. Teorija in stroke bi morale ponovno zagrebsti v analize tistih človečanskih izkustev, konkretnih danosti in neposrednih možnosti, ki bi jih bilo mogoče že s pridom izkoristiti pri razvijanju in utrjevanju kakovosti civilnega življenja. Da omenim samo nekatere: Demilitarizacija prostora, seveda v skladu s procesi spreminjanja odnosov med evropskimi narodi; nestrankarski parlamenti kot instituti neposredne oblasti lokalnih in narodnega občestva, politično, družbeno in drugo združevanje kot način bogatega duhovnega in praktičnega življenja interesno raznolikih oziroma interesno sorodnih ljudi; pluralizem oblik povezovanja dela in lastnine, znanje oziroma uspešnost opravljanja ustreznih funkcij ali vlog kot kriterija izbora; postopno odpravljanje državne mitologije in nadomeščanje le-te s kulturno samoohranitvenimi in duhovno vrednostnimi simboli; nadaljnja krepitev civilnih prvin varnostnih sistemov; uveljavljanje strokovnih standardov v uporabi prostora in rabi naravnih danosti in narojenih vrednot... Je to nova utopija? Če se bo nadaljevalo z gradnjo temeljev, preudarnim oblikovanjem in umeščanjem zasnov civilnega življenja, se tega ni bati. Komunistov ni več, ostale pa so ideje, ki se jih kaže ponovno oprijeti v novih razmerah, v novih možnostih, da bi morda le nekoč prišli ljudje do tja, ko bi že lahko rekli kot civilna družba svobodnih ljudi: Nasvidenje in k vragu vsi ideološko-politični aparati! In komunisti so sanjali o tem, a žal preveč sanjali, a premalo uspešno k temu tudi praktično težili. A vsaj poskusili so s samoupravljanjem in sistemom neposredne delegatske demokracije. Škoda, da »sestop z oblasti« ni bil logična posledica teh družbenih trendov, pač pa posledica globoke sistemske, socialne in moralne krize širših in ne le naših domačih razsežnosti.

Raziskovalci slovenskega javnega mnenja sistematično raziskujejo (spremljajo) mnenja, stališča in družbeno aktivnost polnoletnih občanov Slovenije že od leta 1968 naprej. Med problemskimi sklopi (temami), ki raziskovalce že dolgo zanimajo, je tudi ekologija oz. odnos javnosti do ekoloških vprašanj. Prvič se je ekološko vprašanje, ki je zelo kompleksno, pojavilo v anketi Slovensko javno mnenje leta 1973. V naslednjih letih se je navedeno vprašanje pojavilo še šestkrat, le da je bilo dopolnjeno s še dvema vidikoma onesnaženosti okolja, in sicer: ogroženost zaradi nuklearne energije, radioaktivnih snovi in odpadkov ter propadanje gozdov. Tudi odgovori, ki jih imajo spraševanci pri tem vprašanju na razpolago, so že od vsega začetka enaki, tako da je možno spremljati spreminjanje javnega mnenja v času oz. je možno primerjati odgovore pri eni anketi z odgovori pri drugih.

To pojasnilo je potrebno zato, ker želimo letošnje odgovore najprej primerjati s tistimi izpred treh let, torej iz leta 1987 (v anketah slovenskega javnega mnenja 1988 in 1989 ekološko vprašanje ni bilo zastavljeno). Vseh devet vidikov onesnaženosti okolja je razvrščenih tako, kot so pokazali letošnji odgovori, in sicer na osnovi seštevka odstotkov pri dveh odgovornih kategorijah: mi škoduje, zelo me moti in življenjsko me ogroža.

Vprašanje se je glasilo takole: Ali vas v vašem življenjskem in delovnem okolju spodaj navedeni pojavi ogrožajo, motijo....? Ali pa jih sploh ni?

Primerjava odstotkov iz leta 1990 s tistimi iz leta 1987 ponuja zelo pomembno ugotovitev kar sama od sebe. Pri vseh vidikih onesnaženosti okolja so odstotki v letu 1990 znatno višji, kot so bili v letu 1987, kar pomeni, da imamo opravka z zelo velikim in pomembnim dvigom ekološke zavesti občanov Slovenije. Skok je pri nekaterih vidikih manjši, pri drugih večji. Največji je glede onesnaženosti zraka, smradu in dima, pa tudi onesnaženost voda in industrijske odplake ter uporaba kemikalij v prehrabnih proizvodih so izjemno poskočili.

Najmanjši skok navzgor je zabeležen pri neurejenosti prometa z nesrečami vred, in sicer samo za 1,3 odstotka v primerjavi z letom 1987. Zato seveda ni čudno, če sta ta vidik onesnaženosti okolja na lestvici prehitela dva druga vidika. Leta 1987 je bila neurejenost prometa na tretjem mestu, letos pa je na petem mestu.

Ob tem pa je težko reči, zakaj je prav pri neurejenosti prometa skok navzgor najmanjši, saj se tudi v zvezi s tem zelo veliko govori in piše v množičnih občilih. V lanskem letu je potekala tudi akcija »Minus 10 %« in prav okrog te akcije je bilo resnično mnogo napisanega in izpeljanih je bilo mnogo propagandnih akcij. Kako da potem prihaja do relativnega zaostajanja tega vidika v odnosu do drugih vidikov onesnaženosti okolja. Ali smo res postali že čisto indiferentni do nesreč in škode, ki je z njimi povezana, pa tudi do neustreznih razmer na naših cestah sploh?

Z javnomnenjsko anketo sicer ni mogoče ugotoviti, kako in koliko smo dejansko ogroženi, je pa to prav gotovo tista metoda, s pomočjo katere je mogoče pridobiti natančen odgovor o tem, kakšno je stanje »duha« na posameznem področju v določenem trenutku, v našem primeru na področju onesnaženosti okolja in znotraj tega še posebej na področju propadanja gozdov. Pri tem je treba upoštevati, da so informacije, s katerimi razpolagajo ljudje (javnost), zelo nepopolne. Ljudje, ki nimajo natančnih podatkov, pa se odločajo predvsem čustveno, to je predvsem na osnovi strahu pred pojavi in snovmi, ki se izmikajo človekovemu neposrednemu zaznavanju.

Pri tem je bolj ali manj normalno – gledano statistično – da so skoki večji pri tistih vidikih, ki so bili malo problematični v letu 1987 (to velja zlasti za onesnaženje zraka, smrad in dim), manjši pa pri tistih, ki so se kot zelo problematični izkazali že v letu 1987. To velja še posebej za propadanje gozdov. Tudi ogroženost zaradi propadanja gozdov je mnogo bolj narasla med leti 1986 in 1987 (za več kot 30 odstotkov) od 1987 do 1990 pa le za 3,7 odstotka.

Nasploh je mogoče ugotoviti, da so premiki zelo veliki in v svojem bistvu pozitivni. Potrjujejo namreč, da osveščenost glede ekoloških vprašanj še naprej raste, kar pa je predpogoj za kakršnekoli premike v ravnanju. Najbrž smemo ugotoviti, da danes ni občana Slovenije, ki ga ne bi zelo motil ali/in ogrožal ta ali oni vidik onesnaženosti okolja in največkrat je ta nevhvaležna vloga pripadla prav propadanju gozdov – dve tretjini Slovencev misli tako. Prav kmalu bomo lahko rekli, da praktično ni Slovence, ki mu propadanje gozdov ne bi škodovalo ali ga ne bi življenjsko ogrožalo.

Seveda pa utegnejo propadanje gozdov na prvem mestu zamenjati drugi vidiki onesnaženosti okolja, zlasti kemikalije v prehrabmenih proizvodih in onesnaženost voda z industrijskimi odplakami vred sta dva potencialna vidika oz. najbolj »resna konkurenta« za prevzem prvega mesta. Zdi pa se, da bo pri teh dveh vidikih, kakor tudi pri onesnaženosti prirodnega okolja, odpadkih in smetiščih, mnogo lažje in hitreje kaj storiti, to je popraviti že storjene napake, kakor pri propadanju gozdov. Tudi če bi hoteli in znali zaustaviti oz. zaobrniti propadanje gozdov, bo to zelo dolgotrajen proces.

Vrhu tega pa bo propadanje gozdov možno zaustaviti šele potem, ko bodo doseženi premiki oz. izboljšave pri zraku, vodah itd. Skoraj zanesljivo je potemtakem, da se bo propadanje gozdov kot vidik onesnaženosti okolja med zadnjimi umaknilo iz »dnevnega reda«, če se bo sploh kdaj. Nasploh pa lahko ugotovimo, da Slovenci nekako podzavestno čutimo, da je naša usoda skrivnostno povezana (odvisna) od usode gozdov. Tako smo tudi vzgojeni. Sedaj moramo narediti samo še korak naprej in odkriti tudi povratno zvezo – da je usoda gozdov pravzaprav odvisna od našega ravnanja, čeprav ne samo od našega.

Primerjava odgovorov leta 1990 in leta 1987

Pri analizi ankete Slovensko javno mnenje 1990 bo poudarek zlasti na primerjanju letošnjih odgovorov z odgovori v letu 1987 oz. na premikih, do katerih je prišlo v zadnjih treh letih.

Pri teh premikih je pomembnejše od same velikosti premika (po pričakovanjih naj le-ti ne bi bili zelo veliki) smer premika, saj je premike bodisi navzgor bodisi navzdol treba razumeti kot napoved trendov, ki utegnejo svoje trajanje podaljšati tudi v prihodnost. Glede splošnih ugotovitev oz. spoznanj pa je verjetno realno pričakovati, da še vedno veljajo tista izpred treh let.

Dimenzije oz. karakteristike populacije, po katerih bomo delili slovensko populacijo oz. reprezentativen vzorec te populacije, so seveda ostale iste, kot smo jih upoštevali pri prvi analizi. V nasprotnem primeru bi namreč primerjava sploh ne bila mogoča. Upoštevali smo naslednje karakteristike populacije: spol, starost, izobrazba, kvalifikacija, tip krajevne skupnosti in regija, v kateri živijo.

Pri odgovornih kategorijah je prišlo v letošnji anketi do malenkostnih popravkov, ki pa glede primerjave z anketo leta 1987 ne predstavljajo nikakršne ovire. Popravki so doleteli prav tisti dve odgovorni kategoriji, ki nas najbolj zanimata, vendar pa je pri tem šlo zgolj za to, da se še bolj poudari resnost in teža odgovorov. »Me zelo moti«, je dopolnjeno z »mi škoduje«, tako da se ta odgovorna kategorija sedaj glasi: »mi škoduje, me zelo moti«; »ogroža me«

pa je dopolnjeno z besedico »življenjsko«, tako da imamo sedaj »življenjsko me ogroža«.

Predvsem se je zmanjšalo število tistih, ki menijo, da propadanje gozdov sploh ni problem v njihovem okolju. Leta 1987 je bilo teh 15,4 odstotka, leta 1990 pa jih samo še 5 odstotkov oz. nekaj več kot 100 ljudi od 2051. Odstotek tistih, ki jim propadanje gozdov ne škoduje oz. jih ne moti, je ostal enak tistemu izpred treh let, pač pa se je precej povečal odstotek tistih, ki jih propadanje gozdov sicer moti, a ne tako hudo (od 15,1 odstotka na 21,6 odstotka).

Za nekoliko manj se je povečal delež tistih, ki jih propadanje gozdov življenjsko ogroža (od 18,6 na 21,4 odstotka), najmanj pa se je povečal delež tistih, ki jim propadanje gozdov škoduje oz. jih zelo moti. To je tudi normalno, saj je bilo teh že v letu 1987 43,8 odstotka, v letu 1990 pa jih je 44,7 odstotka, kar predstavlja slabo polovico vseh anketirancev. Skupaj s tistimi, ki jih propadanje gozdov življenjsko ogroža, pa jih je celo 66,1 odstotka oz. 1355. Če jim prištejemo še bolj nevtralnno skupino, ki jo propadanje gozdov sicer moti, a ne tako hudo, dobimo še bolj veličastno številko 1798 oz. 87,7 odstotka. To pomeni, da samo nekaj nad 12 odstotkov prebivalcev Slovenije še ne dojema propadanje gozdov kot enega izmed resnih in za eksistenco celotne družbe ter vsega živega pomembnih vprašanj. V zvezi s tem bi bilo zanimivo vedeti, ali gre za neznanje in ignoranco ali pa se dejansko »požvižgajo« na propadanje gozdov. Morda so res tako nevedni, da o tem dejansko ničesar ne vedo. O tem, kdo so ti ljudje, bomo nekaj več zvedeli v nadaljevanju.

Najprej pa je treba pogledati, kako je s tistimi 88 odstotki Slovencev, ki jih propadanje gozdov bolj ali manj hudo moti in ogroža. Ugotoviti je treba, kakšna so odstopanja od pravkar opisanega splošnega (generalnega) vzorca, če odgovore »presejemo« skozi že prej naštete karakteristike anketirancev. Hkrati s tem pa bomo opozorili še na pomembnejše premike, če je do njih prišlo med letoma 1987 in 1990.

Spol

Pri spolu je treba najprej povedati, da je bil letošnji reprezentativni vzorec populacije še bolj »ženski«, kot je bil tisti v letu 1987 (od 52,1 na 53,6 odstotka).

Pri tem se najprej zastavlja vprašanje, če se je tudi v celotni slovenski populaciji delež žensk povečal za 1,5 odstotka. Najbrž ne! Glede odnosa do propadanja gozdov pa je treba povedati, da ugotovitev izpred treh let ne velja več v celoti. Pri odgovorni kategoriji »življenjsko me ogroža« je resda delež moških (še vedno) večji od deleža žensk (22,5 % : 20,4 %), toda pri »mi škoduje, me zelo moti« pa je že obratno: delež žensk je večji od deleža moških (45,4 % : 43,9 %).

Seštevek odstotkov pri obeh odgovornih kategorijah zato pokaže, da razlike med spoloma praktično ni. Poleg te ugotovitve pa primerjava z letom 1987 ponuja še eno pomembno ugotovitev, namreč to, da se je najbolj povečal delež tistih odgovorov, ki opisujejo propadanje gozdov kot manj problematično – »me moti, a ni tako hudo«, in sicer ne na račun bolj resnih odgovornih kategorij, pač pa na račun ignorantske odgovorne kategorije – »to sploh ni problem v mojem okolju.«

Tudi pri najbolj »resnih« odgovornih kategorijah, torej pri »mi škoduje, me zelo moti« in »življenjsko me ogroža«, je prišlo do zelo pomembnih premikov, če jih gledamo skozi spol anketirancev. Mnogo večji skok navzgor v osveščenosti do propadanja gozdov so naredile ženske, saj je ta skok pri ženskah velik 5,5 odstotka, pri moških pa le 1,7 odstotka (povprečje 3,6 odstot-

ka). Potemtakem moramo večji del dviga ekološke zavesti med letoma 1987 in 1990, če jo opazujemo skozi odnos do propadanja gozdov, pripisati ženskam in to pri obeh odgovornih kategorijah, ki jih v naši analizi še posebej podrobno opazujemo. V tolažbo moškim pa lahko povemo, da je raven osveščenosti moških do propadanja gozdov tudi v letu 1990 še vedno za delček (za dobrega pol odstotka) višja od zavesti žensk.

Starost

Pri starosti imamo opravka s šestimi kategorijami, kot v letu 1987, vendar s precej drugačno zastopanostjo posameznih kategorij, kar pa verjetno ni bistveno vplivalo na drugačnost odgovorov. Že v analizi odgovorov na ekološko vprašanje v letu 1987 je bilo ugotovljeno, da je starost ena izmed najpomembnejših karakteristik (dimenzij) populacije, ki najbolj odločilno vpliva oz. določa različnost odgovorov.

Ta različnost pa letos sploh ni tako velika, kot je bila pred tremi leti. To še zlasti velja za odgovorno kategorijo »mi škoduje, zelo me moti«, za katero se je sicer opredelilo največ respondentov, pri čemer pa razlike med starostnimi kategorijami sploh niso velike. Gibljejo se v razponu od 39 odstotkov do 46,8 odstotka, kar pomeni, da se je razpon zmanjšal na 7,8 odstotka, medtem ko je bil pred tremi leti 9 odstotkov.

Pri »življenjsko me ogroža« je razpon nekoliko večji in tudi večji, kot je bil v letu 1987 (od 15,8 odstotka do 26, 1 odstotka), kar pomeni, da razpon znaša 10,3 odstotka. To je hkrati tudi največji razpon pri katerikoli odgovorni kategoriji. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da se mnenja najbolj razhajajo ravno pri najbolj kritični odgovorni kategoriji, to je pri »življenjsko me ogroža«.

Najbolj ogrožena je starostna kategorija od 26 do 30 let, najmanj pa je starostna kategorija od 51 do 60 let. Ostale kategorije so med tema dvema ekstremoma brez neke razvidne »logike«. Edino najbolj stari so najmanj življenjsko ogroženi zaradi propadanja gozdov. Pri tem pa je zanimivo, da je starostna kategorija, ki jo propadanje gozdov najmanj življenjsko ogroža med tistimi, ki ji propadanje gozdov najbolj škoduje oz. jo zelo moti.

Odstotki kažejo, da še vedno velja ugotovitev izpred treh let, namreč, da propadanje gozdov najbolj škoduje in življenjsko ogroža najbolj vitalne (aktivne) kategorije prebivalcev. Najbolj pa še vedno zaostajajo najstarejši, nekaj pod povprečjem pa so tudi najmlajši. Razlike med starostnimi kategorijami pa se med letoma 1987 in 1990 niso zmanjšale, temveč povečale.

V zadnjih treh letih je ogroženost zaradi propadanja gozdov narasla pri vseh starostnih kategorijah, najbolj pri starih od 26 do 30 let (skoraj za 10 odstotkov), ter pri starih od 41 do 50 let za nekaj manj kot 7 odstotkov. Razveseljivo je, da osveščenost raste tudi pri starih nad 60 let, medtem ko bi pri mladih do 25. leta pričakoval še večji porast.

Izobrazba

Tudi pri izobrazbi ostajamo pri istih izobrazbenih kategorijah kot pred tremi leti, saj sicer primerjava ne bi bila mogoča. Je pa res, da je v letošnjem vzorcu zastopanost populacije pri obravnavanih štirih izobrazbenih kategorijah nekoliko drugačna, kot je bila pred tremi leti. Okrepili sta se srednji dve kategoriji — strokovna in še posebej srednja izobrazba — in prav za toliko sta se zmanjšali obe skrajni kategoriji. To še posebej velja za osnovno šolo, manj pa za višjo in visoko izobrazbo.

Že v interpretaciji rezultatov ankete izpred treh let je bilo ugotovljeno, da je izobrazba poleg sarosti druga najpomembnejša karakteristika populacije. To pomeni, da je izobrazba tista karakteristika populacije, ki najbolj izrazito določa različnost odgovorov oz. razločuje odgovore. To ugotovitev potrjujejo tudi letošnji odgovori in jo je najlažje ilustrirati z razlikami med izobrazbenimi kategorijami pri odgovorni kategoriji »življenjsko me ogroža«. Propadanje gozdov namreč življenjsko ogroža »samo« 16,7 odstotka anketirancev z osnovno šolo in kar 31,5 odstotka anketirancev z višjo ali/in visoko izobrazbo. Torej skoraj še enkrat več. Ostali dve odgovorni kategoriji sta med tema dvema poloma, vendar bližje spodnjemu kot zgornjemu polu. Zanimivo je, da so te razlike oz. razponi ostali povsem enaki, kot so bili pred tremi leti, le na nekoliko višji ravni. Namesto 18,6 odstotka v letu 1987 je letos 21,6 odstotka anketirancev, ki jih pripadanje gozdov življenjsko ogroža.

Pri »mi škoduje, zelo me moti« imamo opravka z enako zakonitostjo, čeprav je odstotek tistih z višjo in visoko izobrazbo, ki jim propadanje gozdov škoduje in jih zelo moti, nekaj nižji kot pri srednji izobrazbi. Točno polovica tistih s srednjo izobrazbo je mnenja, da ji propadanje gozdov škoduje in jo zelo moti. Ravno pri tej izobrazbeni kategoriji je zabeležen tudi največji skok navzgor, skoraj za štiri odstotke, medtem ko je pri strokovni izobrazbi zabeležen majhen padec. V celoti pa ta odgovorna kategorija ni poskočila niti za en odstotek v primerjavi z letom 1987.

Primerjava z letom 1987 kaže, da se polarizacija stališč anketirancev, če jih opazujemo skozi njihovo izobrazbo, še naprej povečuje, saj se razlike še nadalje povečujejo.

Kvalifikacija oz. poklic

Za kvalifikacijo je bilo že ugotovljeno, da razkriva marsikatero zanimivo razliko, ki je pri izobrazbi ostala skrita v zgolj štirih izobrazbenih kategorijah. Tudi razkorak med najbolj in najmanj kritičnim odnosom do propadanja gozdov je pri kvalifikaciji večji, in to zato, ker so izdvojene nekatere skupine (kategorije), ki jih pri izobrazbi preprosto ni. Zato tudi za kvalifikacijo oz. poklic lahko rečemo, da pomembno razločujeta populacijo glede njenega odnosa do propadanja gozdov. Seveda pa še vedno drži, da glavno smer razlik v odnosu do propadanja gozdov tudi pri kvalifikaciji oz. poklicu napoveduje že izobrazba. Zastopanost posameznih poklicnih skupin je precej podobna tisti izpred treh let.

Propadanje gozdov življenjsko najbolj ogroža uslužbenca z višjo in visoko izobrazbo – skoraj 30 odstotkov, kar je skoraj enako, kot je bilo ugotovljeno za višjo in visoko izobrazbo. Prav pri tej kategoriji je prekrivanje največje. Nekaj podobnega je mogoče ugotoviti tudi za uslužbenca s srednjo izobrazbo, pri ostalih kategorijah pa tega prekrivanja ni več. Druga poklicna kategorija, ki je zaradi propadanja gozdov samo za malenkost življenjsko manj ogrožena, kot so uslužbenci z višjo in visoko izobrazbo, so obrtniki, kar je še posebej zanimivo in tudi težko razložljivo. Morda pa se njihova izobrazbena struktura tudi naglo izboljšuje.

Večina ostalih poklicnih kategorij se suče nekaj nad in nekaj pod povprečjem, daleč zadaj so edino gospodinje, saj jih je le 6,1 odstotka življenjsko ogroženih zaradi propadanja gozdov. Pri tem pa je treba upoštevati, da je prav ta poklicna skupina številčno najšibkeje zastopana (samo 33 oz. 1,6 odstotka od skupnega števila anketirancev). Zanimivo je, da odstopanje kmetov od povprečja pri tej odgovorni kategoriji ni veliko – 16,3 : 21,4 odstotka, kolikor znaša povprečje. Pač pa je njihovo odstopanje od povprečja še vedno (pre)ve-

liko pri odgovorni kategoriji »mi škoduje, zelo me moti«, saj je le tretjina kmetov takšnega mnenja, medtem ko je povprečje 44,7 odstotka. Pri uslužbencih s srednjo, višjo in visoko izobrazbo pa je takšnih več kot polovica. Poleg kmetov so nekaj bolj izrazito pod povprečjem edino še upokojenci in kvalificirani delavci.

Vrstni red izpred treh let rušijo samo obrtniki in kategorija ostalih. Obrtniki so se pri občutljivosti do propadanja gozdov pomaknili s petega na tretje mesto, ostali pa s šestega na četrto. Veči premik, glede na leto 1987, je kot pri kategoriji ostalih sicer zabeležen pri upokojencih, pa tudi pri PKV in NKV delavcih, saj je skok navzgor skoraj tako velik kot pri obrtnikih. Navzlic temu pa ne ena ne druga kategorija na lestvici ni prehitela nobene druge poklicne kategorije, pač zato, ker je bil njihov zaostanek prevelik oz. zato, ker so napredovali tudi drugi.

Pač pa so se tako upokojenci kot PKV in NKV delavci precej oddaljili od kmetov in gospodinj, ki trdno ostajajo na zadnjih dveh mestih. Največji porast občutljivosti v odnosu do propadanja gozdov beležimo torej pri obrtnikih, pri upokojencih in pri PKV in NKV delavcih. Le-ti so potemtakem tudi največ prispevali k skupnemu dvigu občutljivosti do propadanja gozdov. Premika pri zadnjih dveh kategorijah sta še toliko bolj pozitivna zato, ker sta ti dve kategoriji številčno precej močnejše zastopani kot kategorija obrtnikov. Odgovora na vprašanje, zakaj je skok pri teh treh kategorijah večji kot pri ostalih, pa brez dodatnih poizvedovanj ni mogoče dati.

Tip krajeвне skupnosti

Krajevne skupnosti so razvrščene v tri tipe: mestne, primestne in vaške. Razlike v zastopanosti posameznega tipa krajevne skupnosti so v letu 1990, glede na leto 1987, majhne, vsekakor ne dovolj velike, da bi bistveno vplivale na različnost odgovorov.

V zvezi z razlikami v občutljivosti do propadanja gozdov je bilo že lansko leto ugotovljeno, da so odgovori povsem drugačni od pričakovanih. Pričakovali smo namreč, da je propadanje gozdov prej problem vaških krajevnih skupnosti kot mestnih in primestnih. V resnici pa smo dobili povsem drugačno sliko. Tudi letos je temu tako. Vendar pa to ne pomeni, da so mnenja ostala enaka oz. da se ne spreminjajo. Nasprotno, v mnenjih in stališčih prebivalcev Slovenije do propadanja gozdov je čutiti dinamiko, tudi če jih motrimo skozi tip krajevne skupnosti.

Vaške krajevne skupnosti so resda še vedno trdno na zadnjem mestu, toda najbolj občutljive niso več mestne, temveč primestne krajevne skupnosti. Ta tip krajevne skupnosti je na prvem mestu pri obeh odgovornih kategorijah, ki nas pri naši interpretaciji še posebej zanimajo: »mi škoduje, zelo me moti« in »življenjsko me ogroža«.

Premiki med različnimi tipi krajevnih skupnosti so zelo zanimivi. Kot rečeno, so primestne KS prehitale mestne, in to največ zaradi velikega skoka navzgor pri samih primestnih krajevnih skupnostih, deloma pa tudi zaradi padca (nazadovanja) pri mestnih KS. Velik skok navzgor je zabeležen tudi pri vaškem tipu KS, kar je še posebej zanimivo in pomembno. Zaradi teh premikov so se razlike med najbolj in najmanj občutljivim tipom KS zmanjšale, in sicer od 22,1 odstotka v letu 1987 na 14,8 odstotka v letu 1990. To pa z drugimi besedami pomeni, da prihaja do postopnega izenačevanja v odnosu do propadanja gozdov, vsaj če prebivalce Slovenije primerjamo po tipih krajevnih skupnosti, v katerih živijo. Če se bo ta trend nadaljeval tudi v prihodnje, potem bo tip krajevne skupnosti postopoma izgubljal na svoji relevanci, ker populacija po tej dimenziji ne bo več pomembno diferencirana.

Regija

Regija, v kateri anketiranci živijo, je poleg tipa krajevne skupnosti druga prostorska dimenzija, ki se skoraj pri vseh vprašanih kaže kot zelo pomembna. To naj bi še posebej veljalo za ekološko vprašanje, saj so razlike – tako v stanju v okolju kakor tudi v stanju duha, to je odnosa do tega okolja – zelo velike, kot je pokazala že analiza odgovorov v letu 1987. Če pa izhajamo iz ugotovitve, do katere smo prišli pri tipu krajevne skupnosti, namreč, da se razlike med tipi krajevnih skupnosti sčasoma zmanjšujejo, potem smemo pričakovati, da se tudi razlike med regijami zmanjšujejo, čeprav ni nujno, da bi bilo temu tako.

Še prej pa naj opozorimo na to, da je zastopanost nekaterih regij zelo skromna, kar še zlasti velja za koroško in zasavsko regijo s približno 40 anketiranci. Prav dosti močnejše nista zastopani niti spodnjeposavska in koroška regija, medtem ko je v vseh ostalih regijah število anketirancev že večje od 100, največ v osrednji slovenski regiji – 533 oz. 26 odstotkov. Premiki v zastopanosti posameznih regij v primerjavi z letom 1987 niso veliki.

Vrstni red regij, glede na stopnjo občutljivosti anketirancev do propadanja gozdov (na osnovi seštevka odstotkov v letu 1990 pri odgovornih kategorijah: »mi škoduje, zelo me moti« in »življenjsko me ogroža«), je naslednji:

	1990	1987
kraška regija	84,6 %	77,5 %
zasavska regija	80,9 %	73,3 %
koroška regija	80,0 %	77,6 %
osrednja regija	75,1 %	73,1 %
podravska regija	68,2 %	62,0 %
savinjska regija	66,4 %	61,9 %
goriška regija	62,9 %	49,5 %
gorenjska regija	57,4 %	63,9 %
dolenjska regija	57,3 %	40,9 %
spodnjeposavska regija	54,1 %	51,4 %
obalno-kraška regija	49,5 %	52,0 %
pomurska regija	47,7 %	39,1 %

Če se sedaj najprej spomnimo na hipotezo glede zmanjševanja razlik med regijami, potem moramo ugotoviti, da nekaj resnice je na tem. Medtem ko je v letu 1987 razlika med najbolj in najmanj občutljivo regijo znašala 38,5 odstotka, znaša ta razlika v letošnjem letu »samo« 36,9 odstotka, kar prav gotovo ni bistveno manj. Mnogo bolj pozitivno kot skromno zmanjšanje razlike pa je dejstvo, da je občutljivost do propadanja gozdov najbolj narasla prav v najmanj občutljivih regijah (dolenjski, goriški in pomurski regiji). Goriška regija se je zaradi tega pomaknila z 10. mesta v letu 1987 na 7. mesto letos, dolenjska z 11. na 9., pomurska pa, navzlic napredku, še naprej ostaja na zadnjem mestu in še kar daleč od povprečja.

Da se razlike med regijami niso zmanjšale še bolj, pa so krive najbolj občutljive regije, ki so tudi poskočile v svoji občutljivosti. To velja za vse prve štiri regije, ki so seveda tudi zato še naprej ostale na prvih štirih mestih, spremenil se je le vrstni red med njimi. Najbolj je občutljivost narasla v zasavski regiji – za 7,6 odstotka, zaradi tega se je ta regija povzpela s 3. na 2. mesto, tej pa sledi s komaj kaj manjšim skokom navzgor kraška regija z občinami Cerknica, Postojna in Ilirska Bistrica. Glede na to, da je bila ta regija že tudi v letu 1987 bolj občutljiva kot zasavska, seveda ni čudno, če se je povzpela z 2. na 1. mesto s 84,6 odstotka.

S prvega na tretje mesto je padla koroška regija, na četrtem mestu pa je ostala ista regija kot v letu 1987 – osrednja slovenska oz. ljubljanska regija, v kateri je občutljivost narasla samo za dva odstotka. V teh štirih regijah potemtakem več kot 3/4 prebivalcev meni, da jih propadanje gozdov življenjsko ogroža oz. da jim škoduje. To je vsekakor izjemno visok odstotek in ga je treba tudi zelo resno jemati. Nasploh so vse regije, razen gorenjske in obalno-kraške, napredovale. In prav nazadovanje v teh dveh regijah je najbolj zaskrbljujoče. Zlasti izrazit je padec občutljivosti pri Gorenjcih (za več kot 6 odstotkov), pri Primorcih pa je znatno manjši. Prav zaradi tega nazadovanja sta se obe regiji morali pomakniti na lestvici navzdol, gorenjska s 5. na 8. mesto, obalno-kraška regija pa z 8. na 11. mesto.

Razloge za ta pojav bi bilo vsekakor potrebno odkriti. Edina sprejemljiva razlaga, ki pa je ni mogoče preveriti, bi bila v tem, da se je struktura anketirancev na Gorenjskem in Primorskem bistveno poslabšala.

Vsekakor smemo (ponovno) ugotoviti, da k stopnji osveščenosti očitno veliko, če že ne največ, prispeva prav stopnja onesnaženosti okolja, glede katere je znano, da ni v vseh regijah enaka. Med najbolj onesnažene vsekakor spadajo tiste, ki so tudi na naši lestvici prav pri vrhu (kraška, zasavska, koroška in osrednja regija). S tega zornega kota morda nekoliko preseneča (pre)nizek položaj spodnjeposavske (zaradi jedrske elektrarne) in savinjske regije, za kateri vemo, da sta zelo onesnaženi.

Sklep

Pri nekoliko povečani občutljivosti do propadanja gozdov v primerjavi z letom 1987 je na splošno opaziti rahlo zmanjševanje razlik pri tej občutljivosti, če prebivalce Slovenije primerjamo po njihovih karakteristikah, kot so spol, tip krajevne skupnosti in regije. Nasprotno pa se razlike povečujejo – resda zelo počasi – če jih primerjamo po starosti, izobrazbi in kvalifikaciji. Izobrazba in starost tako še naprej ostajata najpomembnejši karakteristiki populacije, kadar nas zanima odnos te populacije do propadanja gozdov in do onesnaženosti okolja nasploh.

Javnomnenjska anketa SJM 1990 je torej pokazala, da se naši ljudje popolnoma zavedajo takorekoč usodne povezanosti z gozdom. Tudi zato nekateri avtorji govorijo o ekologizaciji naše zavesti. Lahko celo rečemo, da naši ljudje povezujejo usodo naroda kot celote z usodo gozda na naših tleh, kar je nemara precej edinstven dosežek tudi v širšem prostoru. To pa najbrž ni zgolj in samo odsev najnovejših spoznanj o ogroženosti gozda s strani »moderne« industrijske civilizacije, marveč hkrati tudi odsev vloge, ki jo je odigral gozd v zgodovini slovenskega naroda.

Ob tem je treba poudariti, da gozdovi niso ogroženi samo posredno preko kislega dežja, izpušnih plinov ipd., temveč tudi neposredno preko nestrokovnega ali/in izkoriščevalskega gospodarjenja z njim. V tem pogledu smo se zopet znašli v, za gozd in za vse nas, usodnem trenutku. Lahko se zgodi, da demokratizacija družbe ne bo prinesla za gozd nič dobrega. Z ideološkimi predsodki glede družbene lastnine, ki naj bi bila vedno in povsod slabša od privatne, najbrž na tem področju ne bomo naredili vse najbolje. Naši gozdarji namreč dokazujejo, da so vsaj v nekaterih gozdnih gospodarstvih gospodarili dobro (glej pismo bralcev, ki ga je napisal Jože Debevc, sobotna priloga Dela dne 15. 10. 1990).

Z vračanjem lastništva gozdov cerkvi in drugim nekdanjim lastnikom bomo napravili edinstveno priložnost, da bi tudi del gozdov ostal skupna materialna osnova našega bivanja na tem prostoru, saj nam bo teh osnov tako in tako

primanjkovalo (npr. morje, Bled itd.). To tembolj, ker ne gre zgolj za materialno osnovo, temveč za mnogo več. Gozd je pravzaprav biološka osnova naše eksistence, kar pomeni, da bi vsaj nekaj vloge (besede) glede tega smel in moral imeti vsak občan. In tudi zato bi se splačalo vložiti mnogo truda v iskanje čimbolj učinkovite oblike gospodarjenja z gozdovi.

Brez skupnih materialnih osnov nam bo (z)manjkalo priložnosti za prakticiranje skupnega bivanja ne glede na ideološke razlike med nami. Upati je, da gozd ne bo plačal davka za vse to. Očitno na tem področju ne gre za avtomatični primat privatne lastnine nad družbeno v vseh ozirih. To dokazujejo tudi druge bolj razvite dežele, v katerih trg kraljuje že dalj časa kot pri nas. Očitno se je le-ta tudi pri njih izkazal za slabega varuha gozda, sicer ne bi posegale na to področje z netržnimi sredstvi (npr. Kanada, Švedska, Nemčija, Francija). Prav res nam ne bi bilo potrebno ponavljati vseh napak, ki so jih drugi že storili.

Gozd je eden od tistih osnov, ki tako kot človek ne prenese grobega izkoriščanja oz. se takšno izkoriščanje lahko maščuje. Visoka ekološka osveščenost prebivalcev Slovenije pa bi bilo treba izkoristiti tudi za postopno uveljavljanje strukturnih sprememb v slovenskem gospodarstvu nasploh, tako da bi sčasoma prišli do, za gozd in okolje, bolj prijazne strukture. S tem bi se izognili razvojnim in ekološkim katastrofam, ki nas utegnejo doleteti in veliko stati. Dejstvo, da je stopnja ekološke osveščenosti neposredno povezana s stopnjo izobrazbe, pa je pravzaprav ugodna okoliščina, saj bolj izobražene skupine prebivalcev razpolagajo tudi z več politične moči, kar lahko samo ugodno vpliva na hitrost ukrepanja v nakazani smeri.

Vladimir LAMUT: Pot v Gorjance,
ogljje, 1961

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 4/1990

»RASTOČA KNJIGA« O RAZVOJU DOLENJSKE IN BELE KRAJINE TER POVEZAVE Z EVROPO 92

V skladu z dolgoročnim spodbujevalnim programom, ki so ga zasnovali v Društvu ekonomistov Dolenjske in Bele krajine ter osvojili na Medobčinski gospodarski zbornici za Dolenjsko, objavljamo prve prispevke.

Prispevke moramo jemati kot dobrohotno željo in živ interes naših ljudi, ki hočejo s pisnim načinom komuniciranja seznaniti čim širši krog krajanov s svojimi razmišljanji in predlogi, kako se učinkovito in uspešno vključiti v sodobne evropske tokove.

Te prispevke, kakor tudi tiste, ki bodo še sledili, bomo shranjevali v »Rastočo knjigo« idej in predlogov. Vsa »Rastoča knjiga« bo tako postala studenec zamisli in aktivnosti, s katerimi bomo poizkušali našo deželo vsestransko obogatiti, tako v kulturnem smislu, kakor tudi v smeri sodobnega pojmovanja kakovosti in razvoja.

Reči moramo, da si želimo čim več takih prispevkov, zaželeni pa so tudi z drugih področij, saj je spodbujevalni program razvoja Dolenjske in Bele krajine zasnovan izrazito interdisciplinarno. Naj omenimo, da se pri tem ne omejujemo samo na ožjo regijo, temveč imamo v mislih tudi vse sosednje občine.

Prvi kamenčki v našem rastočem mozaiku so torej že tukaj. Čakamo pa jih še veliko, tudi Vašega!

Janez Gabrijelčič

»RASTOČA KNJIGA« KOT SPODBUDA RAZVOJA

Uvod

Doživljamo prvi plaz sprememb na vseh področjih človekovega delovanja. Te spremembe niso samo korenite, temveč so tudi dramatične. Človek se težko znajde v teh naših razmerah, saj so se spremembe v teku dosedanjih osemsto rodov, kolikor je po mnenju strokovnjakov stara vrsta homo-sapiens, dogajale veliko manj burno in jih je zato veliko lažje internaliziral.

Namen tega sestavka je prikazati, kako se prilagoditi in osvojiti te globoke in vedno številčnejše spremembe. Poizkušali bomo prikazati nekatere poti in načine, da bomo pri uveljavljanju sprememb čimbolj učinkoviti in uspešni.

Organizacijski razvoj kot temelj za uveljavljanje učeče se in razmišljujoče družbe

Veliko imamo definicij za organizacijski razvoj. Za našo temo pa je še posebej zanimiva opredelitev organizacijskega razvoja, ki jo je postavil eden od njegovih utemeljiteljev, Warren G. Bennis: »Organizacijski razvoj je odgovor na spremembe; je celovita učnovzgojna strategija, ki ima za cilj spremeniti verovanja, stališča, vrednote in strukture v organizaciji na tak način, da bi se le-te lahko bolje prilagodile novim tehnologijam, tržišču, izzivom in stopnji rasti sprememb«.

Menimo, da je ta opredelitev organizacijskega razvoja dobra iztočnica za iskanje izhoda iz nenehnih konfliktov in težav, ki jih poraja sodobno življenje in poslovanje. Poudarja ključni pomen učenja in vzgajanja pri premagovanju konfliktnih situa-

cij, ki jih porajajo nenehne spremembe. Prav tako pa usmerja našo pozornost na najpomembnejše elemente spreminjanja (to so verovanja, stališča, vrednote in strukture).

Znamo za danes, učimo se za jutri

Znanje (količina informacij) je vsakakor bistvena kategorija uspešnega poslovanja, toda le-to hitro zastareva. Kdor stavi samovšečno in oholo samo na svoje obstoječe znanje, je kratkoročno gledano sicer lahko uspešen, dolgoročno pa je na poti k porazu. Včasih, pravzaprav niti ne tako daleč, je strokovnjak, ki si je pridobil diplomo, lahko mirno počival na tej lovoriki. Sedaj so taki časi za vedno minili.

Znanje je potrebno nenehno izpolnjevati. Zato se mora vsakdo neprenehoma učiti. Izobraževanje in vzgajanje je proces, ki ne more iti mimo naših občanov. Znamo za danes, učimo se za jutri, ne sme biti samo parola, ki jo imamo zapisano v naših dokumentih in o njej govorimo, pač pa mora biti sestavni del našega vsakodnevnega dela.

Aktivnost na podlagi znanja in učenja

Velikokrat se govori in piše, da moramo biti aktivni. Menimo, da to ni dovolj. Bolje je biti aktiven na podlagi znanja! Neznanje v akciji je namreč najnevarnejša stvar v življenju, kot je ugotovil že Hegel.

K temu bi morali dodati še to, da tisti, ki je aktiven na podlagi znanja, bi moral biti aktiven tudi na področju učenja. Če deluje na podlagi starega znanja, pride do neustreznih rešitev.

»Rastoča knjiga« kot simbol učeče se in razmišljujoče družbe

Sedanji čas je velikokrat opredeljen tudi s knjigo. Knjiga je simbol za znanje in učenje ter vzgojo, in zato so jo prevzeli tudi v našem okolju kot odsev naših stremeljenj za stik z razvitim svetom. Vendar ta knjiga ni enostavna in klasična, pač pa je v smislu potreb časa še »rastoča«. Vse tisto, kar smo že doslej povedali, terja vsestransko dinamičnost, nenehno prilagajanje in ustvarjalno delovanje. Menimo, da naziv »Rastoča knjiga« ustrezno odraža vse te procese.

Ne dvomimo, da se morata v sodobne procese učenja in izobraževanja ter modele ustvarjalnosti vključiti tudi Dolenjska in Bela krajina. V ta namen smo zasnovali dolgoročni strateški program, imenovan »Dolenjska in Bela krajina«. *V smislu tega programa naj bi čimveč Dolenjcev in Belokranjcev napisalo svoje prispevke v »Rastočo knjigo«. S tem bi dobili široko podlago za aktivnosti, s katerimi bi se skušali približati in tudi doseči Evropo.

Sklep

Predvidevamo, da lahko z »Rastočo knjigo« v veliki meri povečamo sklad razvojnega znanja vseh Dolenjcev in Belokranjcev, istočasno pa tudi povečamo občutek pripadnosti svoji regiji, ki na tak inovativen način skrbi za oplemenitenje znanja svojih ljudi. Prispevke iz »Rastoče knjige« bomo skušali namreč objavljati v različnih javnih občilih. Naše približevanje Evropi naj se skratka udejanja tudi z ustvarjalnimi prispevki v »Rastoči knjigi«.

* Več o tem glej Dolenjski list z dne 2. 11. 1990, str. 9

EVROPSKA SKUPNOST DOSLEJ IN OD LETA 1992 DALJE

Od 1. januarja 1993 bo 12 držav, članic Evropske skupnosti (v nadaljevanju ES) prestopilo odločilno mejo v njenem razvoju: od tega dne dalje ne bo več **skupnega** evropskega trga, postal bo **enotni** trg.* S tem bo uresničen program evropske integracije, kot je bil zasnovan od vsega začetka povojnega integracijskega procesa oblikovanja več kot samo gospodarske integracije (zahodne) Evrope. Evropska skupnost zajema tri med seboj organsko povezane mednarodne organizacije: skupnost za premog in jeklo, ustanovljeno leta 1951 in dve ustanovljeni 25. marca 1957; Evropsko gospodarsko skupnost in Evropsko atomsko organizacijo. Vse tri so ustanovile Francija, ZR Nemčija, Italija in tri države Beneluxa: Belgija, Nizozemska in Luksemburg, pozneje pa so doslej pristopile še Vel. Britanija, Danska, Irska, Španija in Portugalska ter Grčija.

S prestopom v obdobje po 1. januarju 1993 bodo v veliki meri uresničeni nameni in stremljenja, ki jih je v izjemno precizni obliki formulirala preambula rimske pogodbe o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti (EGS) v naslednjem zaporedju:

- s trdno voljo ustvariti temelje za tesnejše sodelovanje med evropskimi narodi;

- z odločenostjo zagotoviti s skupnim trgovanjem gospodarski in družbeni napredek, s tem da se odpravijo v Evropi ločujoče ovire;

- z namenom stalnega izboljševanja življenjskih in delovnih pogojev njihovih narodov kot bistvenega cilja njenih stremljenj;

- v spoznanju, da je za odpravo obstoječih ovir potrebno sporazumno prizadevanje, da se zagotove trajna gospodarska širitev, izenačenost trgovinskega prometa in lojalnost v konkurenci;

- v stremljenju izenačevanja njihovih narodnih gospodarstev in pospeševanja njihovega harmoničnega razvoja, s tem da se zmanjšujejo razlike med posameznimi območji in zaostanki manj razvitih med njimi;

- v želji, da skupna trgovinska politika prispeva k postopni odpravi omejitev v mednarodnem gospodarskem prometu.

Če se zamislimo ob teh programskih točkah rimske pogodbe in se danes zavedamo, da so se v dobrih 30 letih uresničevale, nam ne bo težko doumeti, kakšen revolucionarni preobrat pomenijo v evropski krvavi večtisočletni zgodovini. Te programske točke poudarjajo sicer gospodarsko integriranje, toda pomenijo brez dvoma tudi politični program oblikovanja enotne Evrope »od Atlantika do Urala«, kot je svojo vizijo formuliral de Gaulle in kot jo je v najnovejšem času povzel Gorbačov. Integriranje v enotno Evropo je postal program tudi za vse druge države Evrope, v številni Jugoslaviji, in kot formalno perspektivo izrecno tudi vseh političnih strank Slovenije. To srečanje z zgodovino pa terja izjemne napore in predvsem docela jasno lastno razvojno perspektivo, najprej samega priključka in nato vključevanja, posebej v proces izenačevanja stopnje zaostalosti za najbolj razvitimi državami našega kontinenta.

Da bi bolje razumeli to težko pot, je nujno, da se jasno zavedamo, kaj je najprej pripeljalo do zgodovinskega preobrata evropske zgodovine in katere so pogonske sile nadaljnjega razvoja.

Na vprašanje, kaj sta bila zasnova in izhodišče za politiko evropske integracije, ni težko odgovoriti: gre za takšno stopnjo razvoja proizvodjalnih sil, za katere so politične meje evropskih držav postale preozka tržišča in zato tudi ne preseneča, da rojevanje integrirane Evrope sovpada s proženjem povojne znanstvenotehnoške revolucije našega stoletja, ki je odprla neslutene razvojne možnosti trajne

rasti »bogastva narodov« (Adam Smith).

Proces evropskega združevanja na temelju enotnosti trga pa ima svoje predhodnike – iz istih ekonomskih razlogov že v preteklem stoletju v združevanju Nemčije in Italije, ki kot združeni državi obstajata komaj 120 let: v letu 1833 so številne v fevdalizmu oblikovane nemške države ustanovile carinsko unijo. Leta 1848 so v Frankfurtu uveljavile enotno nemško menično zakonodajo in sprejele leta 1861 znameniti Splošni nemški trgovinski zakonik – pravno poenotenje je bilo predhodnik poznejše politične združitve v nemški rajh (1871). Podoben proces združevanja poznamo v Italiji. V obeh je bilo meščanstvo pobudnik in nosilec združevanja enotnih nacionalnih držav.

Ta bežni zgodovinski spomin nam dokazuje, da gre sodobna evropska integracija po enakih poteh. ES se je institucionalizirala: ima svoj parlament, svojo vlado (komisijo), svoje sodišče v Luksemburgu, svojo zakonodajo, ki je nadrejena nacionalnim zakonodajam, ko gre za mehanizem enotnega trga. To pa po drugi strani zahteva vse bolj učinkovito izenačevanje posameznih nacionalnih zakonodaj, kot se je izkazalo posebej na področju patentnega in konkurenčnega prava. Iz ES je izšla tudi iniciativa za sprejetje Münchenske konvencije o »evropskem« patentu z ustanovitvijo »evropskega patentnega urada v Münchnu, ki pa že sega preko okvirov same ES, ker so konvencijo ratificirale tudi še Švica, Avstrija in Švedska, ki so članice ES konkurenčne mednarodne organizacije EFTA.

Tehnološki napredek in trg sta med seboj korelativna in zato nosilna stebra slehernega napredka in rasti ter naglice ritma razvoja. To oboje je hkrati edini in bistveni kriterij, ki ločuje svet na razvite države in tako imenovane države v razvoju. Zanesljiv indeks njihovega zaostajanja je v lastnini patentov zajet kapital, last-

nina nad novimi tehnološkimi dosežki, katerih nosilna funkcija je v osvajanju in obvladovanju trgov. Nenehno prizadevanje za uspešnost v konkurenci izsiljuje vedno nove, še neznane vrste blaga in storitev ali pa izume za zniževanje produkcijskih stroškov proizvodnje že znanih vrst. Zato so zanesljiv indeks rasti in z njo stalnega povečevanja bogastva statistike o številu prijavljenih in še bolj podeljenih patentov. Zaradi ilustracije in brez podrobnejših analiz vzemimo podatke te vrste iz statistik Evropskega patenta v Münchnu, ki je bil ustanovljen s konvencijo o podeljevanju evropskega patenta leta 1973 v Münchnu in je pričel s svojim poslovanjem leta 1978. Ker ob njem obstajajo tudi še nacionalni patentni uradi, moram omeniti, da je Evropski patentni urad (EPA) namenjen zaščiti le najbolj pomembnih izumov s hkratno možnostjo, da se podelitev patenta razteza na veljavnost v vseh 15 članic konvencije o njegovi ustanovitvi (kot omenjeno, so med njimi tudi Avstrija, Švica, Švedska in Lichtenstein, ki niso članice ES, od njenih članic pa nista vključeni v Evropski patent Portugalska in Irska). Ker pa je EPA vključen v sestav Pariške unije iz Mednarodne (pariške) konvencije o zaščiti industrijske lastnine, imajo pravico do prijav in podelitve patentov v 14 članicah tudi vse druge države članice te unije, ki jih je po stanju 1. januarja 1990 96. In še dopolnilo, da ni nujno, da se patent podeli za vse v EPA včlanjene države. V statističnem povprečju se en evropski patent podeli za sedem držav. Številke o podeljenih evropskih patentih se morajo na ta način pomnožiti sedemkrat, da dobimo novo sliko ogromne razsežnosti nosilnega stebra evropskega patentnega sistema. Pa pogledjmo številke za leto 1988, ko so države ES prijavile skupno 23720 patentov (zaradi primerjave navedimo še Avstrijo s 519 prijavami), iz Jugoslavije pa je bilo v tem letu vloženih 20 (dvajset!) prijav. V istem letu je bilo v EPA podeljenih drža-

vam ES 9684 (Avstriji 259), Jugoslaviji pa **noben** patent. — Za dopolnilo: nemški znani IFO institut je objavil statistiko o patentnih prijavih in podelitvah patentov v več državah, po kateri odpade na države ES okoli **35 odstotkov vseh v svetu podeljenih patentov**. Za kakšno ustvarjalno potenco pri tem gre, naj dopolnijo podatki, da so med 10 multinacionalkami po številu patentov najmočnejših kar 4 iz Nemčije (Siemens, BASF, Bayer in Hoechst in iz Holandije Philips, torej kar polovica iz ES). Polnovredna članica ES je po vsem navedenem lahko le tista država, ki je sposobna organskega vključevanja v tokove sodobne znanstvenotehnoške revolucije in zmožna z jasno razvojno politiko doseči vsaj 100 patentov na milijon svojih prebivalcev in seveda sposobna v teh patentih zavarovane tehnične izume tudi tekoče pretvarjati v nove vrednosti. Da bo slika naše zaostalosti tudi v tem pogledu jasnejša, navedimo še uradne jugoslovanske številke o prijavljenih in iz njih podeljenih patentih v desetletju 1978–1987. Za skupno v tem obdobju 13771 (od tega iz Slovenije 2112) prijavljenih je bilo podeljenih le 1172 patentov, drugače povedano, v jugoslovanskem povprečju je **komaj vsaka dvanaajsta** prijava zadoščala, da je bil zanj podeljen patent. Za Slovenijo so številke ugodnejše: za navedenih 2112 prijav je bilo podeljenih 464 patentov (skoro 40 odstotkov vseh jugoslovanskih), torej približno en podeljeni patent na 4–5 prijav. Slovenija se je vsaj v tem pogledu približala tujim prijaviteljem, ki so v tem desetletju prijavili skupno 14618 patentov in iz teh prijav dobili skupno 5760 podelitev, ali manj kot za vsako tretjo prijavo. Toda v absolutnih številkah tudi Slovenija resno zaostaja. Vzemimo za primerjavo našo sosedo Avstrijo, ki je (ob 7 mio. prebivalcev) leta 1985 imela 2491 prijav in 1245 podeljenih patentov), v Jugoslaviji (s skoro 22 mio. preb.) pa so njeni domačini prijavili 1073

patentov in podeljenih jim je bilo borih 205 — manj kot 9 na 1 mio. prebivalcev (iz Slovenije v tem letu 46 patentov ali okoli 22 na mio. preb.). Ob skoro 170 podeljenih patentih avstrijskim prijaviteljem zaostaja Jugoslavija v razmerju 1:20, Slovenija pa skoro 1:9!. — Pri tem pa je vsaj tolažilno, da je Slovenija v obravnavanem desetletnem obdobju v Jugoslaviji daleč pred drugimi po sestavi prejemnikov patentov: od 464 odpade najmanjši del (96) na posameznike, 304 na gospodarske organizacije in 64 na znanstvene institute — toda primerjave z najbolj razvitimi državami bi terjale iste dosežke v enem, največ v dveh in ne pa desetih letih!

Pogled v zrcalo sodobnosti, ki nam ga kažejo vsi navedeni podatki, nam marsikaj razodene. V prvi vrsti morda to, da so vse visoko razvite kapitalistične države najpozneje po zadnji vojni dojele, da morajo aktivno poseči in oblikovati razvojno politiko z izgradnjo uspešne infrastrukture za vsestransko pospeševanje razvoja in hkrati podrobno urejati trg. Država je opustila zgolj vlogo zakonodajalca, toda tudi v tem pogledu je zakonodajo dopolnjevala s predpisi, ki naj inovativnost in tržni mehanizem spodbujajo. V tem oziru je osupljivo zanimiv podatek, da so celo ZDA čutile potrebo, da leta 1980 izdajo poseben zakon o »tehnični inovaciji« (Stevenson–Wydler Technology Innovation Act of 1980) z uvodnim motivom, da je »tehnična in industrijska inovacija kapitalnega pomena s stališča življenjskih pogojev državljanov ZDA v njihovi ekonomski in družbeni perspektivi«, z dopolnilom, da »Tehnična in industrijska inovacija omogoča dviganje življenjske ravni, povečuje produktivnost v javnem in zasebnem sektorju, ustvarja nove industrije in nove možnosti zaposlovanja, izboljšuje javne službe in krepi konkurenčnost proizvodov ZDA na svetovnih tržiščih«. Tej vlogi in ključni funkciji države, ki v politiko razvoja vlaga

»RASTOČA KNJIGA«
Rast 4/1990

386

In vendar je zavestni cilj vseh naših političnih struktur vstop v integrirano Evropo, ki pa se v glavnem orientira na političnih, zanemarljivo malo pa na ekonomskih in z njimi zvezanih družbenih motivih. Če nas bodo – Slovenijo samo ali z drugimi jugoslovanskimi področji skupaj sprejeli na vratih Evrope, z beraško culico v roki, moramo vedeti, da bo to pomenilo preplavo tujega, produkcijsko in s tem ekonomsko zdravega kapitala, ob šibkosti našega kaotičnega stanja pa tudi nezdravega kapitala.

Vladimir LAMUT: Hiše ob Krki (Iz rodnega kraja), litografija, 1955

Mehko valujoča, zelena, gričevnata dolenska pokrajina na prehodu med Alpami in Panonsko nižino ter rodovitna in vodnata zemlja, bogata z železovo rudo je že zelo zgodaj privabila prazgodovinskega človeka, ki teh krajev ni več zapustil. Njegovi najzgodnejši sledovi se nahajajo posod; v podzemskih jamah, kjer je človek iskal prvo zavetje ali pa častil mogočne naravne sile in svoje mrtve, na bregeh, kjer si je zgradil svoje koče in naselja obdal z varnim obzidjem ali v plodnih ravninskih predelih, kjer si je zgradil obsežna posestva.

Človeška radovednost, ki je gibalo vsega, ali pa stoletna obdelava olj in novogradenj so povzročili, da stik, pretrgan pred stoletji in tisočletji, z našimi predniki ponovno, z omahujočimi, negotovimi koraki zopet navezujemo. Tu sodelujejo tako raziskovalci preteklosti iz dolenskih in posavskih muzejskih in spomeniško-varstvenih organizacij kot tudi raziskovalci iz centralnih slovenskih arheoloških institucij iz Ljubljane.

Kronološki potek arheoloških izkopavanj na Dolenjskem v letu 1990:

Novo mesto — Beletov vrt

Januarja je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto izvedel zavarovalno izkopavanje mlajšega železnodobnega in antičnega grobišča, pri čemer je bilo odkritih devet žganih grobov, tako da doslej odkrito grobišče šteje 231 grobov (vodja Danilo Breščak).

Novo mesto — Kapiteljska njiva

Dolenjski muzej je zaključil izkopavanje centralnega groba v Gomili I., ki je bil, žal, že v preteklosti izropan, vendar z ohranjenimi arhitekturo nedvomno nakazuje obstoj železnodobnih gomil s centralnimi pokopom (vodja Tone Knez).

Novo mesto — Mestne njive

Delavci Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto so marca in aprila izvedli zavarovalno izkopavanje delno poškodovanih grobov iz časa bronaste in železne dobe. Poleg obilice keramičnih in kovinskih najdb je bilo ugotovljeno, da so v času starejše železne dobe obstajale gomile s skeletnimi pokopi tudi na Mestnih njivah in ne le na Kapiteljski njivi (vodja Borut Križ).

Črnomelj — Sv. Duh

Aprila se je nadaljevalo raziskovalno delo ob cerkvi sv. Duha. Delo je trajalo do novembra. Okoli cerkve je bilo odkritih preko 100 srednjeveških in novoveških grobov, posebnost pa predstavlja dobro ohranjeno obzidje in obrambni stolp iz časa pozne antike. Izkopavanje Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto vodi Phil Mason.

Družinska vas — Gomila Kopina (občina Novo mesto)

Zavarovalno izkopavanje z oranjem sploščene gomile so opravili delavci Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto od maja do julija. Odkritih je bilo devet grobov iz starejše železne dobe in ugotovljeno, da je v okolici še več gomil, ki so bile s poljsko obdelavo toliko sploščene, da se na terenu ne opazijo več (vodja Borut Križ).

Ajdovska jama pri Nemški vasi (občina Krško)

Julija in avgusta so študentje in mentorji oddelka za arheologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane zaključili večletno raziskavo mlajšega kamnodobnega najdišča — Ajdovska jama. Ugotovili so, da je jama služila kot bivališče, pa tudi kot grobišče, vendar ne sočasno (vodja M. Jerman).

V okviru širše slovenske arheološke akcije »Železnodobna poselitev Dolenjske«, kjer sodelujejo Arheološki inštitut Znanstveno-raziskovalnega centra iz Ljubljane, Narodni muzej iz Ljubljane in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, so bila izvedena sondažna izkopavanja junija in julija na naslednjih najdiščih:

Reva pri Dobrniču (občina Trebnje)

Na hribu Makovec, kjer so bile dobro vidne sledi prazgodovinskega naselja, je bila z arheološkim izkopavanjem ugotovljena poselitev na prehodu iz bronaste v starejšo železno dobo (vodja D. Svoljšak, Narodni muzej Ljubljana).

Korita pri Dobrniču (občina Trebnje)

Na hribu Cvinger je bila preko obzidja naselja izkopana arheološka sonda, ki je segala do tri m v globino. Ob prazgodovinskih obzidjih so bile najdene tudi prazgodovinske stavbe. Najdbe so potrdile obstoj naselja skozi starejšo in mlajšo železno dobo (vodja J. Dular, Arheološki inštitut Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU, Ljubljana).

Drenje pri Soteski (občina Novo mesto)

Na hribu Plešivica je sondažno izkopavanje pokazalo, da je bil ta razgledni hrib nad Krko poseljen v času mlajše bronaste dobe (vodja Borut Križ, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto).

Globodolsko polje (občina Novo mesto)

Na hribu Mali Vrh je bilo ugotovljeno naselje z obzidjem, ki je živelo v času bronaste dobe (vodja D. Svoljšak, Narodni muzej Ljubljana).

Verdun pri Stopičah (občina Novo mesto)

Šesto leto se je nadaljevalo zavarovalno arheološko izkopavanje zgodnje antičnega grobišča, kjer je bilo letos odkritih preko 30 žganih antičnih grobov, tako da število grobov že presega število 220.

Raziskovalno terensko delo je potekalo v septembru in oktobru pod vodstvom D. Breščaka iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto.

Sela Šumberk (občina Trebnje)

V septembru je bilo opravljeno sondažno raziskovanje prazgodovinskega naselja »Stari grad« pri Selih, ki ga je opravila ekipa Arheološkega inštituta Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU iz Ljubljane. Ugotovili so, da je bilo to utrjeno gradišče poseljeno v mlajši kameni in bronasti dobi (vodja J. Dular).

Cvinger pri Dolenjskih Toplicah

Nadaljevalo se je sondažno izkopavanje prazgodovinskega naselja Cvinger. Ob drobnih kulturnih najdbah so bili odkriti skromni arhitekturni ostanki. Delo je opravil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (vodja Borut Križ).

Bojan Božič **STO LET ARHEOLOŠKIH RAZISKOVANJ V NOVEM MESTU**

Vedno so aktualna razmišljanja o naših koreninah, naših prednikih in prebivalcih, ki so pred nami v tisočletjih in stoletjih oblikovali prostor, v katerem danes živimo. Kaj se je dogajalo pred tisoč in več leti na območju našega mesta? Kako so živeli naši predniki? S čim so se ukvarjali? Koliko nam je uspelo po vseh teh letih ohraniti ali uničiti pričevanja davnih kultur? Na vsa ta vprašanja in še mnoga nepostavljena je možen odgovor, samo poiskati ga je treba.

Septembra letos je minilo 100 let od prvih arheoloških odkritij v Novem mestu. Pri gradnji Kolodvorske ceste so se graditelji prvič srečali z ostanki davne civilizacije. 13. septembra 1890 je novomeški kanonik Jožef Hočevar obvestil kustosa Deželnega muzeja v Ljubljani Alfonza Müllnerja o arheoloških najdbah. Ferdinand Shulz pa je opravil zaščitno izkopavanje. Izkopanine, ki so vzbudile izjemno pozornost, so bile predstavljene javnosti na razstavi v novomeški kazini, nato pa odpeljane v Ljubljano. Prvo dokumentirano izkopavanje je opozorilo strokovno javnost na bogato arheološko dediščino Novega mesta, ki so ji in ji še danes arheologi posvečajo veliko pozornost. Rezultati načrtnih raziskovanj in slučajnih najdb odkrivajo marsikatero do nedavnega skrivnostno področje in dodajajo mozaiku podobe mesta in življenja v njem čisto konkretno podobo. Dolenjski muzej je arheološki dediščini od ustanovitve naprej namenjal posebno pozornost.

Praznovanje 100-letnice smo začeli s serijo osmih razglednic z motivi predmetov, ki kar najbolj karakteristično predstavljajo bogastvo arheološke zbirke Dolenjskega muzeja.

12. septembra 1990 smo na tiskovni konferenci predstavili dve temeljni deli: Sto let arheoloških raziskovanj

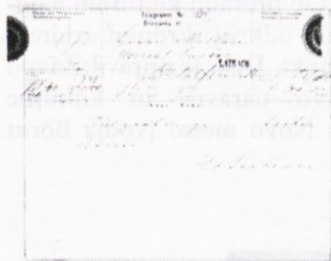
v Novem mestu in Arheološka najdišča Dolenjske.

Prvo knjigo je napisal kustos Dolenjskega muzeja, muzejski svetovalec Tone Knez. V izčrpnem delu na razumljiv in slikovit način predstavi: zgodovino raziskovanj, kronološki pregled izkopavanj od 1890 do 1990, arheološko zbirko Dolenjskega muzeja, stanje raziskav in probleme, kronološki pregled, važnejšo literaturo, najdišča in najdbe. Vsebina knjige je v celoti prevedena tudi v nemški jezik. Poleg bogate vsebine dajejo knjigi poseben čar barvne reprodukcije najdb, ki jih hrani arheološki oddelek Dolenjskega muzeja ter črno-bele fotografije in risbe najdenih arheoloških predmetov iz obravnavanega obdobja in območja.

Mirne duše lahko zapišemo, da smo bogatejši za strokovno domoznansko delo, ki nas popelje po neznanem in nam to tudi izčrpno odkriva. Bralci bodo skozi to delo spoznali svoje mesto, njegovo zgodovino, arheologe, predvsem pa arheologa Toneta Kneza, ki nam v več kot tridesetletnem delu v muzeju odkriva neprecenljivo bogastvo.

Knjigo je izdal in založil Dolenjski muzej s pomočjo Občinske raziskovalne skupnosti in Občinske kulturne skupnosti ter Kulturne skupnosti Slovenije in Pionirja Novo mesto. Jezikovni pregled je opravil prof. Jože Sever, prevedla Tone Knez in Eckehart Schubert, fotografije so prispevali Branko Babič, Srečo Habič, Tone Knez, Borut Križ in Vlado Vivod. Risala je Andjelka Fortuna. Dokončno pa jo je po zasnovi avtorja oblikoval Silvo Vide. Tiskarna Novo mesto je knjigo natisnila v 1.000 izvodih.

V praznovanje se je vključilo tudi Slovensko arheološko društvo in skupaj s sodelavci Dolenjskega muzeja in Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine založilo posebno številko Arhea z naslovom Arheološka najdišča Dolenjske.

Telegram o prvih arheoloških najdbah v Novem mestu (13. september 1890)

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 4/1990

Po Najstarejši zgodovini Dolenjske Staneta Gabrovca iz leta 1956 je s to publikacijo območje Dolenjske, Bele krajine in Posavja dobilo prvi zao-krožen pregled svoje najstarejše preteklosti in arheološke dediščine. 21 arheologov je v svojih prispevkih obdelalo 42 arheoloških najdišč na območju Dolenjske, Bele krajine in Posavja. Oblikovno zamisel, ki jo razvija Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, je prispeval inž. Jovo Grobovšek, uredniška dela posebne številke so opravi-li Danilo Breščak, Borut Križ in Mitja Guštin. V 1.000 izvodih jo je natisnila Tiskarna Novo mesto. Sredstva sta zagotovila Republiški sekretariat za kulturo in Dolenjski muzej.

14. in 15. septembra 1990 pa je ob številni udeležbi slovenske strokovne javnosti, kulturnih delavcev, predstavnikov oblasti in prijateljev Dolenjske potekalo dvodnevno srečanje slovenskih arheologov. Posebej odmevno je bilo uvodno predavanje Toneta Kneza z naslovom Arheološka preteklost Novega mesta.

V nadaljevanju smo v Dolenjski gale-riji odprli razstavo z naslovom Pra-znik situl na halštatskem dvoru. Neobičajno razstavo je zasnoval, pri-pravil in postavil ob pomoči delavcev Dolenjskega muzeja dr. Mitja Guštin z ekipo študentov arheološkega seminarja.

Popoldansko delo je bilo namenjeno strokovnemu delu, zborovanju slo-venskih arheologov ter njihovemu občnemu zboru. Za udeležence zbo-rovanja je v večernih urah pripravil sprejem predsednik skupščine občine Novo mesto inž. Marjan Dvornik, ki je izrazil posebno zadovoljstvo, da so se arheologi zbrali v Novem mestu. Sobota je bila rezervirana za stro-kovno ekskurzijo v Belo krajino, kjer so se udeleženci seznanili s posame-znimi najdišči, najdbami, problemi in načrti za bodoče delo. Ekskurzijo je pripravil in vodil konzervator arheolog Borut Križ.

Aktivnosti ob pomembni obletnici so poleg naštetih moralno in materialno podprli še: Skupščina občine Novo mesto, Sekretariat za družbeni razvoj občine Novo mesto, Dom kulture in Zavod za varstvo naravne in kul-turne dediščine Novo mesto.

Želeli smo tudi pokazati na duhovne vrednote in opozoriti, da je kultura način življenja že od nekdaj, da je propad velikih narodov pogojen tudi s propadom kulture v smislu življe-nja le-te in nesposobnosti opazova-nja in učenja.

Mogoče smo v tem uspeli. Rezultati tega dejanja praktično niso merljivi. Čas in arheologi prihodnjih generacij bodo lahko ugotovili, koliko smo bili uspešni pri opazovanju, učenju in življenju. Bo zaradi zasledovanja drugih pomembnejših ciljev šla v pozabo tudi naša civilizacija?

Arheološka izkopavanja na Beletovem vrtu (Novo mesto)

Napori uredništva Dolenjskega zbornika 1990 so pri kraju. V Tiskarni Novo mesto tiskajo vsebinsko bogato številko, ki bo v kratkem prišla v javnost. Neusmiljeno hitro beži čas, saj mineva že pet let od izida prejšnjega Dolenjskega zbornika (1985). Uredništvo se je potrdilo z uspešno obuditvijo tovrstne tradicije, in želimo mu, da bi kontinuirano nadaljevalo s posredovanjem znanj, spoznanj in vrednot iz daljne in bližnje preteklosti ter naše sedanjosti. Verba volent, scripta manent! Leto 1990 je na določen način tudi jubilejno leto dolenjskih zbornikov. Anton Podbevšek, avantgardni pesnik in pobudnik novomeške pomladi leta 1920, je namreč uredil knjigo Dolenjska metropola Novo mesto, izšla 1930, ki jo imamo za prvo predhodnico današnjega zbornika.

Dolenjski zbornik 1990 prinaša najprej Besedo urednika Jova Grobovška, nato pa se zvrsti 18 strokovnih člankov, razprav, študij in poročil dvajsetih avtorjev.

Danilo Breščak poroča o izkopavanjih na Verdunu v letih 1983–1987, kjer je vodil raziskave Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Na novo odkritem najdišču so izkopali 121 grobov, ki sodijo v antični čas, nadaljnje raziskave pa bodo prispevale k razjasnjevanju vloge in izrabe območja Gornjancev v antiki.

Marijan Slabe, ki je vodil leta 1975 raziskave delovne ekipe Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo v cerkvenem stolpu v Šentrupertu na Dolenjskem, opisuje najdbe več skeletnih grobov, datiranih vsaj v 12. stoletju, ki so pomembne za nadaljnje raziskovanje zgodovine cerkvene arhitekture na tej lokaciji. Pokopi so starejši kot temelji cerkvenega stolpa.

Vinko Šribar in Vida Stare obveščata strokovno javnost o odkritju petnajstih risb, vrezanih na stene bivalnih

sob v prvem nadstropju gradu Prežek, ki so pomembne za razumevanje dogajanja na Prežeku in za kulturno gibanje na Dolenjskem. Slike je leta 1978 odkrila in ugotovila ekipa za arheologijo srednjega veka, ob obisku leta 1986 pa so ugotovili, da je nekaj risb že popolnoma razpadlo, druge pa so nujno potrebne konservatorskega posega.

Božo Otorepec v razpravi Stari grad pri Novem mestu in njegovi lastniki obravnava zgodovino lastništva, posesti in stavbnega razvoja Starega gradu od romantike do požiga grajskega kompleksa med drugo vojno. Dokumente je dobil z ljudskimi legendami o grajski gospodi.

Razprava Dušana Kosa Gospodstvo novomeškega kapitlja do srede 17. stoletja opozarja na nekaj novih ugotovitev v zvezi z ustanovitvijo novomeškega kapitlja. Na podlagi urbarja iz leta 1658 je analiziral gospodarsko stanje gospostva. Po metodi primerjave listin in omenjenega urbarja pa je prikazal poskus geneze kapiteljskega gospostva. Postopek nam potrjuje mnenje o rani pridobitvi posesti že pred nastankom gospostva.

Spominski članek Francu Pirkoviču-Črtu (1914–1989), ki je doživel del svojih let posvetil vsestranskemu napredku Dolenjske, je napisal Janko Jarc.

Razpravo Gospodje Črnomaljski je avtor Janko Jarc posvetil spominu črnomaljskega rojaka in velikega belokranjskega rodoljuba dr. Martina Malneriča. Prof. Jarc obravnava kratko zgodovino plemiške rodbine gospodov Črnomaljskih od prvih znanih začetkov v Beli krajini in na Dolenjskem do preselitve rodbine na Gornje Avstrijsko, kjer je bil zlasti agilen Jurij Erazem Črnomaljski kot voditelj protestantskih stanov. Rod gospodov Črnomaljskih je izumrl v 17. stoletju.

Eva Holz je v prispevku Državni uradniki na Dolenjskem in v Beli krajini – kresijski in okrajni glavarji od srede 18. stoletja do prve svetovne vojne prikazala razvoj upravne

ureditve in obdelala glavne značilnosti posameznih okrajnih in kresijskih glavarjev ter navedla podatke o številčnem stanju prebivalstva na širšem območju Dolenjske.

Stane Granda je v mali študiji Dolenjska vas v prvi polovici 19. stoletja – prispevek k njeni zgodovini obdelal primer katastrske občine Zbure, vasi med Šmarjeto in Mokronogom na Dolenjskem. Po obdelavi teme zaključuje, da poznavanje tematike osvetli tudi vse kasnejše zaostajanje dolenjskega življa v primerjavi z ostalimi predeli slovenskega ozemlja.

V Marijini cerkvi v Slapah visi slika Marijinega obiskanja, posnetek slike, ki jo je ustvaril 1675 francoski slikar Charles Le Brun. Avtor Emilijan Cevc razpravlja o zvezi med originalom in sliko iz Slap in kako je slika utegnila priti k nam.

Blaž Resman v Novi gotiki na novomeškem kapitlju na podlagi arhivskega gradiva predstavi novogotske dopolnitve novomeške kapitelske cerkve, njene arhitekture in opreme. Odkriva pa doslej neznane projekte arhitekta Ferdinanda Trumlerja in osnutke konservatorja Franca Avsca, ki kažejo, da so nameravali cerkev slogovno poenotiti in korigirati zlomljeno stavbno os s pozidavo nove ladje v novogotskih formah.

Tine Kurent razpravlja o vernakularni, domačijski in anonimni arhitekturi in vplivih neznanih mojstrov ob analizi kozolca na Škofljici pri Ljubljani in mostu čez Krko pri Kostanjevici.

Helena Ložar-Podlogar je na podlagi skromnih pisnih virov, arhivskega gradiva in bogatega anketnega gradiva, zbranega v Inštitutu za slovensko narodopisje, podala sliko ženitovanjskih šeg in navad Dolenjcev do poročnega dne v času do druge svetovne vojne.

Ludvik Tončič v prispevku Iz zapisov srenjskega odbora v Dolenjskih Toplicah (1895–1842), zasnovanem na arhivskem gradivu novomeškega

arhiva, prikazuje vaško samoupravo v Dolenjskih Toplicah.

Igor Gedrih v razpravi Malo znana in neznana Jarčeva pesem opozori na nujnost natančne obdelave pesniškega opusa Mirana Jarca, ki je objavljen fragmentarno v revialnem tisku, in še posebej na nujnost podrobnega študija celotnega Jarčevega pesništva pri preučevanju njegovega opusa. Z obdelavo dveh pesmi avtor razgrinja sveža razmišljanja. Prevrednoti že objavljeno Jarčevo pesem Jazz-band in obravnava prvič objavljeno pesem iz cikla Pisma Tebi (b).

V razpravi Meškova pisma Ivanu in Meliti Čampa Jože Dular obravnava del zgodovine Literarnega kluba v Ljubljani. Z objavo bistvenih poudarkov v korespondenci Ksaverja F. Meška in Iva ter Melite Čampa osvetli izdajanje literarnih del na predvečer druge svetovne vojne.

Dušan Plut razpravlja o Vodnih virih novomeške občine in zaključuje, da bo ena izmed najbolj pomembnih in zahtevnih nalog bodočega regionalnega razvoja novomeške občine oziroma vseh občin v kraškem porečju Krke ohranjanje in izboljšanje kakovosti vodnih virov s kurativnimi in zlasti s preventivnimi ukrepi.

Mateja Belak poroča o odkritju devet žganih grobov na Vinjem vrhu – gomila Velše. Delo in dokumentiranje je bilo okrnjeno, saj je bila polovica gomile pri pripravi zemljišča za vinograd uničena, gradivo pa raztreseno in poškodovano.

Matjaž Puc razpravlja o Klevevžu in njegovih naravnih znamenitostih, ki je malo poznan del dolenjske pokrajine. Opiše nenavadno speleološko in biološko fiziognomijo toplega vrelca v kraških jamah pod ruševinami gradu Klevevž, enega najlepših klevevških krajinskih parkov s historičnega in današnjega vidika. Velik del razprave je posvečen kraškemu fenomenom. Avtor poudarja pomen zavarovanja vodnega vira.

Barbara Jaki-Mozetič razpravlja o

štukaturi in poslikavi stropa stolpne sobe gradu Grm v Novem mestu. Od nekdanj bogato okrašene notranjosti gradu se je ohranila le soba v prvem nadstropju stolpa. Italijansko štuka-

turo iz časa okoli 1675/80 dopolnjuje poslikava, ki je severnjaško uglasena. Avtorji mavčne dekorcije in avtor slik zaenkrat še niso ugotovljeni.

Zorka Skrabl

BOGASTVO JUGOSLOVANSKIH ARHIVOV

V galeriji Dolenjskega muzeja je bila od 21. novembra do 9. decembra 1990 odprta razstava z naslovom Bogastvo jugoslovanskih arhivov. Pripravila jo je Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije. Prvič je bila predstavljena občinstvu oktobra 1988 v prostorih Arhiva Jugoslavije v Beogradu.

S slovenske strani se je pri tem medrepubliškem projektu najbolj angažiral Pokrajinski arhiv Maribor, katerega ravnatelj je tudi predsednik odbora za kulturno in prosvetno dejavnost pri Zvezi arhivskih delavcev Jugoslavije, ki je bil tudi iniciator te razstave.

V Sloveniji je bila razstava prikazana prvič 18. oktobra 1989 ob dnevu slovenskih arhivov, ki ga slovenske arhivske organizacije praznujejo vsako leto ob tem času. S tem dnem je pričujoča razstava pričela svojo pot po Sloveniji. Nazadnje smo jo dobili tudi v Novo mesto.

Razumljivo pa je, da zaradi varnosti, razen na premierni predstavitvi v Beogradu, niso bili razstavljeni originalni dokumenti, ampak le barvne fotografije, ki so kljub pomanjšavam veren odraz originalov.

Razstava je bila zasnovana na kronološki podlagi. Najstarejši dokument pa je bil iz leta 1986, zaključni dokument pa je bil iz leta 1961 – deklaracija prve konference neuvrščenih držav. Pri izbiri dokumentov so namreč odločali naslednji kriteriji:

- starost,
- zgodovinski značaj in
- kulturno-umetniška vrednost originalnega dokumenta.

Tako je bilo mogoče na razstavi videti listine in pečate kraljestev, držav in številnih ustanov, ki so se v zgodovinskem razvoju oblikovale na območju današnje Jugoslavije. Poleg dokumentov tedanjih uradnih ustanov so bila še zlasti zanimiva pisma nekaterih znanih osebnosti, kot npr. Jerneja Kopitarja, Charlesa Darwina itd., fotografije jugoslovanskih mest, zemljepisne karte preteklih stoletij, potni list Petra Petroviča-Njegoša itd.

Ob ogledu razstave smo se srečali s pisano vsebinsko in jezikovno pestrostjo dokumentov, kar priča o različnosti kulturnega in političnega razvoja jugoslovanskih narodov.

Že samo ime razstave pa pove, da so bili dokumenti izbrani izključno iz jugoslovanskih arhivov. Veliko dragocenega arhivskega gradiva pa se še nahaja v drugih ustanovah, kot so: muzeji, galerije, knjižnice in cerkvene institucije.

Arhivski delavci upamo, da smo s pričujočo razstavo opozorili javnost na pomembnost arhivskega gradiva kot prvovrstnega vira za spoznavanje naše preteklosti. Žal pa je to večkrat po krivici zapostavljeno in se njegov pomen le počasi prebija v zavest sodobnega človeka.

Ivica Križ **IN MEMORIAM —
VANE MURN**

Ivan Murn ali Murnov Vani, kot ga je poznala večina starejših Novomeščanov, se je rodil 19. novembra 1912 kot zadnji otrok v družini novomeškega svečarja in medicarja Franca Murna iz Kandije. Tudi sam se je izučil te obrti in pomagal očetu v njegovi lectarski delavnici in trgovini z usnjem, čevlarskimi in športnimi potrebščinami. Kot mlad fant se je veliko ukvarjal s športom: smučanjem, drsanjem in igranjem nogometa. Velikokrat se je v zadnjih letih spominjal igranja nogometa na Loki, v smehu je povedal, kolikokrat so morali prekiniti igro, ko je prišel mimo kak strog profesor. Leta 1942 se je poročil in v zakonu so se mu rodili trije otroci: dva sinova in hči. Na svojo družino je bil zelo navezan. Po vojni je delal na Okraju, nato na ŽITO fondu, od tam pa je šel k Dolenjki, kjer je bil do svoje upokojitve poslovodja trgovine z usnjem. Celo življenje je bil izredno marljiv človek, in tako se tudi po upokojitvi ni predal počitku, ampak se je začel zanimati za zgodovino Novega mesta, še posebej za zgodovino obrti. Veliko je zahajal v Študijsko knjižnico k nekdanjemu upravitelju Bogu Komelju, po njegovi smrti pa je prihajal v Dolenjski muzej. Zadnja leta je začel načrtno zbirati gradivo o obrteh v Novem mestu v času med obema vojnama, pa tudi o življenju nasploh v tem času. Na terenu je zbiral podatke, predvsem pa je zbral veliko fotografskega gradiva, ki ga je prinašal tudi v muzej, kjer smo ga prefotografirali in eno kopijo shranili. S tem se je precej obogatil muzejski fond starih fotografij. Na pobudo Janeza Pence z Obrtnega združenja pa ni ostal le pri zbiranju, ampak je začel svoje izsledke od leta 1983 redno objavljati v glasilu novomeških obrtnikov Naše glasilo pod naslovom Obrt v tridesetih. Tako je

v nekaj letih izšla lepa serija člankov, 27 po številu. Morda je bilo naključje, morda usoda, da je bil njegov zadnji prispevek pred smrtjo prav o njegovi domači obrti — o lectariji. Zbirka teh prispevkov predstavlja dragocen prispevek k poznavanju obrti v Novem mestu in bi zaslužila ponatis v samostojni knjižici.

Maja leta 1989 je ob 20-letnici Obrtnega združenja Novo mesto in ob sodelovanju Dolenjskega muzeja pripravil v novih prostorih združenja na Glavnem trgu tudi priložnostno razstavo o novomeških obrteh.

Z muzejem je bil Vane Murn povezan še po eni strani. Pred nekaj leti je oddal v Dolenjski muzej celotno njihovo nekdanjo svečarsko in medicarsko delavnico, ki je danes pomemben in dragocen sestavni del stalne etnološke razstave Dolenjskega muzeja. Ob predaji delavnice je napisal tudi obsežen zapis o tej obrti v njihovi družini. Na željo muzeja je za izpopolnitev zbirke ponovno vлил v starih modelih iz lesa voščene votivne predmete. Še letos septembra je v stalni zbirki rekonstruiral tudi postopek izdelave vlečenih sveč. Sodeloval je tudi pri oddaji o svečarski in medicarski obrti iz serije oddaj Obrti na Slovenskem, ki jo je snemala ljubljanska televizija.

Vane Murn pa je bil poleg udeleževanja na kulturnem področju aktiven še drugod. Vrsto let je bil porotnik na novomeškem sodišču. Zadnja leta je bil tudi marljiv in vesten predsednik Društva upokojencev Novo mesto. Tudi pred upokojitvijo je sodeloval v številnih družbenopolitičnih organizacijah, in povsod je svojo funkcijo aktivno tudi opravljal. Vane Murn je umrl sredi dela 24. oktobra 1990. Vsi, ki smo ga poznali in z njim sodelovali, ga pogrešamo. Spominjamo se ga kot poštenega in pridnega človeka, kot zvestega sodelavca in — prijatelja.

Vladimir LAMUT: Parižanke, litografija, 1956

MOKRONOG – V soboto, 1. septembra, so obiskovalci kulturnih prireditev v trebanjski občini le dočakali izvedbo domačega baleta Mokronožci – sejem. Besedilo je napisal Stane Peček, glasbo Lado Jakša, plesali pa so člani baletnega ansambla iz Ljubljane in folklorna skupina Kres iz Novega mesta. Predstava je bila zaradi slabega vremena v mokronoškem kulturnem domu in ne na gradu (na prostem), kakor je bilo predvideno, zato je bila nekoliko okrnjena. Ogledal si jo je tudi predsednik slovenske vlade Lojze Peterle.

KOČEVJE – Ob začetku šolskega leta so sodelavci kočevskega muzeja pripravili v izložbah kočevske Name zanimivo razstavo pod naslovom Šolstvo na Kočevskem.

BREŽICE – V galeriji Posavskega muzeja v Brežicah so v četrtek, 6. septembra, odprli razstavo del hrvaškega naivnega slikarja Mladena Kefelje. Pred otvoritvijo sta Elizabeta in Drago Križanić v koncertni dvorani pela ob kitari kajkavske pesmi, igralka Smiljka Bencet pa je pesmi v kajkavskem narečju recitirala.

KRŠKO – Pregledno razstavo del Stojana Zafreda iz Divače, slikarja, ki zaradi invalidnosti slika s čopičem v ustih, so v petek, 7. septembra, potem ko so jo že videli v Kostanjevici in Novem mestu, odprli v Galeriji Krško. Ker je ta galerija majhna, so razstavili le izbor tistega, kar je Zafred že prikazal na tej dolenski slikarski turneji.

NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji je v torek, 11. septembra, zvečer nastopila kitaristka Klara Tomljanović iz Novega mesta in na preddiplomskem koncertu izvajala za kitaro prirejene ali napisane skladbe znanih avtorjev. Klara je končala študij na Akademiji za glasbo v Ljubljani in odšla na študijsko izpopolnjevanje v Nemčijo.

NOVO MESTO – V petek, 14. septembra, je Novo mesto proslavilo visok kulturni jubilej: 100-letnico arheoloških raziskovanj v dolenski metropoli. Osrednja slovesnost je bila v Domu kulture, kjer je o arheološki podobi Novega mesta predaval arheolog Tone Knez, vodja vseh glavnih izkopavanj v Novem mestu zadnjih trideset let. V Dolenjski galeriji so ta dan odprli razstavo Praznik situl, ki je nazorno predstavila življenje na tleh današnjega Novega mesta pred okoli 2500 leti, v Dolenjskem muzeju pa je Slovensko arheološko društvo imelo strokovno posvetovanje in skupščino. Ob tem arheološkem prazniku sta izšli dve publikaciji. Prvo, knjigo Sto let arheoloških izkopavanj v Novem mestu 1890 – 1990, je napisal Tone Knez, druga, Arheološka najdišča Dolenjske, ki je v bistvu tematska številka arheološke revije Arheo, pa je delo več strokovnjakov.

LJUBLJANA – V Ljubljani je v prvi polovici septembra po daljši bolezni umrl v svojem 70. letu slovenski pesnik, pisatelj, dramatik, publicist in polemik Jože Javoršek, s pravim imenom Jože Brejc, dolenski rojak iz Velikih Lašč. V slovensko literaturo se je zapisal s številnimi knjigami in pomembnimi deli. Z nekaterimi deli, kot so Kako je mogoče, Nevarna razmerja, Črna krizantema, Spomini na Slovence, da vseh ne naštevamo, je zelo razburkal duhove. Za delo Nevarni spomini, ki ga je napisal v francoščini, je dobil nagrado Zveze pisateljev francoskega jezika, doma pa so mu že prej podelili nagrado Prešernovega sklada in druga priznanja.

DOLENJSKE TOPLICE – V topliškem zdraviliškem hotelu so v petek, 14. septembra, zvečer odprli razstavo akvarelov Kostje Viranta ml. iz Staže. Na otvoritvi, ki se jo je udeležil tudi član Predsedstva Republike Slovenije dr. Dušan Plut, slikarjev prijatelj, so predstavili tudi slepega pesnika Bernarda

SEPTEMBER

Zagnika iz Ljubljane, katerega pesmi je bral igralec Ivo Ban. Operni pevec Stane Koritnik je ob klavirski spremljavi pel samospeve.

NOVO MESTO – Novomeški pesnik Miro Gutman je letos izdal svojo prvo pesniško zbirko z naslovom *Ki greje življenje*. Predstavitev knjige je bila v petek, 21. septembra, zvečer v gostišču Breg. O Gutmanovi poeziji je govoril prof. Jože Škufca.

ČRNOMELJ – Novo razstavno sezono je začela galerija Miniart in v petek, 21. septembra, zvečer so v njej odprli razstavo grafik Jožeta Matkoviča, belokranjskega ustvarjalca iz Dragatuša.

NOVO MESTO – Študijska knjižnica Mirana Jarca je začela jesenski cikel predavanj. V petek, 21. septembra, je kot prvi predaval dr. Janez Strehovec iz Ljubljane, in sicer je novomeškim poslušalcem govoril o postmoderni kulturi in novih tendencah medijske umetnosti.

KOČEVJE – Po daljšem času se je ljubiteljem likovne umetnosti v Kočevju predstavil kipar samouk Matija Glad, kostelski rojak, in sicer z deli, nastalimi v zadnjih šestih letih. Gladovo razstavo v Likovnem salonu so slovesno odprli v četrtek, 27. septembra.

NOVO MESTO – V petek, 28. septembra, je v Študijski knjižnici Mirana Jarca predaval dr. Janez Vrečko o zgodovinski literarni avantgardi in poudaril, da je bilo njeno središče v Novem mestu, osrednja osebnost pa pesnik Anton Podbevšek. Novomeška pomlad pred 70 leti je bila vrh prve faze te avantgarde, je dodal predavatelj. Študijska knjižnica je tudi pripravila knjižno-slikovno razstavo o novomeški pomladi.

STIČNA – V stiskem samostanu sta v nedeljo, 30. septembra, na skupnem koncertu nastopila pobratena mešani pevski zbor železničarskega KUD-a Tine Rožanc iz Ljubljane in železničarski pevski zbor iz St. Pöltna na spodnjem Avstrijskem.

OKTOBER

NOVO MESTO – Od 1. do 7. oktobra je v novomeškem Domu kulture potekal že 15. Teden slovenskega filma. Na sporedu so bili filmi: *Do konca in naprej*, *Umetni raj*, *Decembrski dež*, *Veter v mreži* in *Remington* ter (neslovenska) puljska nagajenca *Gluhi smodnik* in *Meja*.

KOČEVJE – V torek, 2. oktobra, je na literarnem večeru v Kočevju nastopil pesnik Ciril Zlobec in ljubiteljem poezije predstavil svojo zadnjo pesniško zbirko *Moja kratka večnost*.

LJUTOMER – Akademsko slikarja Jože Kumer iz Dolenjskih Toplic in Jože Marinč iz Kostanjevice sta se udeležila slikarskega ekstempora, ki je bil prvi teden oktobra v Ljutomeru, in oba prejela nagrado.

SEVNICA – Prvi teden oktobra sta pred sevniskim občinstvom nastopila v Nemčiji živeči ameriški saksofonist John Edward Kelly in slovenski pianist Bojan Gorišek, rojak iz Loke pri Zidanem Mostu. Koncert je bil slabo obiskan, kar pa glasbenikov ni preveč motilo.

NOVO MESTO – Literarnega večera, ki ga je v petek, 5. oktobra, priredila Študijska knjižnica Mirana Jarca, posvečen pa je bil 70-letnici novomeške pomladi, so se udeležili in na njej brali svoja dela pesniki: Janez Kolenc, Ivan Zoran, Miro Gutman, France Režun in Ivan Gregorčič. Pogovor o pesniškem ustvarjanju je vodil prof. Janez Mežan, ravnatelj knjižnice.

RIBNICA – Ob dnevu topničarjev, 7. oktobra, so v ribniškem Domu JLA pripravili razstavo kiparskih del Draga Koširja, kiparja samouka iz Jelovca pri Ribnici.

TREBNJE – V torek, 9. oktobra, sta Trebnje obiskala mladinski pisatelj Vitan Mal in Milan Mohar in se pogovarjala z ustvarjalci otroške revije *Srečanja*, ki je takrat spet izšla.

OKTOBER BREŽICE – V galeriji Posavskega muzeja so v torek, 9. oktobra, odprli likovno razstavo, na kateri sta se s svojimi deli predstavila akademski slikar (domačin) Dušan Filipčič in fotograf Muran Pflaum (iz Kranja).

SEVNICA – V sredo, 10. oktobra, je v Sevnici nastopil slovenski glasbenik Klemen Ramovš, solist na kljunasti flavti.

RIBNICA – Prihodnje leto bo minilo 400 let, kar je umrl slovenski renesančni skladatelj in Trubarjev sodobnik Jakob Petelin Gallus, domnevno ribniški rojak, leto 1991 pa je proglašeno za Gallusovo leto. Spominske slovesnosti in prireditve bodo tudi v ribniški občini. Ustanovili so že 16-članski prireditveni odbor, ki ga vodi Alojz Marolt, in ta odbor je imel v petek, 12. oktobra, prvo sejo.

STIČNA – V stiškem samostanu je bila v četrtek, 12. oktobra, nova prireditev v počastitev 900-letnice rojstva sv. Bernarda. Na njej so predstavili monografijo o Stični, ki jo je napisal dr. Marijan Zadnikar, Ribniški oktet pa je zapel nekaj pesmi s svoje nove kasete. V samostanu so tudi pripravili razstavo sakralnih predmetov, zbranih za ustanavljajoči se verski muzej v Stični.

NOVO MESTO – Novomeška SDK je v svojem kandijskem razstavišču odprla v petek, 12. oktobra, razstavo, posvečeno 70-letnici novomeške pomladi. Na ogled je bilo nekaj slik Božidarja Jakca, Marjana Mušiča in Zdenka Skalickega ter nekaj izvirnih plakatov, ki jih je za prireditve septembra 1920 v Novem mestu izdelal Jakac, takrat praški študent.

METLIKA – Osnovnošolci in srednješolci iz Bele krajine, Ozlja na Hrvaškem in Ronk v Italiji so na 9. slikarskem ekstemporu mladih to jesen upodabljali stavbarsko dediščino v Metliki in okolici. Razstavo nastalih del so v petek, 12. oktobra, odprli v Ganglovem razstavišču v metliškem gradu, kasneje pa je potovala po Beli krajini.

NOVO MESTO – Od srede, 13., do ponedeljka, 29. oktobra, je bila v razstavišču novomeške Krke na ogled razstava del šestih sodobnih kitajskih slikarjev iz Nanjinga v provinci Jiangsu. Razstavljali so: Wu Jongkang, Lu Wei, Zhu Gui, Ru Chang, Xu Minghua in Cheng Mian.

NOVO MESTO – V ponedeljek, 15. novembra, se je z novomeškimi kulturniki pogovarjal slovenski kulturni minister dr. Andrej Capuder o problematiki v kulturnih ustanovah in v kulturnih društvih.

ŠKOFJA LOKA – Ekstempora Loka 90, ki je bil v drugi polovici oktobra v Škofji Loki, so se udeležili tudi dolenjski likovniki. Akademski slikarja Jože Marinč iz Kostanjevice in Jože Kumer iz Dolenjskih Toplic sta se tudi s tega ekstempora vrnila domov nagrajena.

NOVO MESTO – Na večernem koncertu v nedeljo, 21. oktobra, v kapitelski cerkvi so nastopili: mešani pevski zbor Obala iz Kopra pod vodstvom mag. Mirka Slosarja, orkester Slovenicum iz Ljubljane, operni solisti Carmen Palaysa, Marjan Trček in Marko Bajuk ter organistka Cecilija Kobal. Izvajali so pesmi cerkvene vsebine in Schubertovo Mašo v G-duru. Koncert je poslušalo nad 300 obiskovalcev.

NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji so v ponedeljek, 22. oktobra, odprli razstavo ženskih aktov Vladimirja Lamuta. S to razstavo so počastili 75-letnico Lamutovega rojstva.

ČRNOMELJ – V torek, 23. oktobra, so na črnomaljski srednji šoli priredili literarni večer pisatelja Frančka Rudolfa.

OTOČEC – V Garni hotelu je bil v petek, 26. oktobra, kulturni večer, na katerem je igralec Branko Miklavc recitiral pesmi Mira Gutmana, glasbo pa je izvajala skupina Capa ca bana iz Novega mesta. Zvonka Simšič, študentka ljubljanske Akademije za likovno umetnost, je razstavljala svoje slike.

OKTOBER

BREŽICE – V petek, 26. oktobra, je slovenski obrambni minister Janez Janša odprl v galeriji Posavskega muzeja razstavo Boj za slovensko severno mejo 1918–1919, ki jo je pripravil dr. Milan Ževart, ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.

ŠENTRUPERT – Učenci iz vseh osnovnih šol v trebanjski občini so se udeležili tradicionalnega malega likovnega tabora, ki so ga tokrat pripravili v Šentrupertu. Udeleženci so ustvarjali pod mentorstvom akademskega slikarja Veljka Tomana.

BREŽICE – 18. srečanje pobratenih pevskih zborov s Proseka – Kontovela na Tržaškem, iz Železne Kaple na avstrijskem Koroškem, Stražišča pri Kranju in Brežic je bilo v soboto, 27. oktobra, v Slavnostni dvorani brežiškega gradu. Pevci so priredili celovečerni koncert, pozdravil pa jih je tudi slovenski kulturni minister dr. Andrej Capuder.

NOVO MESTO – V Krkinem razstavišču v Novem mestu so v ponedeljek, 29. oktobra, odprli razstavo del, nastalih na 2. Krkini likovni delavnici, ki je potekala v Dolenjskih Toplicah. Delavnice so se udeležili Bogdan Borčič, Željko Opačak, Darinka Pavletič-Lorenčak, Franc Purg in Branko Suhy. Ustvarjali so v risbi in akvarelu.

NOVO MESTO – Ob novomeškem občinskem prazniku so v razstavišču SDK pripravili v ponedeljek, 29. oktobra, kulturni večer treh občin dolenjske regije: črnomaljske, metliške in trebanjske. Črnomaljsko občino so zastopali tamburaši iz Sodevc in akademski kipar Jože Vrščaj, metliško občino humorist Toni Gašperič in Belokranjski muzej z deli različnih likovnih umetnikov, ki jih hrani, trebanjsko občino pa oktet KUD-a Pavel Golia ter slikar Lucijan Reščič in kipar Sandi Leskovec.

NOVEMBER

TRBOVLJE – Trije likovniki iz trebanjske občine – slikarja Bogdan Breznik in Lucijan Reščič ter kipar Sandi Leskovec – so razstavljali svoja dela v trboveljski galeriji. Ob otvoritvi razstave v ponedeljek, 5. novembra, so poudarili, da pomeni predstavitev Trebanjcev v Trbovljah plod sodelovanja med ZKO-jema obeh občin.

SEVNICA – V sredo, 7. novembra zvečer, so Sevničani pripravili v prostorih svojega gradu predstavitev 3. številke Rasti. Odlomke iz revije so brali člani sevniskega Odra mladih, s svojimi pesmimi pa sta se predstavila tudi sevniška ustvarjalca Peter Žuraj in Rudi Stopar. O reviji, ki je bila do zdaj premalo navzoča v sevniški občini, sta govorila glavni urednik Jože Škufca in član uredniškega odbora Franci Šali.

TREBNJE – V avli stare trebanjske osnovne šole je v četrtek, 8. novembra zvečer, koncertiral slovenski pianist in skladatelj Igor Dekleva iz Ljubljane. Izvajal je dela Kabalevskega, Debussyja, Gershwinja, Granadosa in svoje skladbe.

KOČEVJE – V kočevskem Likovnem salonu je novembra razstavljal svoja slikarska dela zdravnik in slikar dr. Anton Dolenc. Razstavo so odprli v petek, 9. novembra, in z njo počastili avtorjevo 60-letnico.

BRESTANICA – Tradicionalno posavsko likovno razstavo so letos pripravili in v petek, 9. novembra zvečer, odprli v galeriji brestaniškega gradu. Predstavilo se je devetnajst slikarjev, ki delujejo v brežiški, krški in sevniški občini. Izbor za razstavo je opravila akademska kiparka Vladka Stoviček iz Krškega.

NOVO MESTO – Dolenjski muzej je v torek, 13. novembra, predstavil dve novi publikaciji: kulturnozgodovinski vodnik Novo mesto skozi čas in vodnik po etnološki zbirki Dolenjskega muzeja. Prva knjiga je prenovljena, spremenjena in dopolnjena izdaja vodnika, ki ga je Dolenjski muzej izdal pred petnajstimi leti. Vodnik po etnološki zbirki pa je povsem nova publikacija.

NOVO MESTO – Dolenjski oktet je proslavil 20-letnico ustanovitve. Slavnostni koncert je imel v petek, 16. novembra zvečer, v Domu kulture v Novem mestu, kjer sta se mu na odru pridružila še Karlovački oktet iz Karlovca in Stobljanski oktet iz Domžal. Zlate in srebrne Gallusove značke je pevcem Dolenjskega okteta podelil mag. Mirko Slosar.

NOVO MESTO – V novomeški frančiškanski cerkvi, kjer je letos že bilo nekaj koncertov, je v nedeljo, 18. novembra zvečer, nastopil tudi Komorni zbor iz Trebnjega pod vodstvom Igorja Teršarja. Izvajal je sakralne in črnske duhovne pesmi.

NOVO MESTO – Priznani slovenski pianist, koncertant in glasbeni pedagog Andrej Jarc iz Ljubljane, po očetu pa novomeški rojak, je nastopil v torek, 20. novembra zvečer, v novomeškem Domu kulture z zanimivim programom kratkih klavirskih skladb. O njegovem delu in njegovi navezanosti na Novo mesto in Dolenjsko se je z njim pogovarjala muzikologinja Cvetka Hribar. Večer je bil ena zadnjih prireditev v počastitev 70-letnice novomeške pomladi.

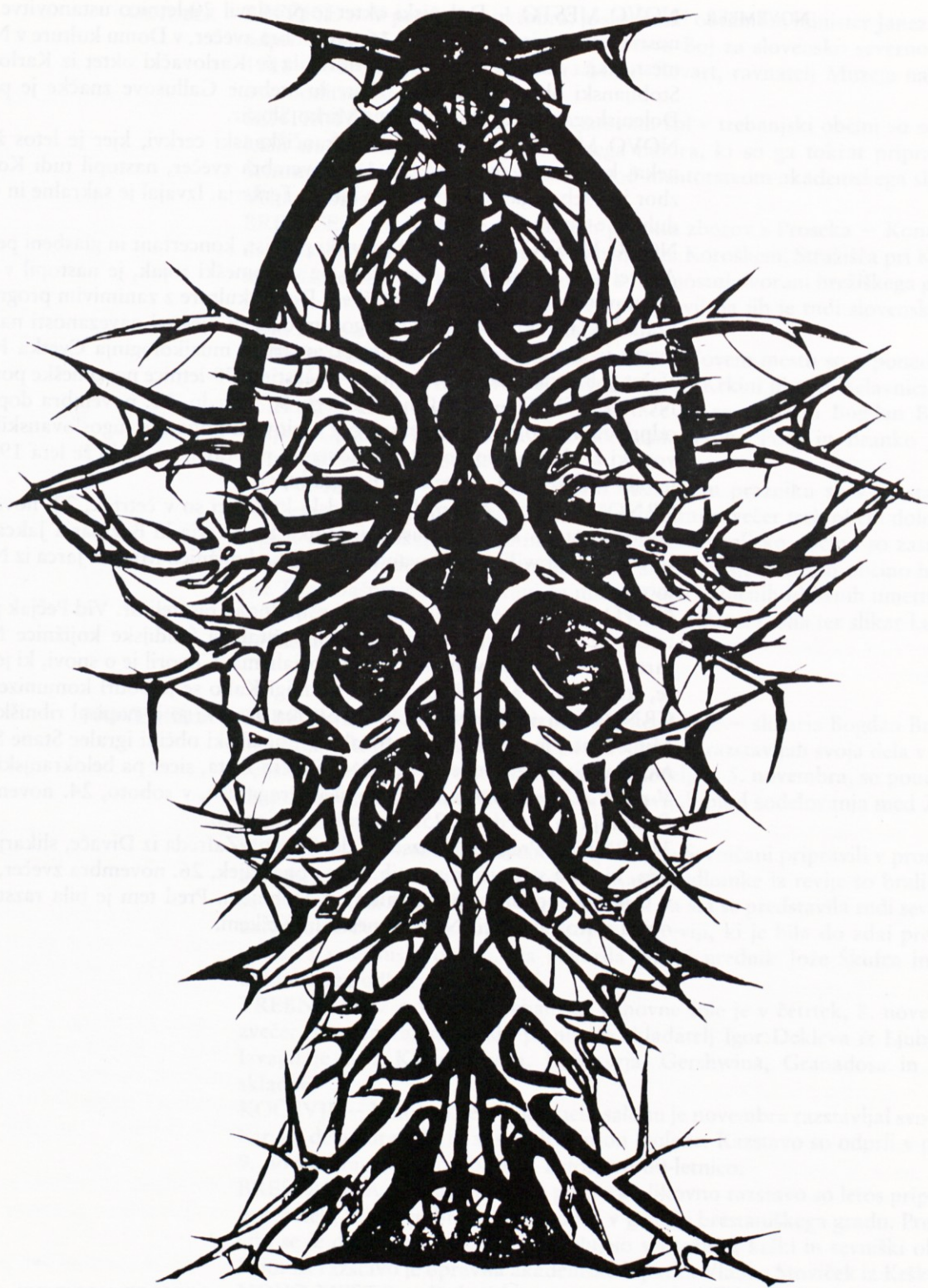
NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji so v sredo, 21. novembra dopoldne, odprli zanimivo arhivsko razstavo z naslovom Bogastvo jugoslovanskih arhivov, ki že dobro leto potuje po Sloveniji, pripravili pa so jo že leta 1988, ko je bila tudi najprej na ogled v Beogradu.

ČRNOMELJ – V črnomaljski Ljudski knjižnici so v četrtek, 22. novembra, odprli razstavo knjižnih ilustracij Hinka Smrekarja in Božidarja Jakca. Razstavo so pripravili v sodelovanju s Študijsko knjižnico Mirana Jarca iz Novega mesta.

NOVO MESTO – Znani slovenski psiholog in pisatelj dr. Vid Pečjak je v četrtek, 22. novembra, predaval v veliki čitalnici Študijske knjižnice Mirana Jarca o psiholoških vidikih padanja socializma. Govoril je o snovi, ki jo je širše, študijsko in analitično obdelal v knjigi Kako se je podrl komunizem.

ČRNOMELJ – Z monokomedijo Široka usta, ki jo je napisal ribniški rojak Miha Mate, je novembra gostoval v črnomaljski občini igralec Stane Starešinič, član Stalnega slovenskega gledališča iz Trsta, sicer pa belokranjski rojak. V petek, 23. novembra, je nastopil v Dragatušu, v soboto, 24. novembra, v Črnomlju in v nedeljo, 25. novembra, v Semiču.

TREBNJE – Pregledno razstavo del Stojana Zafreda iz Divače, slikarja invalida, ki slika s čopičem v ustih, so v ponedeljek, 26. novembra zvečer, odprli v Galeriji likovnih samorastnikov v Trebnjem. Pred tem je bila razstava na ogled v Kostanjevici, Novem mestu in Krškem.

Vladimir LAMUT: Pokrajina ob Krki, (gledano iz pokončnih strani: Maska oz. Strašilo), litografija, 1959

SODELAVCI TE ŠTEVILKE:

Vinko BLATNIK, dipl. politolog, samostojni kulturni delavec v Ljubljani
Bojan BOŽIČ, specialni pedagog, ravnatelj Dolenjskega muzeja v Novem mestu

Janez GABRIJELČIČ, mag. ekonomije, Gradbeno industrijsko podjetje Pionir
Novo mesto

Mihael Glavan, prof., vodja Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani

Gregor GOLOBIČ, absolvent filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani,
Skupščina Republike Slovenije, predsednik komisije za prošnje in pritožbe

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na osnovni šoli Mirna

Peter KAPŠ, dr. medicine, specialist internist v Zdravstvenem centru Dolenjske v Novem mestu

Janez KOLENC, prof. slovenskega in ruskega jezika, upokojen, živi v Novem mestu

Milček KOMELJ, dr. prof. na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Borut KRIŽ, arheolog, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto

Ivica KRIŽ, dipl. etnologinja, kustosinja v Dolenjskem muzeju Novo mesto

Ivan PERHAJ, ravnatelj na osnovni šoli Brusnice

Felicijan PEVEC, duhovnik-frančiškan v frančiškanskem samostanu v Novem mestu

Nataša PETROV, prof. francoskega jezika in primerjalne književnosti, bibliotekarka v Študijski knjižnici M. Jarca Novo mesto

Stojan PRETNAR, dr. prava, univ. prof. v pokoju, član SAZU, živi v Ljubljani

France REŽUN, predmetni učitelj zgodovine in zemljepisa, upokojen, živi v Trebnjem

Katja REŽUN, višja knjižničarka, Knjižnica Pavla Golie Trebnje

Tatjana ROŽENBERGAR, dipl. etnologinja, Dolenjski muzej Novo mesto

Peter SIMIČ, oblikovalec, samostojni umetnik v Novem mestu

Zorka SKRABL, prof. zgodovine, vodja Zgodovinskega arhiva Ljubljana – enote za Dolenjsko in Belo krajino

Franci ŠALI, prof. sociologije, publicist, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto

Tomaž ŠTEFE, prof. zemljepisa, Zavod Republike Slovenije za družbeno planiranje Ljubljana

Veljko TROHA, dr. doc. na Pedagoški akademiji v Ljubljani

Janez VREČKO, doc. dr. prof. na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

Anica ZIDAR, upokojena razredna učiteljica v Mokronogu

Ivan ZORAN, novinar pri Dolenjskem listu, publicist in kulturni delavec

RAST **REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO**
RAST **A** **IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
RAST **S** **YUISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)**
RAST **T** **Letnik I, leto 1990, št. 4**

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ

Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Srečko Novak

SVET REVIJE

Stane Peček (predsednik), Albert Felicijan, Ksenija Khalil, Tatjana Lampret, Jožica Merslavič, Nataša Petrov, Jože Škufca, Veronika Tanko, Bojan Valenčič, Boris Žužek

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič, Ivan Gregorčič, Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj, Franci Pipan, Lucijan Reščič, Janez Slapnik, Rudi Stopar, Franci Šali, Severin Šali

LIKOVNI UREDNIK

Lucijan Reščič

LEKTOR

Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA

RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragovska 7a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)

TAJNIK

Peter Štefančič

Naročnino in rokopise sprejema tajništvo revije. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredniškega odbora. Rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Naročnina za letos (3. in 4. številka) je 120 din. Ta številka stane 70 din. Št. žiro računa 52100-601-10472, Novo mesto – revija Rast

NAKLADA

1000 izvodov

TISK

Tiskarna Novo mesto

Izid številke so omogočili odbori za kulturo pri občinah Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Litija, Metlika, Novo mesto, Ribnica, Sevnica in Trebnje ter Obrtno združenje Hrast Novo mesto

Revija je oproščena davka od prometa proizvodov po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto.

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA
Izhaja štirikrat letno

82
RAST 1990

KNJIŽNICA M. JARCA
Poselne zbirke

200701925,4

COBISS c

V PRIHODNJIH ŠTEVILKAH

Philip WAMBOLT
Jelka ZALETEL
Stane JARM
Janko JARC
Renato REPŠE

Selitve. Avtobiografski zapiski
Pismo za Iztoka
Religija in umetnost
Dr. Jože Marjetič
Trška naselja Mirenske doline
»Rastoča knjiga« — več prispevkov